ગાંધીજીનું નવજીવન

પુસ્તક ૧૧ મું

નવજીવન પ્રકાશ' મન્દિર

અ મ

૧૦૪૮૦

બારમું પુસ્તક ૩જી જુનને દિવસે બહાર પડશે

વાચકોને સૂચના

§ નિશાનીવાળા લેખો 'યંગ ઇંડીયા'માંથી ભાષાન્તર છે.

† „ „ અંગ્રેજી પરથી „

¶ „ „ ગાંધીજીની મુસાફરીઓનાં તેમના સાથીઓએ કરેલાં વર્ણનો છે.

પહેલું પુસ્તક ખલાસ થયેલું હોવાથી સામટાં ૧૮ પુસ્તકના ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવનારાઓને પણ તે મળી શકશે નહિ; માટે તેવાઓએ રૂ. ૮ ને બદલે રૂ. ૭-૫-૦ મોકલવા.

ગાંધીજીનું 'નવજીવન'

તા. ૫-૪-૧૯૨૧

§ સરકારની સંકડામણ

રાજદ્રોહની ચિકિત્સા

મારી નાગપુરની મુલાકાત દરમિયાન મને ડૉ. ચોળકર ઉપર જે ભાષણને માટે કામ ચાલ્યું છે તે વાંચવા મળ્યું. પોલીસના માણસના હાથનો રિપોર્ટ છતાં આ ભાષણ સાવ નિર્દોષ છે. ના. વાઇસરાયના શબ્દોમાં કહીયે તો તે 'વિશેષણો વગરનું' છે. આખું ભાષણ પહેલેથી છેલ્લે સુધી રીતસર દલીલો વાળું છે.

પણ 'પ્રજાસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર'ની એમાં ચર્ચા કરવામાં આવી છે એ ભારે દોષ એમાં રહેલો છે! જો આને ગુન્હો ગણવામાં આવે તો મહાસભાના લગભગ એકેએક અનુયાયીને ગુન્હેગાર ગણવો રહ્યો. કારણ સંપૂર્ણ સ્વતન્ત્રતા વગર પોતાના જન્મસિદ્ધ હકો પામવાની તેને આશા ન જણાય તો પ્રજાસત્તાક રાજ્યતન્ત્ર સ્થાપવાનો વિચાર તેમજ તજવીજ કરતાં તે અચકાશે નહિ.

હકીકત તો એ છે કે મધ્ય પ્રાન્તમાં તેમજ બીજે દારૂનિષેધની હિલચાલની અસર થવા લાગી છે અને સરકાર હવે તેને બરદાસ કરી શકે એમ નથી. [illegible]

ભગવાનદીનજી જેમને લોકો મહાત્મા કહીને બોલાવે છે તેઓ નાગપુરના દિનપ્રતિદિન ખીલતા જતા અસહયોગ આશ્રમના માનવંતા આચાર્ય છે. તેઓ સરસ વક્તા અને કાર્યકર્તા છે. આબકારીના રક્ષણ ખાતર એમને મ્હોડે તાળું દેવાનો સરકારનો ધર્મ (!) રહ્યો. મધ્ય પ્રાન્તો અને બીજે ચાલી રહેલી પકડાપકડી અને કેસોનો બીજો અર્થ હું કરી જ શકતો નથી. જેઓ પીઠાંવાળાંઓને અગર પીઠામાં જનારાઓને મારફાડ કરવા લોકોને ઉશ્કેરે અગર જાતે તેમને મારફાડ કરે તેમની પર અલબત્ત કામ ચલાવો; પણ આટલે દહાડે આજે ઉઠીને રાજદ્રોહની કલમો હેઠળ લોકો પર કામ ચલાવવાનું કંઇ કારણ? જવાબ સ્પષ્ટ છે. દારૂનિષેધની આ હીલચાલમાં જોખમદાર માણસોને હાથે કોઇ પણ જાતનાં જોરજબરાઈ થતાં નથી. બેજવાબદાર લોકોને હાથે ક્યાંક થતાં છમકલાં એક ક્ષણમાં અટકાવી શકાય એમ હોય છે. પણ સરકારને એ ક્યાં જોઇયે છે? એને તો દારૂઅફીણની ઉપજ ડૂબવા બેઠી છે તેની બળતરા ઉઠી છે. અને તેથી આ આબ ફાટતું અટકાવવાને વ્યાજબી કે ગેરવ્યાજબી ગમે તેવાં પગલાં લેવા તેણે નિશ્ચય કર્યો છે.

ચાલુ રાજ્યતન્ત્ર સામે અપ્રીતિ

આ ચિકિત્સા જો ખરી હોય તો તેનો ઉપાય પણ સાવ સહેલો છે. કાર્યકર્તાઓ પર કામ ચલાવવાનું લૂલુંલંગડું બહાનું પણ આપણે સરકારને ન મળવા દેવું. ચાલુ રાજ્યતન્ત્રની સામે અપ્રીતિ પેદા કરવી એટલો જ જો રાજદ્રોહનો અર્થ હોય તો તેની અપ્રીતિ કરવી એ અત્યારે પુણ્ય છે. એ દરેક હિન્દીનો કર્તવ્યધર્મ છે. પણ આ ધર્મનો પ્રજાને ઉપદેશ કરવાની આજે જરૂર નથી ચાલુ રાજ્યતન્ત્રને માટે પ્રજામાં કોઇ પણ જાતનો પ્રેમ છે જ નહિ. ખિતાબદારો ખિતાબો રાખી રહ્યા છે તે તેમને એ ગમે છે એટલા સારૂ નહિ, પણ તેમનામાં પોતાનાં ધનવૈભવ ખોવાનું જોખમ ખેડવા જેટલી હિમ્મત નથી એટલા માટે. મને એકથી વધુ એવા દાખલાઓની ખબર છે જેમાં જાગીદારોને તેઓ સરકારના આશ્રિત રહેવું છોડી દે તો તેમની જાગીરો જપ્ત થવાની ધમકી મળેલી છે. બીજા પણ અનેક એવા લોકોને હું જાણું છું જેઓ પોતાના રોજગારને ધક્કો પહોંચવાની બીકથી જ પોતાના ખિતાબો અગર સરકારી માનપાનને પકડી રહ્યા છે; આટલે સુધી સરકારનો દોર અસર કરે છે. પણ આ વર્ગના લોકો સુદ્ધાં જે રાજ્યતન્ત્રની હેઠળ પોતાને બે પાંચ લાખ રૂપીયા મળવા છતાં બીજી બાજુએ દેશના કરોડો રૂપીયા કશા વળતર વગર દેશની બહાર તણાઇ જાય છે એ રાજ્યતન્ત્રને દફનાયેલું જોઇ રાજી જ થાય એ વિષે મારા મનમાં શંકા નથી.

તેથી જ હું ફરીફરીને કહું છું કે આ રાજ્યની સામે અપ્રીતિ ફેલાવવાના કાર્યમાં રોકાવાની આપણે જરૂર નથી. પ્રજાની આંખ આગળ અત્યારે આ રાજ્યતન્ત્ર જેટલું કાળું છે તેથી વધારે કાળું આપણે ચિતરી શકવાના જ નથી. આપણે તો એ રાજ્યતન્ત્રને દફનાવવાનો રસ્તો જ લોકોના હાથમાં મુકી છૂટવું જોઇયે. એ રસ્તો આત્મશુદ્ધિનો છે. જ્યારે દારૂ ન પીવાને અગર તો રેંટીયો કાંતવાને ગુન્હો ગણવાનું જાહેર કરવાની સરકારને ફરજ પડે એવી સ્થિતિમાં આપણે તેને લાવી મુકીશું ત્યારે જ સરકાર ખરી સંકડામણમાં આવશે. આપણે સમજી જવું જોઇયે કે જ્યાં સુધી આપણે ચાલુ રાજ્યતન્ત્રથી અંજાઇને અગર તો અંજાયાનો દેખાવ કરીને અથવા તો તેને સખ્તી ચલાવવાને નામનું પણ બહાનું આપીને તેને પ્રતિષ્ઠા પહેરાવીયે છીયે ત્યાં સુધી જ એ નભી શકે છે.

રાજ્યતન્ત્રને દફનાવવાનો ઉપાય

પણ આપણી હીલચાલની અસર થતી જાય છે તેમ તેમ સરકારને સંકડામણ પણ લાગવા માંડે એ દેખીતું છે. જુદા જુદા પ્રાન્તોમાં નવા નવા સખ્તીનાં પગલાં લેવાવાનું ચાલુ છે. બિહાર સરકારે તેમાં પહેલ કરી છે. હવે સંયુક્ત પ્રાન્તની સરકારે પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિને 'ક્રાન્તિકારક' તરીકે જાહેર કરી છે! આટલા દિવસ સુધી 'ક્રાન્તિ' શબ્દથી ખુનામરકીનો અર્થ સૂચવાતો, અને એ અર્થમાં જામેલી સત્તાઓ તરફથી તેની હમેશાં નાલેશી થતી આવી છે. પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિને 'ક્રન્તિકારક' કહીયે તોપણ એ હથિયાર અને ખુનામરકીની ક્રાન્તિ નથી. એ સ્વાભાવિક ઉન્નતિની ક્રાન્તિ છે, એ લોહી વગરની ક્રાન્તિ છે. આ પ્રવૃત્તિ વિચારનો પલટો છે, અન્તરપલટ છે. અસહકાર આત્મશુદ્ધિની ક્રિયા છે અને તેથી માણસના વિચારોમાં તે અલબત્ત ક્રાન્તિ કરી મુકનાર વસ્તુ છે. તેથી તેને દાબી દેવાનો પ્રયત્ન એ જબરાઇથી સહકાર કરાવવા સમાન છે.

લોહી વગરની ક્રાન્તિ

આમ આ પ્રવૃત્તિનો નાશ કરવાના હુકમો બીજા શબ્દોમાં રેંટીયા શરૂ કરવાની કે દારૂનિષેધની પ્રવૃત્તિને દાબી દેવા અગર તો તેમાં દખલ દેવાના અને એ રીતે દંગાતોફાનનો જુસ્સો ઉશ્કેરવાના હુકમો જ ગણાશે. કારણકે આડકતરી રીતે પણ લોકોને પરદેશી કપડા પહેરવા કે દારૂનાં પીઠાંને આશ્રય આપવાની ફરજ પાડવાનો પ્રયત્ન તેમના જુસ્સાને ઉકાળવાનો જ. પણ આપણી જીત તો આપણે આટલી હદ સુધીની જબરાઈ તેમજ જુસ્સાની સામે પણ સામો હાથ ન ઉગામતાં જ્યારે આપણી શાન્તિ ડગવા નહિ દઇયે ત્યારે જ છે. આપણી ખામોશીથી જ આપણે સરકારના પાગલપણાને જમીનદોસ્ત કરવું જોઇયે. આપણે ઘડી ન ભૂલવું

સરકાર વિષે ભાષણ ન કરો

જોઇયે કે પશુબળ જેટલું તેને તાબે થવાથી પોષાય છે તેટલું જ તેની સામે સામું પશુબળ વાપર્યાથી પણ પોષાય છે. તેથી એકેએક કાર્યકર્તાને મારી આગ્રહભરી સલાહ છે કે તેમણે આ સરકાર વિષે ભાષણ કરવું કે બોલવું પણ છોડી દઈ અને માત્ર એની બુરાઈ જોઇ લઇ સહકાર દ્વારા તેની આણ માનવાનું જ છોડી દેવું અને એવા અસહકાર દ્વારા આ બૂરા રાજ્યતન્ત્રને સાવ નોખું પાડી એકાકી કરી મુકવું.

મ્યુનિસિપાલિટી પર જાપતો

પણ અસહકારની પ્રવૃત્તિ સામેની આ ઝુંબેશમાં બિહાર પ્રાન્ત બીજા બધાને પાછળ મુકે એમ છે. નવા નવા જાપતા અને સખ્તીના ઇલાજો શોધવામાં બિહાર સરકારને કોઇ આંટી શકે તેમ નથી. ત્યાંની સરકારે હવે મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલરો અને નોકરોને પણ અસહકારની બાબતમાં જાપતાના હુકમો કાઢયા છે! તેમને અસહકારી સભાઓમાં ભાગ લેવાની મનાઇ કરવામાં આવી છે. સરકારનો ઠરાવ મેં જાતે નથી વાંચ્યો, પણ મને કહેવામાં આવ્યું છે કે એવી જ એની મતબલ છે. જો આ ખરૂં હોય તો મ્યુનિસિપલ કાઉન્સિલરોને તેમજ નોકરોને મારી એવી સલાહ છે કે તેમણે બિહાર સરકારના આ હુકમની સંપૂર્ણ ઉપેક્ષા કરવી અને સરકારને મ્યુનિસિપાલિટીઓને વીખેરી નાંખવા આહ્વાન કરવું. મતદારોએ પણ તેમનામાં પાણી હોય તો એના એ કાઉન્સિલરોને ફરી ફરી ચુંટી મોકલવા અને સરકારને કાં તો આખા મ્યુનિસિપલ રાજ્યતન્ત્રને બંધ કરી દેવા અને નહિ તો ઉપલો ઉદ્ધત ઠરાવ પાછો ખેંચી લેવા ફરજ પાડવી.

સખ્તી સામે શાન્તિ

હિન્દી સરકારે તેના પહેલા ઠરાવમાં જે વલણ જાહેર કરેલું હતું તે યોગ્ય હતું. તેમાં પ્રત્યક્ષ ખુનામરકી ન થાય અને અસહકારીઓ અહિંસાની મર્યાદાઓ પાળે ત્યાં સુધી તેમના બોલવા અને વિચારો ફેલાવવાની આડે ન આવવાની સરકારે પ્રતિજ્ઞા કરી હતી. પણ મેં તો તે જ વેળાએ સરકારની આ પ્રતિજ્ઞા વિષે મારો અણવિશ્વાસ જાહેર કર્યો હતો. એ ઠરાવ ઘડનારાઓએ કેવળ ઉદાસીનતા રાખીને અગર તો ચાલવા દઇને આ પ્રવૃત્તિને અનાયાસે મરી રહેલી જોવાની ઉમેદ રાખી હતી. પણ એણે તો ઉલટું જોર કરવા માંડયું અને સરકારી સંસ્થાઓની પ્રતિષ્ઠા તોડી પાડીને, પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર જમાવીને અને દારૂની આવક ઉપર કાપ મુકીને ખરેખર અસરકારક થવા માંડયું. તે જ ઘડીએ સરકારને સાચો ધ્રાશકો પડયો અને તેને સખ્તીની શરૂઆત કરી દઇ આ પ્રવૃત્તિનો ફેલાવો અટકાવવાનાં પગલાં લેવાં માંડયા. અને આ તો હજુ સરકાર રમત કરી રહી છે. ખરી સખ્તી તો હજુ હવે ચાલવાની છે એ સમજી આપણે તેને માટે તૈયાર રહેવું જોઇયે. શાન્તિને વળગી

રહી આત્મશુદ્ધિનો આપણો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવાનો આપણો નિશ્ચય જેવો ને તેવો અટળ અને અડગ રહેવો જોઇયે. આપણે ઓડવાયરશાહીના કાળા કેર વર્તેલા જોવા પડશે અને એ આગમાં થઇને અણીશુદ્ધ બહાર નીકળી સીતાજીની પેઠે જ આપણે પણ હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેની આપણી એકનિષ્ઠ ભક્તિ—આપણી વફાદારી સિદ્ધ કરી આપવી પડશે.

વિચારમય જીવન

મારી મુસાફરીઓમાં કડવા અને મીઠા એમ બન્ને અનુભવો થયાં કરે છે. મધ્ય પ્રાન્તની મુસાફરી લાંબા કાળને સારૂ મને યાદ રહેશે. વર્ધા સત્તરમીએ સવારે પહોંચ્યા. તે જ દહાડે મોટરથી આર્વી અને આષ્ટિ જવાનું હતું. પન્થ લગભગ ૬૦ માઇલનો હતો. બપોરના એક વાગે નીકળી રાતના દસ વાગે પાછા વર્ધા પહોંચવાનું હતું. પણ ઇશ્વરે જુદું જ ધાર્યું હતું. જતાં રસ્તામાં મોટર ખોટકી. આષ્ટિ તો મુસીબતે પહોંચ્યા. પાછા ફરતાં બીજી મોટર પણ તૂટી, ને આ વેળા એવી જગ્યાએ કે જ્યાં કશી મદદ ન મળી શકે. છેવટે એક ગામડા નજીક પહોંચ્યા. ત્યાંથી ગાડામાં જવાનું ઠર્યું. રાતના એક વાગે ગાડાની મુસાફરી શરૂ થઇ. હું થાક્યો હતો. ઉંઘ પણ ભરાઇ હતી. મને શી દરકાર કે બળદ કેવા છે, તેનો હાંકનારો કેવો છે એ જોઉં ? ઉંઘમાંયે હું એટલું સાંભળી શકતો હતો કે બળદ ઘોડાવેગે જતા હતા. વળી વચમાં જરા ધીમા ચાલે. પણ મોટે ભાગે દોડતા જ હતા. બળદ દોડે એ કોને ન ગમે ? મેં વિચાર્યું, " ઠીક છે; આપણે વહેલા ઘેર પહોંચશું. આ તરફના બળદ સારા હશે. "

બળદનો ત્રાસ

સવાર પડી—જાગ્યો. મે જોયું તો હાંકનારના પરોણામાં તો આર હતી ને તે આર વારંવાર બળદની પૂંઠમાં ભોંકીને તેનાથી તે પ્રાણીઓને દોડાવતો હતો. બળદ આ ત્રાસથી રસ્તામાં શેરી રહ્યા હતા.

આ દૃશ્ય જોઈ મારી દીન દશા જો વાંચનાર કલ્પી શકતો હોય તો કલ્પી લે. તે જ ક્ષણે ગાડામાંથી ઉતરી જવાની ઇચ્છા થઇ. મોટરની મુસાફરી આના કરતાં તો હજારગણી સારી એમ થયું. વળી મેં વિચાર્યું કે મોટરના કારખાનામાં મોટર બનાવનાર અંગ્રેજ અમેરિકનની શી વલે થતી હશે એ કોણ જાણે ? બળદગાડીમાં બેસવું એ મોટરમાં બેસવા કરતાં થોડું પાપ નહિ હોય ? આમ મનની સાથે ઘાટ ઘડયે

જતો હતો ને બળદનો ત્રાસ જોયાં કરતો હતો. બેએક મિનિટ તો સહન કર્યું. પછી બળદના માલીકની પાસેથી પરોણો માગ્યો. તેણે તે આપી દીધો.

'મહાત્માજી' નહિ, 'બાવાજી'

તે સમજ્યો. મને તે ઓળખતો ન હતો. મને 'બાવાજી' નામથી બોલાવતો હતો. 'મહાત્માજી' કરતાં 'બાવાજી' મને વધારે પ્રિય લાગ્યું. મારા પોશાક પરથી તેણે મને 'બાવો' માન્યો. 'બાવાજી'નો પોશાક પહેરવો સહેલ છે. 'બાવાજી'ના ગુણ મેળવવા દોહ્યલા છે. છતાં હિન્દુસ્તાનના ભોળા લોક તો પહેરવેશની સાદાઇથી સદાય ભોળવાયા છે ને ભોળવાયે જશે.

મેં ગાડીવાનને લાકડીને બૂઠે છેડેથી વાપરવા બલામણ કરીને લાકડી પાછી આપી. બળદને દોડાવવાની કંઇ જરૂર નથી, કલાક મોડો પહોંચું તેની તેણે ફીકર ન કરવી એમ કહ્યું. તેને મેં આર કાઢી નાંખવા વીનવ્યો. તેણે તેમ કરવાનું વચન આપ્યું. તે પાળશે કે નહિ તે જુદો સવાલ છે.

વિચારશૂન્ય જીવન

આ બનાવની મારા મન ઉપર ઠીક અસર થઇ. આપણું જીવન કેવું વિચારશૂન્ય ને દયાશૂન્ય છે એ મેં જોયું. આપણા દરેક કૃત્યમાં વિચાર અને દયા હોવાં જ જોઇયે, અને જ્યાં વધારે દુર્બળતા, નિરાધારતા, વધારે અવાચકતા છે ત્યાં વધારે દયા હોવી જોઇયે એમ સ્પષ્ટ લાગ્યું. આપણે આપણી જાત—માણસજાત ઉપર દયા ખાઇયે છીયે તેમાં નવાઇ નથી. તે તો ખાવી જ જોઇયે. પણ કંગાળ દુકાળીઆં મનુષ્યો કરતાં પણ પશુ વધારે નિરાધાર, દુઃખી ને અવાચક નથી? દુકાળીઆં તો દુઃખથી પીડાય ત્યારે આપણી સામે લડે પણ ખરાં; પણ બળદ શું કરે? તે તો ન બોલી શકે, ન બંડ કરી શકે.

મને પાઠ્ય પુસ્તકોમાંનો પશુસંવાદ યાદ આવ્યો. તેમાંનું રહસ્ય તદ્દન સાચું લાગ્યું. આપણું જીવન કેવું વિચારશૂન્ય? મેં વિચાર્યું હોત તો બળદની ને હાંકનારની પરીક્ષા લીધી હોત ને લાકડીની આર મુસાફરીને આરંભે જ ખેંચાવી લીધી હોત.

જો ગાડીવાને વિચાર કર્યો હોત તો તે પોતાના વાંસામાં કોઇ આર ભોંકે તો કેવું લાગે એ જાણી લેત ને પરોણામાં આર ન રાખત, બળદને મારીને ન દોડાવત.

શુદ્ધિની મર્યાદા શી?

હું વિચારતો જાઉં છું તેમ તેમ સ્વરાજની શરતો 'વધતી' જાય છે. આપણે આત્મશુદ્ધિ કરી સ્વરાજ્ય મેળવવું હોય તો આપણી શુદ્ધિની મર્યાદા ક્યાં બાંધશું? આપણા ભંગી ભાઇને આપણે માજાયા ભાઇની જેમ ગણશું ત્યાં હદ આવી જશે? આપણાં પશુ ભાઇબહેનોનું શું? તેમના જીવમાં ને આપણા જીવમાં કેટલો તફાવત

હશે? આપણે ખાઇયે, સૂઇયે, સુખદુઃખ અનુભવીયે છીયે તેમ તેને પણ છે. આપણે બહુ તો તેના મોટા ભાઇ હોઇયે. તે સિવાય વધારે શું હોઈ શકે?

આપણે બીજાને તેની ફરજ અદા કરવાનું કહીયે છીયે: ન કરે તો ચીડાઇયે છીયે; 'ડાયરને ફાંસીએ ચડાવો' એમ પોકાર કરીયે છીયે. પશુની આપણી સામેની ફરીઆદ સાંભળનાર આપણે વિષે શું વિચારતો હશે?

આત્મશુદ્ધિની હદ નથી

આપણે હિન્દુ ગૌરક્ષાને પ્રાણરક્ષા સમાન ગણનારા; ગાયને બચાવવા મુસલમાન સાથે વેર બાંધનારા; બળદને આર ભોંકીને ચલાવીયે, બળદ ઉપર ન લાદવા જેટલો ભાર લાદીયે, તેને ઓછામાં ઓછું ખાવાનું આપીયે, ગાયની પાસેથી લોહી નીતરે ત્યાં લગી દૂધ લઇયે, તેને ફુંકીને દૂધ ખેંચીયે. આપણો મુસલમાનને ગાય ન મારવાનું કહેવાનો શો અધિકાર? મુસલમાન ગાયને ખોરાક સારુ મારવામાં પાપ નથી માનતા. હિન્દુ બળદને આર મારવામાં પાપ નથી એમ કંઇ દાવો કરી શકશે? આપણે તો જાણીબૂજીને પાપ કરીયે છીયે. અજાણ્યે થયેલા પાપની માફી ઇશ્વર આપે છે એમ કહેવાય છે. અજાણ્યે થયેલા દોષોનું જ પ્રાયશ્ચિત્ત હોય. જાણી જોઇને પાપ કરીને પછી પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા નીકળ્યાથી કંઇ શુદ્ધિ મેળવાય?

એટલે વિચાર કરીયે તો આપણે જોઇશું કે સ્વરાજ મેળવવા સારુ આત્મશુદ્ધિ મેળવવાની હદ જ નથી. જેમ વહેલી શુદ્ધિ તેમ વહેલું સ્વરાજ.

સ્વરાજ એટલે ધર્મરાજ

સ્વરાજ એટલે ધર્મરાજ. જો ચાલુ રાજ્યનીતિ બદલી બીજી એવી જ રાજ્યનીતિ દાખલ કરીયે તો તે સ્વરાજમાં નહિ ખપે. તે વડે લોકકલ્યાણ નહિ થાય. જેમ સ્વરાજની શરતો છે તેમ સ્વરાજની નિશાનીઓ પણ રહેલી છે. મારા નડિયાદના ભાષણમાં મેં સ્વરાજની નિશાનીઓનો ઇશારો કર્યો હતો. કોઇ વેળા તે એક લેખમાં ટાંકી જઇશ.

આત્મશુદ્ધિ દ્વારા સ્વરાજ

દરમિયાન આટલું તો આપણે સમજી લેવું જ જોઇશે કે આપણો આત્મશુદ્ધિનો દાવો ખરો હોય તો આપણે આપણું વર્તન સુધાર્યે જ જવું જોઇશે. કીડીથી માંડી કુંજર સુધી સૌના હકો તપાસી આપણે તે આપવા જોઇશે. એમ કર્યે આપણા હકો આપણને જગત વગરમાગ્યે આપશે એ વિષે કોઇએ શંકા જ ન રાખવી.

આ રાજ્યને—આ રાજ્યનીતિને રાક્ષસી રાજ્ય, રાક્ષસી રાજ્યનીતિ આપણે ગણીયે તે પહેલાં આપણે જાતે તેવી નીતિમાંથી નીકળી જવું જોઇશે. જેવા નીકળ્યા તેવી જ તે નીતિ બંધ થશે. તેથી જ હું કહી રહ્યો છું કે આપણે સાત મહિનામાં

સ્વરાજ મેળવી શકીયે છીયે. કેમકે જે કરવું છે તે આપણે જ કરવું રહ્યું છે ને તે કાર્ય માત્ર વિચારના પરિવર્તનનું જ છે. આપણે આપણા ખ્યાલો બદલી દઇયે તો તે પ્રમાણે વર્તનમાં ફેરફાર કરવો ક્ષણમાત્રની વાર છે.

હું ઉમેદ રાખું છું કે કોઈ વાંચનાર એવો આરોપ નહિ મુકે કે હું દહાડે દહાડે સ્વરાજની શરતો વધારતો જાઉં છું. વિચારી વાંચનાર સમજશે કે હું સ્વરાજની શરતો હળવી ને સહેલી બતાવી રહ્યો છું.

આપણે યા તો વધારે રાક્ષસી બનીને આ રાક્ષસી નીતિને રોકવી રહી અથવા તો રાક્ષસી નીતિથી અલગ રહી તેને મટાડવી રહી. પાપ, અન્યાય કોઇ કાળે સ્વતન્ત્રપણે નભી શકતાં જ નથી. તેને હમેશાં ઓથ જોઇયે. તેથી જ સવ ધર્મનું શિક્ષણ છે કે પાપની સાથે અસહકાર કરવો એ પરમ ધર્મ છે. પણ જે તેમ કરીને આપણે પાપનીતિ દૂર કરવી હોય તો આપણે દરેક ક્ષણે વિચાર કરીને આપણા જીવનને પાપમાંથી બચાવી લેવું એટલે પાપી નીતિ એની મેળે પડી ભાંગશે.

અસ્પૃશ્યતા વિષે શંકા

અસ્પૃશ્યતા વિષે દલીલો

અસ્પૃશ્યતાનો વિષય એવો છે કે તે બાબત અનેક માણસાને અનેક પ્રકારની શંકાઓ આવ્યાં કરે છે. કોઇ એક રીતે તો કોઇ બીજી રીતે તેનો બચાવ કરવા મથી રહ્યા છે. આમ દરેક ઘર ઘાલી ગયેલા રિવાજોને વિષે બને છે. કોઇ રિવાજો તેની સામે વિરોધ થયા વિના તુરત નથી દૂર થઇ શકયા. શરાબ ઇત્યાદિ પીવાની ટેવનો પણ બચાવ થતો આપણે જોઇયે છીયે. કેટલાક તો શરાબ પીવાનો ધર્મ પણ માનનારા પડ્યા છે! ત્યાં પછી અસ્પૃશ્યતાની તો વાત જ શી? નીચેના ત્રણ પ્રશ્નોનો જવાબ આપવાની એક મિત્રે સૂચના કરી છે:

૧. ભંગી ચમારનો ધંધો જ મેલો છે. ને જેના તે ધંધો થઇ પડે છે તેની ઉપર તેની એવી સૂક્ષ્મ અસર થાય છે કે ભલે તે હમેશાં નાહીને સાફ થાય તોપણ તેનું હાડ જ મેલું થઇ ગયેલું હોય છે. એટલે તેનો સ્પર્શ સર્વથા વર્જ્ય હોવો જોઇયે.

૨. દાક્તર ઇત્યાદિ જે મેલું કામ કરે છે તેવો ધંધો કંઈ ભંગીનો નથી. તેઓ નિરન્તર તેવું કામ કરતા નથી ને કરે છે ત્યારે તેઓ તેવું કામ કરીને સાફ થઇ જાય છે.

૩. ઢેડભંગી જ્યાં સુધી પોતાનો ધંધો જ ન મેલે ત્યાં લગી તેને અડાય જ નહિ.

ઉપલી દલીલો કંઇક નવા પ્રકારની છે. એક પક્ષ એમ કહે છે કે 'અસ્પૃશ્ય' જો ન્હાતાધોતા થઇ જાય તો પછી કંઈ કહેવા જેવું નથી રહેતું. હવે ઉપરની દલીલ કરનાર પક્ષ કહે છે કે ભંગીના હાડમાં જ મેલ પેસી ગયો છે તેથી આપણે તેને ગમે તેટલો ધોઇયે તોપણ તેનો સ્પર્શ ન કરી શકાય.

ખરી મલિનતા કઈ?

બન્ને પક્ષની ભૂલ હું તો ચોખ્ખી જોઇ શકું છું. આપણને ભંગી વગેરેને ન અડવાની ટેવ પડી છે. વળી તેને ધર્મનું રૂપ અપાયું છે. એટલે હવે તેઓને અડકવાની ઇચ્છા નથી થતી; તેથી ગમે તે પ્રકારે આપણી આદતનું સમર્થન કરવું આપણને ગમે છે. મારી અલ્પ મતિ પ્રમાણે તો ભંગીને જે મેલ ચડે છે તે મેલ શારીરિક છે અને તે મેલ તુરત દૂર કરી શકાય છે. પણ જેઓને અસત્ય, પાખંડ ઇત્યાદિનો મેલ ચડે છે તે એવો સૂક્ષ્મ હોય છે કે તેને કાઢવો જ મુશ્કેલ પડે છે. જો કોઇને અસ્પૃશ્ય ગણી શકાય તો તે અસત્ય અને પાખંડ રૂપી મેલથી ભરેલા લોકો છે. પણ તેઓને અસ્પૃશ્ય ગણવાની તો આપણી હિમ્મત જ નથી ચાલતી, કેમકે આપણા બધામાં એવો મેલ થોડેઘણે અંશે રહેલો જ છે. આપણે જો તેવું કરવા બેસીયે તો જગતના કાજી બન્યા જેવું થાય ને આપણે પોતે અસ્પૃશ્ય થઇ જઇયે. આ ખરી મલિનતાને સારૂ આપણી પાસે ધીરજ અને પોતાની આન્તરિક સ્વચ્છતા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. પણ ભંગીની મલિનતા તો હાડ નથી ઘાલતી, એટલું જ નહિ પણ તેનો તો ઉપાય સહેલો છે. તેઓને આપણે આપણા કરીયે એટલે તેઓ જરૂર સાફ થઈ રહેવાના.

દાક્તર અને ભંગી

દાક્તરનો ધંધો મેલું ચુંથવાનો નિરન્તરનો જ છે. તેઓને જો ચોવીસે કલાક વાઢકાપનું કામ મળે તો કંઇ તે કરવા તે ઇનકાર નહિ. કરે. વળી તેઓ પણ પોતાની આજીવિકાને અર્થે પોતાનો મેલ ચુંથવાનો ધંધો કરે છે. છતાં તે કાર્યને આપણે પરોપકારી ગણીયે છીયે ને દાક્તરને માન આપીયે છીયે. મારી દલીલ એવી છે કે દાકતરનો ધંધો તો માત્ર દરદીને ઉપકારક છે, પણ ભંગીનો ધંધો આખા જગતને ઉપકારક હોઇ દાકતરના ધંધા કરતાં પણ વધારે આવશ્યક ને પવિત્ર છે. દાકતરો પોતાનો ધંધો છોડે તો દરદીઓનો નાશ થાય, પણ જો ભંગીનું કાર્ય બંધ થાય તો તો જગતનો નાશ થાય. તેથી આવશ્યક પ્રવૃત્તિ કરનારને અપવિત્ર માની તેમને તરછોડવા એમાં ઘણું પાપ છે એમ માનવું જરાયે અયોગ્ય ન ગણાવું જોઇયે.

ભંગીચમારનો ધંધો છોડવાની પ્રવૃત્તિ કરવી એ તો જગતને ભારે હાનિકારક કાર્ય માનું છું.

પાયખાનાંની સ્વચ્છતા

આપણી પાસે ઉપાય એક જ રહેલો છે. જેમ દાકતરના ધંધાને આપણે પવિત્ર માન્યો છે તેમ ભંગીચમારના ધંધાને પવિત્ર માનવો. આપણે તેમને સારા રહેવા પ્રેરવા, તેમને દૂર કાઢવાને બદલે આપણી નજીક રાખવા ને તેમની સેવા કરવી. આપણે પાયખાનાં ચોખ્ખાં રાખવાની ટેવ પાડવી ને આપણે પોતે પણ તે સાફ કરવાની જરૂર જણાય ત્યારે સાફ કરવા તૈયાર થવું ને સાફ કરતાં શીખવું. જ્યારે આપણે ભંગીના ધંધાની પવિત્રતાને સમજતા થઇશું ત્યારે આપણાં પાયખાનાં જે આજે નરકની ખાણુરૂપ છે તે આપણાં રસોડાં કે આપણી બેઠકના જેવાં સ્વચ્છ હશે. મારી દૃઢ માન્યતા છે કે ભંગીને અને તેના ધંધાને તુચ્છ ગણીને આપણે અનેક રોગોને સ્થાન આપ્યું છે. બ્રાહ્મણનાં ઘર ભંગીનાં ઘરો કરતાં મેં મેલાં જોયાં છે. ભંગીના ઘરની પાસે પાયખાનું હોતું નથી તેથી તે સ્વચ્છ લાગે છે. આપણાં પાયખાનાંની ગંદકીથી ને આપણી તે વિષેની બૂરી આદતોથી આપણામાં મરકી, કૉલેરા આદિ રોગો આવે છે ત્યારે ત્વરાથી ફેલાય છે એવી ઘણા વિદ્વાન દાકતરોની માન્યતા છે. મેં તો એ વાત ખાસ અનુભવી છે. આપણાં પાયખાનાંને આપણે એવી સ્થિતિમાં મૂકી શકીએ છીએ કે તેને સાફ કરવામાં જરાયે સૂગ ન આવે, ને તેમાં જ્યારે પ્રવેશ કરીએ ત્યારે તે સ્વચ્છ ને દુર્ગન્ધ વિનાનાં જોવામાં આવે. અસ્પૃશ્યતાના પાપથી આપણે સામ્રાજ્યના અસ્પૃશ્ય ભંગી બન્યા છીએ, એટલું જ નહિ પણ તે પાપને અંગે આપણે રોગોના ભોગી પણ બન્યા છીએ ને આપણાં શરીર નિસ્તેજ ને દુર્બળ બન્યાં છે. આપણા પાયખાનાં ઇત્યાદિના રિવાજોથી હવા ઉપર કેવી ખરાબ અસર થાય છે ને ખરાબ હવાની અસર શરીર ઉપર કેટલી ખરાબ થાય છે એનો આપણને ખ્યાલ જ નથી. એ વિષયને હું નવરાશે ચર્ચવા ઇચ્છું છું.

અસ્પૃશ્યતાની શેતાનિયત

મને કંઇ મલિનતા ઉપર મોહ નથી, ભંગી ઉપર પણ મોહ નથી. મને અતિશયોક્તિની ટેવ નથી. હું હિન્દુ શાસ્ત્રોને માનનારો છું, હિન્દુ ધર્મનો અભિમાની છું. મારૂં સત્ય મને નિર્મોહ રાખે છે ને શાસ્ત્રને નામે ચાલતી બધી વસ્તુના અન્ધ સ્વીકારથી બચાવે છે. હું જેમ જેમ નમ્રપણે વિચાર કરૂં છું તેમ તેમ મને ભાસે છે કે જેવી ડાયરશાહી સામ્રાજ્યે ચલાવી, તેવી ડાયરશાહી હિન્દુ ધર્મને નામે હિન્દુઓએ ભંગી ઇત્યાદિ જાતિઓ ઉપર ચલાવી છે. જેમ સામ્રાજ્યની ડાયરશાહીને હું શેતાનિયત

કહું છું તેવી જ શેતાનિયત હું અસ્પૃશ્યતાને ગણું છું. તે દોષમાંથી હિન્દુ ધર્મને મુક્ત કરવા હું મથી રહ્યો છું ને તે માટે વધારે કઠન તપશ્ચર્યાને સારૂ મને લાયક બનાવવા પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના કરૂં છું.

મારી નોંધ

ધોળામાં કાળું

સ્વદેશી અને પ્રામાણિકતા

એક મિત્ર સ્વદેશીને લગતી ચળવળનો લાભ લઇ કેટલાક લોકો અપ્રામાણિકપણું ચલાવી રહ્યા છે તેઓના દાખલા આપી લખે છે: 'હું તો દેશમાં પ્રથમ પ્રામાણિકપણું અને પછી સ્વદેશીનો પ્રચાર ઇચ્છું છું.' આ વિચાર નિર્મળ છે, પણ તેમાં એકાન્તવાદ છે. જૈન દર્શનમાંથી હું ઘણું જાણવા જેવું શીખ્યો છું. તેમાંનો એક અનેકાન્તવાદ છે. એકાન્તે એકે વાત બરોબર નથી હોતી. દરેક વસ્તુને બે પક્ષ છે. 'હું તો પ્રામાણિકપણું પ્રથમ ઇચ્છું' એમાં એકાન્તવાદ આવી જાય છે. એ વાત તો સદાય ઇચ્છવા જેવી છે. પણ પ્રામાણિકપણું ન આવે ત્યાં લગી સ્વદેશીનો પ્રચાર ઇચ્છવા જતાં સ્વદેશી અને પ્રામાણિકપણું બન્ને ગુમાવવાનો અવસર આવે. સત્ય કે એવા બીજા ગુણો મનુષ્યમાં સ્વતન્ત્રતાએ નથી ઘડાતા. કંઇક પણ કાર્ય કરતાં જ ઘડાય છે. હિન્દુસ્તાન લાયક બને ત્યારે જ સ્વરાજ ભોગવે એમ કહીને રાજ્યકર્તાએ આજ લગી સ્વરાજને અટકાવી રાખ્યું ને આપણે અટકાવવા દીધું. હિન્દુસ્તાન તો ક્યારનું લાયક છે. જો હિન્દુસ્તાનમાં પૂર્ણતા હોત તો હિન્દુસ્તાન ગુલામ ન જ થાત. પણ સ્વરાજ ભોગવતાં જ સ્વરાજની લાયકાત આવે છે. તે જ રીતે સ્વદેશી ચલાવતાં જ પ્રામાણિકપણું આવશે. સ્વદેશી પ્રામાણિકતા વિના નહિ જ ચાલી શકે એ વિચાર શુદ્ધ છે ને અનેકાન્તવાદનો વિરોધી નથી. તેમ માનવાથી બન્ને વસ્તુ સાથે ચાલી શકે છે. પ્રામાણિકતા વિના એકે વસ્તુ ન જ ચાલી શકે એવો દૃઢ વિશ્વાસ રાખવાથી તે ગુણને વધારી શકાય ને દરેક સારી પ્રવૃત્તિ ચલાવતાં ક્ષોભ ન થાય. મારી માન્યતા તો એવી છે કે જો સ્વદેશીનો આપણે મોહમાં ફસાઈ ત્યાગ ન કર્યો હત તો આજે જે સ્થિતિ આપણે ભોગવીયે છીયે, જે અસત્ય આપણામાં દાખલ થયું છે, તે ન જ થાત. સ્વદેશીનો પ્રચાર એટલે સત્યનો, સ્વધર્મનો ને સ્વરાજનો પ્રચાર છે એવી મારી ખાતરી છે. તેથી દેશમાં ચાલતી મન્દતાથી ન હારતાં સ્વદેશીના શ્રદ્ધાળુને મારી ભલામણ છે કે તેઓએ સ્વદેશીનો પ્રચાર વધાર્યા જ કરવો. સ્વદેશી ચલાવતાં, રેંટીયા દાખલ કરતાં, ખાદી પહેરતાં પહેરાવતાં સત્યનો પદાર્થપાઠ અપાય છે.

અપ્રામાણિકતા

ખાદીમાં દગો

આ મિત્ર જે દાખલાઓ ટાંકે છે તે ખાદીના વ્યાપાર વિષે અને રેંટીયાના પોગળ વિષે છે. તે લખે છે કે ખાદી વેચનાર કાં તો ખાદી હાથના કાંતેલા સુતરની કહી મીલના

સૂતરની વેચે છે અથવા તો ખરી ખાદી ઉપર ભારે નફો ચડાવે છે. રેંટીયા વેચનારા ગમે તેવા રેંટીયાની ઉપર ગમે તેવું દામ લે છે. આ બન્ને દોષો હું પણ અનુભવી રહ્યો છું. પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિને અંગે ધૂતારા હોય જ છે. તેઓને પહોંચી વળવામાં નવી પ્રવૃત્તિના ચાલકોની કાર્યદક્ષતાની પરીક્ષા આવી જાય છે અને તેની ઉપર જ પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિની સફળતાનો આધાર રહ્યો છે. ખાદીનું વધારે દામ લેવાય છે એ લાંબો વખત નહિ ચાલે, કેમકે ખાદી જેમ વધારે ઉત્પન્ન થશે તેમ તેના વેચનારા હરિફાઇ કરીને દામ ઓછું કરશે. ખોટી ખાદી વેચાયા કરે છે તેને પહોંચી વળવું મુશ્કેલ છે. શુદ્ધ ખાદી અંકાવવાનો પ્રયત્ન હું કરી રહ્યો છું. તે આંકવાનું સાધન મેળવી રહ્યો છું. પરીક્ષા કરનારા ચોકશીઓ તુરત મળવા મુશ્કેલ છે, કેમકે હાથના સુતરની પારખ વણાઇ ગયા પછી કરવી સાવ સહેલી નથી. દરમિયાન સહુએ પોતાને ભરોસો હોય તેવી જ જગ્યાએથી ખાદી લેવાનો નિશ્ચય કરવો. તેમ છતાં છેતરાઇ જવાશે તો પાપ છેતરનારને હોય, છેતરાનારને કદી ન હોય. એવું કપટ ચાલતાં છતાં લોકોમાં ખાદીનો પ્રેમ વધશે, ખાદીથી ભડક ભાગશે, ખાદી ખાનદાનનો પોષાક ગણાશે, એ ફાયદો તો દેશને થશે જ.

રેંટીયાની પરખ

રેંટીયાની પરખ

ખરાબ રેંટીયા વેચાય છે તેમાં ભય રહેલો છે ખરો. કેમકે જો ન કંતાય એવા અથવા ઘણું ઓછું કંતાય એવા અગર તો તુરત તૂટી જાય એવા રેંટીયા વેચાય તો રેંટીયાનો અણગમો ફેલાવાનો સંભવ બહુ રહ્યો છે. પણ મારી ઉમેદ છે કે આનો ઉપાય થોડી મુદતમાં થઇ શકશે. રેંટીયાના અખતરા ચાલી રહ્યા છે. રેંટીયા જાણનાર જેમ વધતા જશે તેમ તેમ ખરાબ રેંટીયા વેચાતા બંધ થઇ જશે. જેમ સોનાની કસોટી કાઢવાને ધર્મનો કાંટો મુંબાઇમાં રહે છે તેમ રેંટીયાને સારૂ પણ જો કંઈ કસોટી કાઢી શકાય તો કાઢવી એ હું વિચારી રહ્યો છું. દરેક સારી વસ્તુઓનો પ્રચાર એમ જ વધે છે. જેમ ટાઈપરાઈટર, શીવવાના સંચા આદિને વિષે આપણે જાણી શકીયે છીયે તેમ જ રેંટીયાનું પણ આપણે થોડી મુદતમાં કરી શકીશું એવી મારી ઉમેદ છે. રેંટીયાની ઉપર લોકોનો વિશ્વાસ એટલો બધો વધતો જાય છે કે હું માનું છું કે થોડા સમયમાં સારા, મજબૂત ને સસ્તા રેંટીયા આપણા હિન્દુસ્તાનની બજારોમાં જોઈશું. દરમિયાન જ્યાં જ્યાં રેંટીયાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે ત્યાં ત્યાં કાર્યવાહકો પોતે રેંટીયા સારા કોને કહેવા ને નઠારા કોને કહેવા તે જાણી લે તો વધારે સારૂં. આટલી પરીક્ષા તો હું અહીં જ લખી નાંખું.

૧. રેંટીયાનું ચક્ર અવાજ વિના ને અટકયા વિના ચાલવું જોઇયે.

૨. રેંટીયાનો દરેક ભાગ મજબૂત જોડેલો હોવો જોઇયે.

૩. ચક્રને ચલાવવાનો હાથો ખસી જાય એવો ન હોવો જોઇયે.

૪. રેંટીયાની ત્રાક અવાજ વિના ફરવી જોઇયે. આમ થવા સારૂ ચમરખાં ઘાસનાં કે ચામડાનાં હોવાં જોઇયે.

૫. રેંટીયા વડે એક કલાકે સારા કાંતનારને હાથે ઓછામાં ઓછું અઢી તોલા સૂતર નીકળવું જોઇયે. છેલ્લી શરત ન પાળે એટલે કે એક કલાક સુધી જે રેંટીયો એ રીતે ન ચલાવી શકાયો હોય તે રેંટીયો પાસ ન જ કરવો જોઇયે.

સુતાર સ્વયંસેવક

સુતાર સ્વયંસેવક

આપણામાં કેવળ વિદ્યાર્થીઓને જ સ્વયંસેવક બનાવવાની રૂઢિ પડી ગઇ છે. તેને બદલે બધા સારા યુવકોને સ્વયંસેવક મંડળમાં જોડવાની પ્રથા પાડવાની જરૂર છે એમ હું પહેલાં લખી ગયો છું. જો આપણે પ્રજાની પ્રવૃત્તિઓ ખૂબ ચલાવવી જ હોય તો આપણે ઘણા કારીગરોને પણ પ્રજાકીય કાર્યમાં યોજવા જોઇયે. સુતારો, લુહારો વગેરે જ્યારે પ્રજાહિતને સારૂ કામ કરવા થઇ જશે ત્યારે આપણે સોંઘા ને સારા રેંટીયા પણ કરી શકશું. આજે તો આપણી દશા એવી કંગાલ છે કે જો કાંતવાને આપણે તૈયાર થઇયે છીયે તો તુરત અને સારા રેંટીયા બનાવી આપે એવા સુતાર મળતા નથી. સુતાર મળે છે તો ત્રાક બનાવનાર લુહાર નથી મળતા. લુહાર સુતાર મળે છે તો પ્રામાણિક ને સ્વદેશપ્રેમી પીંજારા નથી મળતા. પણ જો આપણી પાસે સ્વરાજને સારૂ કામ કરનારા લુહાર, સુતાર, પીંજારા વગેરેનાં મંડળો હોય તો આપણે પ્રજાને ઘણે આગળ ચડાવી શકીયે. આ કામ કેટલું સહેલું છે તે એક સુતાર ભાઇના કાગળ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. તે લખે છે: "સ્વામીનારાયણનું મન્દિર મફત બાંધી અપાયા વિષે આપે લેખમાં જે લખ્યું છે તે બરોબર છે. સ્વરાજમન્દિર બાંધવામાં જે કારીગરોની જરૂર પડે તે અમારી તરફથી પૂરા પાડવા જોઈયે. તે માટે કે મોટી શાળાઓ બાંધવી પડે તે માટે ઈસ્ટીમેટ કરી જેટલા સુતારનું કામ પડે તેટલા અમે અમારી નાત મળીને વહેંચાઈ જશું. મહિના મહિનાના વારા કરીને પગાર નહિ લેતાં દેશને વાસ્તે મદદ કરીશું." આ લખનાર મિસ્ત્રી જેવા ઘણા દેશમાં હોવા જોઇયે કે જેને આપણે સ્વદેશના કાર્યમાં પરોવીયે તો સ્હેજે પરોવી શકાય અને સ્વરાજનું મન્દિર ચણનારા કારીગરોનાં મંડળો ઠેર ઠેર ઉભાં થાય

- -

¶ મધ્ય પ્રાન્તમાં ગાંધીજી

[પૃ. ૯૫૮ થી ચાલુ]

ઉમરાવતી

ઉમરાવતીમાં ગાંધીજી

નાગપુરથી ગાંધીજીને ઉમરાવતી જવાનું હતું. ઉમરાવતી વરાડની પુરાણી રાજધાની નાગપુર રેલવેની મુખ્ય લાઇનથી ૭ માઇલ પડખે આવેલું છે અને બડનેરા જંક્શનથી ત્યાં રેલવેની એક શાખા જાય છે. ઉમરાવતીનું ગાંધીજીને ઘણા દિવસનું આમન્ત્રણ હતું. વળી ઉમરાવતી ગાંધીજીના પ્રિય સાથી સ્વર્ગસ્થ ભાઇ વાદવાડકર પટવર્ધનનું ગામ હોવાથી પણ ગાંધીજીને મન ઉમરાવતી જવું યાત્રા સમાન હતું. અહીંઆં પણ ઝાઝી વ્યવસ્થા ન જોવામાં આવી. સ્ટેશન

ઉપરથી જ સ્વયંસેવકોને હાથે અમારો કેટલોક સામાન ગોટે ચડી ગયો તે બે કલાકે પત્તો લાગ્યો. અહીં પણ સ્ત્રીઓની અને પુરુષોની એમ જુદી જુદી બે સભાઓ થઇ. તિલક સ્વરાજ ફંડમાં નાણું અને ઘરેણાં પણ ઠીક મળ્યાં.

સ્વ. ભાઈ યાદવાડકર પટવર્ધન

પટવર્ધનનું સ્મરણ

પુરુષોની સભામાં પંદરેક હજાર લોકો હશે. ગાંધીજીના ભાષણમાં સૌ પહેલું સ્મરણ તો અલબત્ત ભાઇ યાદવાડકર પટવર્ધનનુંજ હતું: "ભાઇ યાદવાડકરે પોતાનું સર્વસ્વ દેશને અર્પણ કર્યું હતું. મહાસભા, લીગ ઇત્યાદિ પ્રજાકીય સંઘો આપણી પાસેથી આજે જે જે કંઈ માગી રહ્યા છે તે બધી વસ્તુઓ તેમનામાં હતી. આપણે તેમના જેવા હોત તો આજ સ્વરાજ મળી ચુક્યું હોત. એક કાળે તેઓ હિન્દમાં સ્વરાજ્ય સ્થાપવાને સારૂ અશાન્ત ઉપાયોની જરૂર માનનારા હતા, પણ પાછળથી તેમના વિચાર બદલાયા હતા. તે પાકા સત્યાગ્રહી બન્યા હતા અને મહાસભા તથા લીગના કાર્યક્રમમાં જ હિન્દુસ્તાનનું શ્રેય છે એવી એમની દૃઢ શ્રદ્ધા હતી."

દાદાસાહેબ ખાપર્ડે

દાદાસાહેબ ખાપર્ડે

અસહકારના શાન્તિમય સ્વરૂપ ઉપર ભાર મુકતાં તેમણે જણાવ્યું કે "મહાસભાના ઠરાવથી આપણે હરહાલતમાં શાન્તિ જાળવવાને બંધાયેલા છીયે શાન્તિ જાળવવાની આપણી શક્તિને વિષે આપણને તેમજ અંગ્રેજોને બન્નેને શક છે. બંદુક તલવારથી દબાઇને નહિ ધર્મવૃત્તિને અનુસરીને આપણે શાન્તિ જાળવીયે છીયે એ આપણે બતાવી આપવું જોઇયે. દાદાસાહેબ ખાપર્ડે સાથે મારે પહેલેથી મતભેદ છે. એમનો એક રસ્તો છે, મારો બીજો છે. હું જાણું છું કે જે રસ્તે તે જવા માગે છે તે રસ્તે સ્વરાજ ન મળે. છતાં હું તેમને ગાળ ન દઉં. તેમના માણસને કૂવા પર પાણી ભરવા ન દેવું એમાં મહાસભાની આજ્ઞાનો ભંગ છે. કોઈ માણસ આપણો વિરોધી હોય અને તે છતાં તે એકલો હોય તોપણ આપણા તરફથી એ સાવ નિર્ભય રહે એવું જ એના તરફ આપણું વર્તન હોવું જોઇયે. અલબત્ત, દાદાસાહેબ ખાપર્ડેની પાસે ધારાસભા વગેરેમાં આપણે સેવા ન લઇયે, પણ કરીયે તો ખરા. તે માંદા પડે તો તેની સેવા કરીયે. લૉર્ડ ચેમ્સફર્ડ માંદા પડે તો તેમની પણ સેવા કરીયે; પણ તેમના ખિતાબ જરૂર ન સ્વીકારીયે.

શરાબની કમાણી

નિન્દાગાળો છોડી દો

"આપણી લડત આત્મશુદ્ધિની છે. આત્મશુદ્ધિ શું છે? દારૂ વગેરેનો ઉપયોગ કરનારાઓએ તે વસ્તુઓનો ત્યાગ કરવો જોઇયે.. આ વસ્તુઓમાંથી સરકારને સત્તર કરોડ રૂપીયા મળે છે. એટલે તે બંધ થતા હોય ત્યાં સરકાર આપણને સુખે ન બેસવા દે એ દેખીતું છે. શરાબમાંથી થતી કમાણીમાંથી આપણાં બાળકોને કેળવણી મળતી હોય તે આપણને ન ખપવી જોઇયે. સ્વરાજ્યમાં શરાબની કમાણી તો આપણને હરામ હોવી જોઇયે. તે વિના આપણે કેળવણી આપી શકીયે છીયે એવી મારી ખાતરી છે. ડૉ. ચોળકરે કરેલું ભાષણ હું

વાંચી ગયો છું. માજીસ્ટ્રેટ તેને ઈન્સાફ કે ગેરઈન્સાફ ગમે તે કરે પણ હું એટલું તો ચોકખું કહું છું કે મહાસભામાં ખુલ્લી રીતે ન ચર્ચાયું હોય એવું એમાં તેમણે કશું જ નથી કહ્યું. 'રીપબ્લિક' (પ્રજાસત્તાક રાજ્ય) એ શબ્દ તેમણે વાપર્યો છે. પણ રીપબ્લિક એ જન્મસિદ્ધ હક છે. હિન્દ તો અનાદિકાળથી ગ્રામ્ય રીપબ્લિક ભોગવતું હતું. બિહારની સરકાર પંચાયતને તોડવા મથી રહી છે. સરકારની કોર્ટમાં જ ઇન્સાફ મળે એમ માનવું ભ્રમ છે. આપણને જનરલ ડાયર કે સર માઈકલ ઓડવાયર સામે ઈન્સાફ મળ્યો છે? હું સાક્ષી છું કે ઇન્સાફને બદલે ગેરઈન્સાફ મળ્યો છે. પણ તમે ડૉ. ચોળકરને માટે દિલગીર ન થતા. તેમને મુબારકબાદી આપો. તમે દારૂ પીવાની ટેવવાળાઓને વીનવી સમજાવી દારૂ છોડવાનું કહો. પીઠાંવાળાને દારૂ ન વેચવા વીનવો, ઇજારો લેવા ઇચ્છનારને તેમ ન કરવા વીનવો. પણ ક્યાંયે જબરદસ્તી ન કરતા. સરકારને વિષે 'શયતાન' શબ્દ પણ તમે ન વાપરો. પંજાબ વિષે પણ રોષ ન કરો. એ ટીકા કરવાનું મને એકલાને સોંપો. શરાબ બંધ કરાવવાનો તમે પ્રયત્ન કરો પણ તેમાં કોઇની નિન્દા ન કરો, ગાળો ન દો. આજ સખત શબ્દોનો જમાનો ચાલ્યો ગયો છે. હવે તો કામ કરવાનો વખત આવ્યો છે. આપણે બોલવા માટે કેદ જઇયે તેના કરતાં કાર્ય કર્યાને સારૂ જઈયે—ભલે દારૂ ન પીવો એને સરકાર પાપ ગણે—ત્યારે સરકારનું પોગળ તદન ખુલ્લું થઇ જશે, ત્યારે તે એની મેળે નાશ પામશે."

ખાદીમાં મગરૂરી

પછી ગાંધીજીએ વ્યભિચાર, ચોરી, જૂઠાણું વગેરે આપણી વચ્ચેથી નિર્મૂળ કરવાનું કહ્યું, અને સ્વદેશીધર્મની આવશ્યકતા ઉપર બોલતાં હકીમ અજમલખાનજી વગેરે અત્યન્ત બારીક વૈલાતી કપડાં પહેનારા પણ આજ સ્વદેશીધર્મનું રહસ્ય સમજી હોંશથી ખાદી પહેરે છે અને તેમાં મગરૂરી માની રહ્યા છે તેમનું અનુકરણ કરવા કહ્યું. છેવટે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી છૂટવા તેમજ બ્રાહ્મણ અબ્રાહ્મણના ઝગડામાં ન ફસાવા માટે ભાર મુકીને વિવેચન કર્યું અને 'તિલક સ્વરાજ ફાળા' માટે ભિક્ષા પણ માગી. થોડી જ વારમાં સારી રકમ જમા થઇ. આ પછી કાર્યવાહકોની સભા હતી તે પૂરી થતાં રાતના બાર વાગ્યા. તે જ રાત્રે જબલપુર જવાને માટે અમારે નાગપુર ઉપડવાનું હતું એટલે તા. ૩૦મીની સવારે તો અમે પાછા નાગપુર પહોંચ્યા.

સિવની—જબલપુર

વખત બચાવવા અને અનુકૂળ વખતે પહોંચવા માટે અમારે અહીંથી ટ્રેનને બદલે મોટરમાં જબલપુર જવાનું હતું. એકસો પાંસઠ માઇલનો પાધરોદોર રસ્તો છે. રસ્તા પરનાં ગામડાંઓને તો ખબર પડી જ જાય અને દર જગાએ લોકોનાં ટોળાં હાજર જ હોય! મધ્ય પ્રાન્તમાં ગરીબાઇ બહુ છે, તેમાંય આ વખતે દુષ્કાળે પોતાનો પંજો તેના ઉપર નાંખ્યો છે. અરધેક રસ્તે સિવનીમાં એક કલાક રોકાવાનું હતું. અસહકારની લડતમાં સિવની ઐતિહાસિક સ્થળ બન્યું છે. શ્રી. ભગવાનદીનજી મધ્ય પ્રાન્તના એક પ્રતિષ્ઠિત આગેવાન

ખાદીમાં મગરૂરી

સિવનીમાં ગાંધીજી

છે. તે અસહકારને અંગે અહીં વ્યાખ્યાન દેવા ગયા હતા તે પછી તેમને પકડવામાં આવ્યા હતા. સિવની ગામ નાનકડું છે ને ૨ હજારની વસ્તી છે. વસ્તીમાં દક્ષિણી, હિન્દી અને મારવાડી લોકો છે. દક્ષિણીનું પ્રમાણ સ્હેજ વધારે હશે. અહીં પ્રથમ સ્ત્રીઓની સભા હતી. ગામના પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ ઘણી એકઠી થઈ કહેવાય. 'તિલક સ્વરાજ ફંડ'માં પણ સારી રીતે પૈસા તથા દાગીના ભરાયા. આ સભા પછી જાહેર સભા થઇ. લોકો સખત ગરમીમાં ખુલ્લા બેઠા હતા તેમાં તેમનો ઉત્સાહ અપૂર્વ હતો. ભાષણમાં ભગવાનદીનજીના ઉત્સાહનો ઉલ્લેખ કરવા ગાંધીજી ચૂક્યા નહિ: "ભગવાનદીનજી અહીં ભાષણ કરવા આવ્યા ને પકડાયા તેથી મને અહીં રોકાવાની વિશેષ ઇચ્છા થઇ. બીનગુન્હેગારને સરકાર પકડે તે આપણી જીતની ચોક્કસ નિશાની છે. આવી રીતે પકડાવામાં આપણે આનન્દ અને લ્હાવો માનવાં જોઇયે."

ગટરનું પાણી

દારૂ કે ગટરનું પાણી?

દારૂનો ત્યાગ કરવાનું સમજાવતાં ગાંધીજીએ કહ્યું કે "દારૂ પીવા કરતાં ગટરનું પાણી પીવું બહેતર છે. ગટરનું પાણી ગંદું છે, તેનાથી રોગ થાય એટલું જ; પણ દારૂથી તો આત્મા મલિન થાય છે." પછી આ હીલચાલ આત્મશુદ્ધિની કેવી રીતે છે અને એવી પ્રજાકીય શુદ્ધિને માટે આપણે આજે શું શું કરવું જોઇયે તે સમજાવ્યા બાદ 'તિલક સ્વરાજ ફંડ'નું ઉઘરાણું આદર્યું. તેને જવાબ પણ સારો મળ્યો. અહીંથી પરબારા જબલપુર જવા નીકળ્યા. રસ્તામાં બે ચાર ગામડાંમાંથી પસાર થતાં ત્યાં લોકો ભેળા થયા હતા, તેઓએ બહુ ભારે વ્યવસ્થા રાખી હતી એમ અમે જોયું. એક જગ્યાએ તો ભાઇઓ તથા બહેનો અત્યન્ત શાન્તિપૂર્વક ગોઠવાઇને બેઠાં હતાં. અને ગાંધીજી આવ્યા ત્યાંથી ગયા ત્યાં સુધી તે જ વ્યવસ્થા તથા શાન્તિ રહ્યાં હતાં. આટલી વ્યવસ્થા અને શાન્તિ આખા દેશમાં દરેક જગ્યાએ સ્વાભાવિક થઈ જાય તો સ્વરાજ બહુ સહેલું થઈ પડે. જબલપુર સાંજે પાંચ વાગ્યે પહોંચ્યા. આ શહેર નર્મદાને કિનારે આવેલું છે. રાત્રે આઠ વાગ્યે વિરાટ જાહેર સભા હતી. એક મોટા મેદાનમાં પચાસથી સાઠેક હજાર માણસો મળ્યાં હશે! સ્ત્રીઓની સંખ્યા ત્રણ હજાર જેટલી હતી. અહીં સ્ત્રીઓને સ્વરાજના ફાળામાં ઘરેણાં આપવાનો શોખ હોય તેમ દેખાતું હતું. બીજે દિવસે બપોરે સ્ત્રીઓની ખાસ સભા મળી હતી તેમાં પણ પુષ્કળ દાગીનો ભેટ કરવામાં આવ્યા.

જ૦

તા. ૧૦-૪-૧૯૨૧

નોંધ

§ નવા વાઇસરાય

લૉર્ડ રીડિંગનું આગમન

નવા વાઇસરાય લૉર્ડ રીડિંગ પ્રત્યે અસહકારીઓનું કર્તવ્ય ખુલ્લું છે. એમને આવકાર આપવાને મળનારા મેળાવડાઓમાં જેમ આપણે ભાગ ન લઇયે તેમ તેવા આવકારની સામે પણ આપણે ન જ થઇયે. તેવા આવકારને વખોડી કાઢનારા કોઈ મેળાવડા થતા હોય તો

તેમાં પણ આપણે ભાગ ન લઇયે. અંગ્રેજો જોડે આપણે કશું વ્યક્તિગત વેર નથી. અધિકારીઓની સામે પણ આપણે કશું અંગત વેર નથી એઓ જે તન્ત્રને ચલાવી રહ્યા છે તે રાજ્યતન્ત્રને આપણે નાબૂદ કરવા ઉઠયા છીયે, અને તે તો આપણે કર્યે જ છૂટકો છે. કારણ એ રોમેરોમ સેતાનિયતથી ભરેલું છે. અમલદારોમાં પણ ડાયર ઓડવાયર જેવા જેમણે હિન્દુસ્તાનનું અનિષ્ટ કર્યું છે અને જેમણે તેનું નિમક હરામ કીધુ છે, તેવાઓનો આપણે ટાળો કરી શકીયે. લૉર્ડ રીડિંગને તો આ અમૂલ્ય તક મળી છે એમ કહી શકાય. એ પ્રતિભાશાળી જાતિમાં જન્મેલા છે. 'અન્ત્યજ'. એ શી વસ્તુ છે અને એના અન્તરની લાગણીઓ કેવી હોય એ તેઓ જાણે છે. જો અસહકારીઓની લડતને તેઓ નિર્વિકાર મનથી તપાસી જોશે અને પછી જો તેઓ તેમની માગણીની હિમાયત કરવામાં નિષ્ફળ નીવડશે તો તેમને પોતાને જ અસહકારી થવું રહ્યું. જ્યાં સુધી સરકાર તરફથી પશ્ચાત્તાપ નથી ત્યાં સુધી તેઓ અસહકારીઓને 'ગઈ ગુજરી વિસરવા'ની વાત કેમ કરી શકશે ? તેમ મુસલમાનોને પણ તેમની ન્યાય્ય માગણીઓ છોડી દેવાનું અગર તો હિન્દુઓને પોતાના ભાઈઓને દગો દેવાનું પણ તેમનાથી ન જ કહી શકાય. છેલ્લી રહી સ્વરાજની વાત. એમાં પણ વાઈસરાય સાહેબથી પ્રજાને એનો જન્મસિદ્ધ હક મેળવવાની વાત લૅન્કેશાયરની ખાતર કે બીજા કોઈના પણ ખાતર મુલતવી રાખવાનું કહી શકાય એમ નથી.

આમ ના૦ લૉર્ડ રીડિંગને ચારેમેરથી હિન્દી માગણીઓને લગભગ સાવ પ્રતિકૂળ અને વિરોધી એવા અધિકારી વાતાવરણ વચ્ચે માથું ઉંચું રાખી રહેવું આમે ભારે તો પડવાનું જ છે. અસહકારીઓએ એ મુશ્કેલીઓમાં વધારો કરવાની જરાયે જરૂર નથી. અસહકારીઓને તો એઓ નામદાર પોતા તરફથી હિન્દુસ્તાનનું વધારેમાં વધારે શુભ કરવા ધારે છે એમ જ માનીને ચાલી જોવું છાજે. તેઓ કશું પ્રત્યક્ષ કરી શકશે કે કેમ એ અલાયદો સવાલ છે. તેમ તેઓ તેવું કશું કરી નાખશે એમ માની લઈ આશાના કિલ્લા બાંધવાની સામે પણ અસહકારીઓને ચેતવું છું. આ આપણી આખી લડત જ સ્વાશ્રય અને સ્વાવલંબનની છે. આપણી અભિવૃદ્ધિને માટે જોઇતું વાતાવરણ તેમજ ખાતરપાણી પણ આપણે જ પેદા લેવાં કરી રહ્યાં છે. એ સાધનોમાં નમૂનેદાર ખાનદાનીથી આપણા કાર્યમાં હરકોઇ સ્ત્રી કે પુરુષની શુભેચ્છા અને સહાનુભૂતિ આપણે મેળવી લેવી એ પણ આવી જાય છે.

મારી ઓરિસ્સાની મુસાફરી

ગોપબન્ધુ દાસ

ઓરિસ્સાની કંગાલિયત

જ્યારે ઓરિસ્સામાં દુકાળ હતો ત્યારે જોકે ઓરિસ્સાનું દારિદ્ય હું સમજી શક્યો હતો તોપણ મારી માન્યતા એવી રહેલી છે કે ચંપારણના જેટલા કંગાલ લોકો ક્યાંયે નહિ હોય. પણ મને ખાત્રી છે કે ઓરિસ્સા ચડી જાય છે. તફાવત એટલો છે કે ચંપારણમાં ગળીના

માછીઓનાં દુઃખથી પીડાઇ લોકો ભીખારી થયા હતા, અને ઓરિસ્સામાં જે દુઃખ છે તે કુદરતના કોપથી થયેલું છે. કાં તો અનાવૃષ્ટિથી ધાન્ય ન પાકે અથવા તો અતિવૃષ્ટિ થઇ રેલ આવે ને પાક તેમજ ઘરો ખેંચાઇ જાય; તેથી ઓરિસ્સામાં તો સદાય દુકાળ જેવું હોય છે.

ગોપબન્ધુ-બાબુની પ્રવૃત્તિ

આ કંગાલ દેશમાં અત્યારે ખરા નેતા ગોપબન્ધુ દાસ છે, જેમણે રા. અમૃતલાલ ઠક્કરને દુષ્કાળ વેળાએ પૂરી મદદ દીધી હતી. ગોપબન્ધુ બાબુ વકીલ થયા, થોડાં વર્ષ વકીલાત કરી પણ છેવટે છોડી દીધી ને પોતાનું સર્વસ્વ દેશસેવામાં અર્પ્યું. તેમણે પુરીથી છેંટ બાર માઇલ દૂર આવેલ સખીગોપાલમાં એક નિશાળ કાઢી.

કુંજશાળા

તેમાં ઉદ્યોગ ને ભણતર બન્ને શીખવવામાં આવે છે. તે શાળા સરકારમાન્ય કરવામાં આવી હતી, પણ અસહકારના ઠરાવ પછી ગોપબન્ધુ બાબુએ સરકારનો કાબુ કાઢી નાખ્યો. કેટલાક બાળકો તેથી ગયા ને કેટલાક બીજા તેમાં આવ્યા. એ નિશાળ સારૂ ગોપબન્ધુ બાબુ જાતે ભિક્ષા માગી દ્રવ્ય એકઠું કરે છે. આ શાળા લગભગ વીસ એકર હરિયાળી કુંજોથી ભરાઇ જતી જગ્યામાં આવેલી છે. બાળકોને શિક્ષણ ઝાડોના છાયામાં ખુલ્લા મેદાનમાં દેવામાં આવે છે. ઉદ્યોગમાં સુતારી કામ મુખ્ય છે. હવે કાંતવાનું ને વણવાનું દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. ગોપબન્ધુ બાબુ બિહાર ધારાસભાના સભાસદ હતા તેથી ગવર્નર આદિ મોટા માણસોને નોતરતા. તેઓની ટીકા બધી નિશાળને વખાણનારી જોઇ.

સેવાસમાજ

ગોપબન્ધુ બાબુએ એક સેવાસમાજ કાઢી છે. તેમાં કેટલાક વકીલો અને બીજા વિદ્વાન ગૃહસ્થો જોડાયા છે. આમાંના ઘણા અસહકાર શરૂ થયો ત્યારથી દરમાસે માત્ર દશ બાર રૂપીયા જેટલી રકમ ઉપર નિર્વાહ કરે છે. મૂઠી ચાવલની ભિક્ષા માગે છે, તે ઉપરથી હાલ સ્વરાજ આશ્રમ પણ સ્થપાયો છે. આ સભ્યો અને નિશાળના બાળકોનો ખોરાક મુખ્યત્વે કરીને ભાત, દાળ, તેલ ને મળે ત્યારે છાંટો ઘી અથવા શાક હોય છે. તેઓનું માસિક ખર્ચ સાતથી આઠ રૂપીયા આવે છે. પહેલાં થોડું ઘી લેતા, પણ અસહકાર પછી તે બંધ કર્યું છે. આટલું કષ્ટ સ્વેચ્છાએ સહન કરીને હિન્દુસ્તાનમાં જીવતી બીજી કોઇ સભા જ આજે ભાગ્યે જ હશે. મેં જ્યારે પૂછ્યું કે આવા નબળા ખોરાકની અસર શરીર ઉપર નહિ થાય? ત્યારે ગોપબન્ધુ બાબુએ જવાબ આપ્યો કે સ્વરાજ ખાતર આટલું દુઃખ સહન ન કરીએ? હું ચૂપ રહ્યો. જ્યારે વિટંબણા માથે આવી પડે છે ત્યારે કોણ જાણે ક્યાંથી ઇશ્વર તે સહન કરવાની શક્તિ આપી દે છે.

જગન્નાથ

પુરીનું મંદિર

ગોપબન્ધુ બાબુની નિશાળની યાત્રા કરી અમે જગન્નાથપુરી પહોંચ્યા. પુરી દરીઆના કિનારા ઉપર આવેલું હોવાથી ત્યાં હવાની લહેર આવ્યાં કરે છે. પણ તેથી કોઇએ એમ

નહિ માનવું કે હવામાં પુરી કુમસ, પોરબંદર, વેરાવળ કરતાં જરાયે ચડી જાય છે. 'નાણીનો સાહુકાર કમાઇ ખાય' તેમ બંગાળીઓએ અને સરકારે તેને આરોગ્ય ભુવન ઠરાવી નામાંકિત કરી મુકયું છે. ત્યાંથી બંગાળીઓ દર વર્ષે આરોગ્ય ચોરી જાય છે ને અજ્ઞાન જાત્રાળુ માને છે કે તેઓ જગન્નાથનાં દર્શન કરી પંડાઓને દક્ષિણા આપી પુણ્ય લુંટી જાય છે. જગન્નાથનાં દર્શન કરવા હું ગયો ત્યારે મારા મનમાં અનેક વિચારો આવ્યા. મન્દિર પ્રાચીન છે, ભવ્ય છે. ટોચ ઉપર સુદર્શન ચક્ર ઝગી રહ્યું છે ને તેની ઉપર ધ્વજ ફરકે છે મન્દિરને ઉંચું બાંધવામાં આવ્યું છે. મૂર્તિઓ નારાયણ અને લક્ષ્મીની છે. મૂર્તિઓ કદે મોટી હોઇ ભયાનક લાગે છે. જ્યાં મૂર્તિ બિરાજે છે ત્યાં ઘોર અંધારૂં છે. નથી હવા કે નથી અજવાળું. એક કે બે ઝાંખા દીવા હોય છે.

પરદેશી વાઘા

પરદેશી વાઘા

મૂર્તિને વાઘા પહેરાવવામાં આવે છે ને પરદેશી છે ! આટલું અંધેર, આટલું અવિચારી જીવન કેમ ? મૂર્તિના વાઘાને સારૂ તો અસંખ્ય કુમારિકાઓ પ્રેમપૂર્વક ઝીણું સૂતર કાંતતી ને તેને વણકરો પ્રેમપૂર્વક વણતા. બીજાં વસ્ત્રો અપવિત્ર ગણાતાં. હવે પંડાઓ કેમ પાખંડી અને પરદેશી થઇ ગયા એ વિચારમાં હું ગરકાવ થઈ ગયો. જેમ બીજી જગ્યાએ તેમ અહીં પણ પંડાઓનો ત્રાસ પુષ્કળ છે. ભાવિક યાત્રાળુઓને તેઓ લૂંટે છે. જગન્નાથજી આ બધા અત્યાચારના સાક્ષી થઇ કેમ બેસી રહે છે ? 'જેવા પૂજારી તેવા દેવ' એ કહેણુ યાદ આવ્યું. નિરાકાર ઇશ્વર કંઇ થોડા અત્યાચારોનો સાક્ષી નથી બનતો ! તેણે તો કર્મનો કાયદો ઘડીને હાથ ધોઈ નાંખ્યા છે. તો પછી જગન્નાથજીનો શો દોષ ?

હૃદયવેધક દેખાવ

દુષ્કાળનો ઉપાય

અનેક જાણવાજોગ વસ્તુઓ મને બતાવવામાં આવે છે તેમ મને દુકાળીઆંનાં દર્શન પણ કરાવવામાં આવ્યાં હતાં. આ હાડપિંજર માત્ર રહેવાં, માંસસ્નાયુ વિનાનાં સેંકડો સ્ત્રીપુરૂષો. બાળબાળાઓને જોઇ હું બહુ દુઃખી થયો; હૃદય વેધાયું જો આમ દુકાળીઆંને અનાજ ન મળે ને તેઓ ભૂખે મરે તો સ્વરાજ મળો વા ન મળો તેનો શો અર્થ ? સ્વરાજ તો એ જ કહેવાશે કે જેમાં એક પણ માણસ વગરવાંકે ને પરાણે ભૂખ્યું કે નાગું નહિ રહે.

અનાથાશ્રમ

આ મન્ત્ર ગોખતો હું પુરીની પોલીસના મુખી લાલા અમીચંદે કાઢેલું અનાથાશ્રમ જોવા ચાલ્યો. અહીં દુકાળીઆંને એકઠાં કરવામાં આવ્યાં છે ને તેઓને સાદડી તેમજ પખ-ળજુરીયાં કરવાનું ને કાંતવાવણવાનું શીખવવામાં આવે છે. કાંતવાવણવાનું ના સ્વદેશીની ને અસહકારની વૃત્તિ પણ દાખલ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઉપરથી હું જોઇ શકયો કે

કંતામણ એ દુષ્કાળનું નિવારણ છે એ વાક્ય જરાયે ખોટું નથી. નેતાઓની સાથે મેં આ બાબત વાત કરી અને પુરી દુષ્કાળ ફંડમાંથી જે રૂપીયા બચ્યા છે તેનો ઉપયોગ દુષ્કાળપીડિત લોકોનાં ઘરમાં રેંટીયા દાખલ કરવા અર્થે કરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો.

તા. ૧૪-૪-૧૯૨૧

§ દારૂગોળો

બેઝવાડાનો કાર્યક્રમ

એક કરોડ રૂપીયા સ્વરાજ ફાળા માટે, એક કરોડ સભાસદ રાષ્ટ્રીય મહાસભા માટે અને વીસ લાખ રેંટીયા હિન્દુસ્તાનની આબરૂ ઢાંકવા માટે—હિન્દના સાત કરોડ ભૂખ્યાંને અન્નભેગાં કરવા માટે આ બેઝવાડાની બેઠકમાં પસાર થયેલા મહાસમિતિના ઠરાવને શ્રીયુત ચિત્તરંજન દાસે સ્વરાજની લડતના દારૂગોળા' તરીકે વર્ણવ્યો હતો. આ વર્ણનમાં અતિશયોક્તિ છે એમ ન કહી શકાય. મહાસમિતિએ પ્રજા સમક્ષ રજુ કરેલો આ કાર્યક્રમ બહુ ભારે કે ગુંચવાડાભર્યો છે એમ પણ નહિ કહી શકાય. આપભોગ પણ ખરૂં જોતાં એમાં ઝાઝો નથી. માત્ર યોજનાની, નિશ્ચયની અને ઉદ્યોગની જ જરૂર છે. મહાસભાના ૨૧ પ્રાન્તો છે અને દરેક પ્રાન્તમાં મહાસભાનો આ કાર્યક્રમ ઉપાડી લઇ તેને પાર પાડવાના કામમાં આખા પ્રાન્તને પરોવી દે એવા કાર્યકર્તાઓ પણ પડેલા છે. તેથી મારી તો આગ્રહભરી સલાહ છે કે તેમણે દરેક સભાસદો નોંધવાના, સ્વરાજ ફાળો ઉઘરાવવાના અને રેંટીયા ચાલુ કરવાના કામમાં વગરવિલંબે પરોવાઇ જવું.

એક દિવસ ગુમાવ્યો અત્યારે આપણને પોસાય તેમ નથી એ વાત સતત આપણી આંખ આગળ રહેવી જરૂરી છે. આપણા પ્રાન્તમાંના ઉમ્મરે પહોંચેલ દરેક સ્ત્રીપુરુષ પાસે આપણે પહોંચી જવું જોઇયે અને તેમને મહાસભામાં જોડાવાની તક કરી આપવી જોઇયે. આપણે તો સમજણાં છોકરાંછોકરીઓને પણ દરેકને સ્વરાજ ફાળામાં ભરવાનો રસ્તો કરી આપવો જોઇયે અને દરેક દરેક કુટુંબમાં રેંટીયાનો પ્રાણદાયી સન્દેશો પહોંચાડી દેવો જોઇયે. ગરીબમાં ગરીબ પ્રાન્તને પણ આ કાર્યક્રમનો પોતાનો હિસ્સો પૂરો કરવામાં અંદેશો આણવાનું કારણ નથી. મારા ધારવા મુજબ હિન્દુસ્તાનમાં ઓરિસ્સા પ્રાન્ત સૌથી ગરીબ છે. ત્યાંના કાર્યકર્તાઓ જોડે મારે જ્યારે આ કાર્યક્રમ ઉપાડી લેવા વિષે વાત થઇ ત્યારે તેઓએ વગરઆનાકાની-એ પોતાનો હિસ્સો આપવા હા પાડી.

અને કેમ ન પાડે ? પ્રત્યક્ષ જગન્નાથ તેમની વચ્ચે બિરાજતા હોય ત્યાંના કાર્યકર્તાઓની શ્રદ્ધાને શા સારૂ સીમા હોય ? તેમની નિર્ધનતાને નવાં પૂર આવે અને તેમની સ્થિતિ સાવ નાદાર થઇ જાય એમ માનીયે તોપણ આખરે જગન્નાથજીનાં જાત્રાળુ પાસેથી ભિક્ષા માગીને—જગન્નાથજીના તાલેવંત મહંતો અને પંડાઓ પાસેથી ભિક્ષા ઉઘરાવીને પણ તેઓ સ્હેજે પોતાનો હિસ્સો આપી છૂટે. એ મહંતો અને પંડાઓ પણ એમને ઘટતી રીતે સમજાવવામાં આવે તો રાજીખુશીથી ફાળો આપ્યા વિના ન રહે. બાકી આપણી શ્રદ્ધા તો શ્રીમંતોના પૈસાનાં પૂરના કરતાં ગરીબોએ આપેલા એક એક પૈસામાં જ વધુ હોવી જોઇયે. સખીગોપાલના હજારો સાવ નિર્ધન લોકોને પોતાના ગજવામાંનો પૈ પૈસો ખાલી કરી આપતાં મેં જોયાં ત્યારથી જે શ્રદ્ધા અને આશા મારામાં આવી છે તે વર્ણવી જાય એમ નથી. બિહારીઓએ તો મૂઠી ભિક્ષા માગવી શરૂ કરી દીધી છે! આવી મૂઠી અનાજની ભિક્ષા પણ જો વ્યવસ્થાપૂર્વક ઉઘરાવાય અને વપરાય તો એક કરોડ રૂપીયા એકઠા કરવામાં કશીયે અડચણ આવે નહિ.

તિલક સ્વરાજ ફાળો

હું તો એટલે સુધી સૂચવું કે દરેક પ્રાન્તના કાર્યકર્તાઓએ પોતપોતાને ત્યાંના કારીગરવર્ગના મુખીઓની જોડે નિર્મળમાં નિર્મળ પ્રેમ અને સેવાનો નાતો બાંધી દેવો. સુતાર, લુહાર, ધોબી, કડીયા, ભંગી, મોચી, ચમાર—સૌ કોઇને આપણે આપણી પ્રવૃત્તિમાં રસ લેતા કરી મુકવા જોઇયે. સ્વરાજની અગત્ય કંઇ તેમને નિશાળે બેસાડીને શીખવવી પડે એમ નથી. સ્વરાજ જોડે રેંટીયાનો સંબન્ધ તો તેઓ સાનમાં સમજી જાય એમ છે. આપણાં હજુ આજે પણ હયાતી ભોગવતાં ન્યાતબંધારણો—જે આપણાં સાચાં મહાજનો છે—દ્વારા આપણે એકેએક ન્યાતને અને પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષને સહેલાઇથી પહોંચી શકીયે છીયે.

કારીગર-વર્ગની દોસ્તી

વળી એ પણ આપણે યાદ રાખવાનું છે કે આ પૈસો તેમજ માણસો આપણે આપણી લડતનો ખરો દારૂગોળો—રેંટીયા બનાવવા અને વહેંચવાને સારૂ જોઇયે છીયે. એ દારૂગોળાની મદદથી આપણે આજ વરસે અને બને તો આવતા જુલાઇ માસની આખર પહેલાં પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી દેખાડવો જોઇયે. એક કરોડ રૂપીયા અને વીસ લાખ રેંટીયા—આટલા દારૂગોળાની મહાસભાની ઓછામાં ઓછી માગણી છે. ગયા ડિસેમ્બરની ૩૧મી પહેલાં જે રેંટીયા દેશમાં ચાલુ હતા તે ગણવાના નથી. જાડું સૂતર માથાદીઠ ૬ રતલ આપણે વરસે દહાડે જોઇયે એ હિસાબે આપણે હિન્દુસ્તાનને સ્વતન્ત્ર કરવાને સારૂ ૧૮૦ કરોડ રતલ

વીસ લાખ રેંટીયા

સૂતર પેદા કરવું રહ્યું. આટલું કાપડ એક વરસમાં પેદા કરવા વરસમાં ઓછામાં ઓછા ત્રણુસેં દિવસ ફરનારા એક કરોડ વીસ લાખ રેંટીયા જોઇયે. દરરોજના અચ્છેરને હિસાબે વરસે દહાડે ૧૫૦ રતલ સૂતર આપે. મહાસભાએ તો જૂન આખર સુધીમાં માત્ર ૨૦ લાખ રેંટીયા ચાલુ કરવાની માગણી કરી છે. આ માગણીના મૂળમાં એ શ્રદ્ધા અવશ્ય રહેલી છે કે આ ત્રણ મહિનામાં વીસ લાખ રેંટીયા ચાલુ કરીને પ્રજા જે ચેતન પ્રાપ્ત કરશે તે તેને હાથે પછીના ત્રણ મહિનામાં સ્હેજે બીજા વીસ લાખ ચાલુ કરાવ્યા વગર રહેશે નહિ. હિન્દુસ્તાનમાં અત્યારે ૭ ૭ માણસવાળાં પાંચ કરોડ કુટુંબો હશે. તેમાંનાં માત્ર વીસ લાખ કુટુંબોને જ રેંટીયાનો રસ ચડાવવાની અત્યારે વાત છે.

પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર

અત્યારે ઠેકઠેકાણે જે કોઇ કાર્યકર્તાઓ પ્રજાનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તેમનામાં રેંટીયાને વિષે મારામાં છે તેટલી શ્રદ્ધા હોય તો તેઓ વગરવિલંબે કાંતતાં શીખી લેશે. સારા નરસા રેંટીયાની પરીક્ષા પણ જાણી લેશે. સારા રેંટીયાનાં મુખ્ય લક્ષણો હું 'નવજીવન'માં આપી ચુકયો છું. એ જેમાં ન હોય તેવા રેંટીયા કયાંયે ચાલુ ન કરવાની તેમણે સંભાળ લેવી ઘટે. અલબત્ત, કાર્યકર્તાઓએ પોતે પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ નહિ કર્યો હોય ત્યાં સુધી તો તેઓ પ્રજા ઉપર કશી જ અસર નાહ કરી શક એ કહેવાની તો કશી જરૂર જ નથી રહેતી. આપણે જાતે આ જ ક્ષણે સર્વ પ્રકારના પરદેશી કાપડનો સંપૂર્ણ ત્યાગ કરી દાખલો બેસાડવા તૈયાર ન હોઇયે તો તો આપણે આ વરસે કોઈ કાળે પરદેશી કાપડનો હિંદુસ્તાનમાં સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરી શકવાના નથી. એથી ઉલટું આટલું આ એક જ કાર્ય જો આપણે સચ્ચાઈપૂર્વક ઉદ્યમમાં લાગી જઇને શોભાવી દેખાડશું તો એ એક જ આપણામાં અદ્દભુત આશા, શ્રદ્ધા અને હિમ્મત પૂરશે.

ગુજરાનવાલાનું વ્યાખ્યાન*

ભાઇઓ અને બહેનો,

જેલ જવાની તૈયારી

તમે સ્વરાજ માગો છો, ખિલાફત અને પંજાબ વિષે ન્યાય મેળવવા માગો છો. તેની પહેલી શરત અમન—શાન્તિ છે. આપણું વર્તન મવાલાત બાઅમન હોવું જોઇયે આપણી

---

* લાહોરમાં સભાબંધીનો કાયદો હોવાથી ગુજરાનવાલામાં મળેલી જંગી સભા સમક્ષ આપેલું ભાષણ; તા. ૧૯-૩-૧૯૨૧. (આ ભાષણ સાંભળવાને લાહોરના લોકોની ત્રણ ટ્રેનો ખીચોખીચ ભરાઇને આવી હતી.)

પાસે બે ચોખ્ખા રસ્તા છે. એક લડનારનો અને બીજો લડનારને ધ્યાનમાં રાખવાનો. હિન્દુઓ, મુસલમાનો અને શીખોએ આપણને કહી દીધું છે કે આપણી માગણી બીજે જ રસ્તે મળી શકશે. ગુસ્સાથી, મારપીટ કરવાથી કે દગાથી નહિ મળે. હું તમારા સહુમાં યાકુબહસન જેવા થવાની તાકાદ ઈચ્છું છું. યાકુબહસન સાહેબ હમણાં જ વિલાયતથી પરણીને આવ્યા છે. કાલિકટમાં તેમણે એક મોટો જલસો ભરવાની તૈયારીઓ કરી હતી. જલસો ભરવાનો વખત થયો હતો તે જ વખતે માજીસ્ટ્રેટે તેમના ઉપર મનાઈનો હુકમ કાઢ્યો. યાકુબહસન સાહેબે વિચાર્યું કે જો તેઓ છેલ્લી ઘડીએ જલસામાં જવા અટકશે તો લોકો ઉશ્કેરાઈ જઈ તોફાન કરી મુકશે. તેઓ તરત જ હુકમનો અનાદર કરી ત્યાં ગયા પરિણામે તેઓને પકડવામાં આવ્યા અને સરકારે તેમને માફી માગવા કહ્યું. પણ તેમ કરવા તેમણે ઇનકાર કર્યો અને જેલમાં ગયા. આવી સામાન્ય ફરજ બજાવવાની શક્તિ આપણા સહુમાં હોવી જોઇયે. આપણને જે જોઇતું હોય તે માટે જેલ જવાની આપણી તૈયારી હોવી જોઇયે.

હસતાં હસતાં મરી જાઓ

હસતાં મરી જાઓ

વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે હું કહું છું કે તમે તમારા ગુસ્સાને કાબુમાં રાખો. તમે કોઈની પાસે પરાણે એકે કામ ન કરાવો. તમને જો લાગે કે કૉલેજમાં રહેવામાં લીલુપત છે તો આજે જ કૉલેજ છોડો પણ બીજા કોઇના ઉપર બળાત્કાર ન કરો. બીજાઓને સમજાવવાનું કામ શાળાજીનું છે. અસહકારમાં તાલીમ રહેલી છે. તાલીમથી આપણી તાકાત વધે છે. જે જુલમ કરે તે પોતાની તાકાત ખોઈ બેસે છે. તમે તમારા કામથી, તમારી તાકાતથી, તમારી બહાદુરીથી તમારા કરતાં નબળા લોકો ઉપર અસર પાડો

વિદ્યાર્થીઓને જેણે ૨૧ દિવસ સુધી અઢાર માઈલ સખત તાપમાં ચલાવ્યા તેનો જુલમ હું જલિયાંવાલા બાગની કતલ કરતાં વધારે ભયંકર માનું છું. મને જો કોઈ ગોળી મારે તો હું તેને ભૂલી જાઉં. પણ જો કોઇ જોરજુલમથી મારી પાસે યુનિયન જૅકની સલામી કરાવે તો હું મારી બારેમાં બારે નામોશી થયેલી માનું. જલિયાંવાલા બાગમાં મરેલા માણસો શહીદ થયા, જ્યારે પેટ ઉપર ચાલનારા અને નાક ઘસનારા લોકોએ આખા હિન્દુસ્તાનને લજવ્યું. હિન્દુઓ, શીખો, પઠાણો! તમે ફરીથી એ રીતે હિન્દનું અપમાન ન થવા દેતા. સંભવ છે કે ફરીથી માર્શલ લૉ આવે. તે વખતે હું ઉમેદ રાખીશ કે એકે છોકરો કે એકે છોકરી પોતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ યુનિયન જૅકની સલામી કરનાર નહિ હોય; એકે હિન્દુ, મુસલમાન કે શીખની પીઠ ઉપર ગોળીનો ઘા નહિ લાગે. કોઈના મારથી ભય પામીને નાસવું એનું નામ સત્યાગ્રહ નથી. ખરો સત્યાગ્રહી ગોળીની સામે બેધડક ઊભો રહી મરી જાય છે. આ સ્વરાજની શરત છે. આટલી તાકાત તમારામાં હોય તો સ્વરાજ તમારા હાથમાં છે. જો તમને કોઈ મારવા આવે તો તમે હસતાં હસતાં મરી જાઓ એનું નામ 'રૂહાની તાકાત'—આત્મબળ છે.

ગંદી અદાલતો

ગંદી અદાલતો

હું વકીલોને કહું છું કે તમે ગંદી અદાલતોનો બહિષ્કાર કરો. બીજા પ્રાન્તના વકીલો સાથે તો હું મનાક પણ કરી શકું, પણ પંજાબનો એકે વકીલ કેમ હજી અદાલતોમાં ટકી શકે છે એ મારી સમજની બહાર છે. જે અદાલતોમાં લાલા હરકીશનલાલ જેવા તમારા નિર્દોષ નેતાઓને કાળા પાણીની સજા થઇ શકતી હોય તેનો કારભાર જ્યાં સુધી તમારા હાથમાં ન આવે ત્યાં સુધી તમે તેમાં ઘડીભર પણ કેમ પગ રાખી શકો? શું પાપી પેટને માટે સલ્તનતની ગુલામી કરવાની જરૂર હોય? એમ હોય તો સ્વરાજ અસંભવિત છે.

ખરું અર્થશાસ્ત્ર

ખરું અર્થશાસ્ત્ર

મારી બીજી શરત પણ ઘણી સાધારણ છે. આપણે હિન્દમાં મળી શકે તે જ વસ્ત્ર પહેરવાં અથવા વસ્ત્ર વિના ચલાવવું. મા પોતાના બાળકને રોગમાંથી મુક્ત કરવા હિન્દુસ્તાનને એક છેડેથી બીજા છેડા સુધી ફરી વળવાની તાકાત ધરાવે છે. ત્યારે શું આખા હિન્દુસ્તાનને રોગમાથી મુકત કરવા માટે આપણે સ્વદેશીના સાધારણ શરત પાળવા અશકત હોઇશું? સૂતર કાંતવામાં દરેક સ્ત્રી, પુરુષ, બાળકે થોડા કલાક આપવા એ સહેલી વાત છે. હું નથી માનતો કે પંજાબના છોકરાઓ બીજા પ્રાન્તના છોકરાઓ કરતાં ઓછા બહાદુર છે હું આશા રાખું છું કે તેઓ મને એમ નહિ કહે કે કાંતવું એ તો ઓરતોના ધંધો છે. મદરેસામ થી નીકળી જવું એ તમારી પહેલી ફરજ છે. નીકળીને શું કરવું એ ત્યારપછી વિચારજો હું તો તમને નિશાળો કે કૉલેજો છોડયા પછી રેંટીયો લેવાની સલાહ આપી શકું. તેથી તમે એવા પ્રચારક બનશો કે તમારા પછીની દુનિયા પણ તેને ઉપાડી લેશે હું કપડાં વણવામા કે કાંતવામાં કંઈ જાતની નામર્દી નથી જોતો. જે મને કહે કે તેમાં નામર્દી છે તે જાણતા નથી કે મર્દાનગી શેમાં છે. જે પુરુષ વીશીમા કામ કરે છે તે રસોઈ કરવાના કારણથી નામર્દ નથી બનતો. એક જમાનામાં હું હજારો લોકોને જમાડતો હતો ત્યારે હું મર્દમાં લેખાવા વધારે લાયક હતો. ખરું અર્થશાસ્ત્ર રેંટીયામાં છે, જે તમને રમેશચન્દ્ર દત્ત, મિલ કે રાધાકમલ મુકરજી કહી નહિ આપી શકે હિન્દની આર્થિક સ્વતન્ત્રતાની આ ચાવી છે.

માબાપ જોડે અંગ્રેજી

માબાપની ઉપર જુલમ

હું ઘણા પંજાબી વિદ્યાર્થીઓના પરિચયમાં આવ્યો છું. જ્યારે તમે તમારાં માબાપોને અંગ્રેજીમાં કાગળ લખો છો ત્યારે મારી આંખમાથી દુ:ખનાં લોહી વહે છે. તમે જો પરાઈ ભાષા મારફતે સ્વરાજ લેવા માગો તો તે અસંભવિત છે. તમે એક વર્ષ માટે બીજો બધો અભ્યાસ છોડી દઈ હિન્દી શીખી લો એમ હું ઇચ્છું છું. તમે કહેશો કે અમારા ઘરનો ગુજારો કેમ ચાલશે? હું પૂછું છું, "શું તમે ગુલી અને પટટા બાકીને પેટ નહિ ભરી શકો?" દરેક હિન્દી દીઠ સરેરાશ વાર્ષિક આવક રૂ. ૨૬ છે. અમેરિકામાં ૪૯ પાઉંડ છે! આ સ્થિતિમાં આપણને

તેના એટલું ખરચ રાખવાનો શો અધિકાર ? આપણા ત્રણ કરોડ ભાઇઓ અને બહેનોને એક જ વખત ખાવાનું સાંપડે છે. ઘીછાંટા કે અથાણાં તો તેમને જોવા નથી મળતાં. તેમનાં બાળકો દૂધ વિના જીવે છે. (અને મરે છે.) વિદ્યાર્થીઓને એવા આશય તો ન જ હોય. કંગાલિયત સ્વીકારવી એ તેઓનો ધર્મ છે.

તિલક મહારાજનું શ્રાદ્ધ

તિલક સ્વરાજ ફાળો

એક શરત રહે છે. જે તિલક મહારાજને તમે સહુ પૂજો છો તેમના નામ પાછળ તમે સહુ પોતપોતાની શક્તિ પ્રમાણે સ્વરાજને ખાતર દ્રવ્યનું દાન કરશો એમ હું આશા રાખું છે. સ્વરાજ એ તિલક મહારાજનો મહામન્ત્ર હતો. તે સ્વરાજ હિન્દને માટે લેવું એ તિલક મહારાજનું શ્રાદ્ધ છે. પંજાબની પ્રવૃત્તિ માટે લાલાજીને એક લાખ રૂપીયાની જરૂર છે. તે તરત પૂરા પાડવા એ તમારી સહુની ફરજ છે. પણ ભીખારીને પાઇ ફેંકીયે તેમ લાલાજીને પૈસા આપીને તમે સ્વરાજ નહિ મેળવો. તમારે સહુએ સોદાગર થવું જોઇશે ઝવેરી જેમ ભારે હીરાના તેવી જ ભારે રકમ આપે છે તેમ જ સ્વરાજરૂપી હીરા માટે તમારે પણ ભારે રકમો આપવી જોઇશે. આજે પહેલી વખત હું જરા દુભાયો. હું જ્યાં જાઉં છું ત્યાં બૈરાંઓ મને પૈસાથી ભરી મુકે છે. પણ આજની સ્ત્રીઓની સભામાં મેં કંજુસાઇ જોઈ. હું સ્ત્રીઓના આશીર્વાદ માગું છું. પણ તમની ઉદારતા મારફતે, કંજુસાઈ મારફતે નહિ. જેઓ સ્વરાજનું કાર્ય કરી રહ્યા છે તેને નિર્ભય કરવા એ તમારૂં કામ છે. જો તમને લાલાજી માં વિશ્વાસ ન હોય તો મને તેમ કહી દેજો. પણ જો તમે માનતા હો કે લાલાજી પંજાબના શેર છે તો તમે તેમને શેરને સન્તોષ થાય એટલો ભાગ આપજો.

અસહકારીઓના હાથમાં તો કીમીઓ પડયો છે. આપણે કોઇની સાથે ઝગડા કર્યા વિના આપણું કામ કાઢી શકીયે છીયે. આપણે નથી ગુરુદ્વારાનો કબજો લેવાની જરૂર કે નથી કોઈ મસજીદ કે મન્દિરનો કબજો લેવાની જરૂર. આપણે જે વસ્તુ લેવા માગીયે તે મરીને લઈ શકીયે છીયે. જેટલી શેતાનિયત આપણા પ્રતિપક્ષીમાં છે તેટલી મેળવવા બેસીયે તો તો આપણને સો વર્ષ જોઇયે.

ખાનદાનીની લડત

ખાનદાનીની લડત

છેવટે હું પ્રાર્થના કરૂં છું કે ઓરત, મરદ, વકીલ, વિદ્યાર્થી બધાને ઈશ્વર એટલું કહેવાની તાકાત આપો કે 'અમે મરશું, પણ કોઇને મારશું નહિ' જો શાસ્ત્રીઆર કે ચિન્તામણિ તમારી પાસે આવે તો હું ઉમેદ રાખું કે તમે 'શેમ - શેમ' ન પોકારતાં તમારી વતણુકથી તેમના મન હરણ કરો. હું તેમનો પૂજારી છું. તેઓ માને છે કે સરકારની સાથે રહેવામાં શ્રેય છે. હું માનું છું કે તેઓ ભારે ભૂલ કરે છે. પણ તેઓ પણ માને છે કે હું ભૂલ કરૂં છું એ બધાને હું આપણા બુઝરગ લેખું છું. તેમની સાથે વેર કરવું આપણને ન પાલવે. આપણે ખાનદાનીની લડત લડીયે છીયે.

પંજાબમાં ગાંધીજી

[પૃ. ૪૭૫થી ચાલુ]

ખાસ ગયા પત્રમાં હું રોહતક સુધી પહોંચ્યો હતો. રોહતકથી ગાંધીજી લાહોર આવ્યા. અહીં સભાબંધીનો કાયદો હતો. ગુજરાનવાલામાં ગાંધીજીનું ભાષણ થયું તે હું બીજે આપી ગયો છું. એ જ સભામાં લાલાજી પણ ઘણું જ લાગણીભર્યું બોલ્યા. તેમાંથી નીચે થોડો ભાગ આપું છું:

પંજાબની નાલેશી

“હમણાં હમણાં પંજાબની શિક્ષિત પ્રજાનો કેટલોક ભાગ મારા ‘બંદે માતરમ્’ના લેખોથી નારાજ થયો છે. પણ મને કોઈની ખોટી ખુશામત કરવાની આદત નથી. પંજાબમાં આપણા ભાઈઓએ જે નામોશીભરેલું વર્તન કર્યું તે વિષે જાણી હું અમેરિકામાં બહુ શરમાયો હતો. અહીં આવ્યા પછી મારે તેથી વધારે શરમાવું પડ્યું છે. હું કદી નહોતો ધારતો કે પંજાબની શિક્ષિત પ્રજા પોતાની ઉપર આટલે સુધી નામોશી લેશે. મેં એક જ બહાદુર બાઈ જોઈ તે રતનબાઈ. જનરલ ડાયરની ગોળી સામે પોતાના શરીરની રક્ષાને તુચ્છ સમજી તે પોતાના પતિના મૃત શરીરની આગળ જલિયાંવાલા બાગમાં આખી રાત બેઠી રહી! જો અઢાર અઢાર માઈલ સુધી ફરજિયાત ચાલવાનો કૉલેજના વિદ્યાર્થીઓએ ઇનકાર કર્યો હોત તો શું થાત? થોડાને માર સહન કરવો પડત, કેટલાકને રજા આપવામાં આવત. પણ થોડા વિદ્યાર્થીઓના આત્મભોગથી આખા પંજાબનું માન રહી જાત.

[illegible]

“પંજાબના શિક્ષિતોને હું કહેવા માગું છું કે જો તમે જેને તમારા બુજરગ ગણો છો તેની સાધારણ આજ્ઞાઓ પણ નહિ પાળો તો તેઓ જ્યારે તમારાં મસ્તકો માગશે ત્યારે કેમ કરી આપી શકશો? મારે શરમથી કબૂલ કરવું પડે છે કે અંગ્રેજી તાલીમે આપણી પ્રાચીન સભ્યતાનો નાશ કર્યો છે. તમારામાં વ્યવસ્થા જરાયે નથી. મને ગાંધીજીની સાથેની મુસાફરીઓમાં ઘણું જોવા મળ્યું. લોકો તેમને રાત્રે નીરાંત નથી આપતા. તેમની મનાઈઓની પણ તમારા ઉપર કંઈ અસર નથી થતી. તેમના આરામની તમને કંઈ ચિન્તા નથી રહેતી. જે સોનાની ચિડિયા પાસે અઢળક સોનું મેળવવાની આશા રાખો છો તેને આવી વર્તણૂકથી તો તમે ખોઈ બેસશો.

પંજાબના વિદ્યાર્થીઓને

“વિદ્યાર્થીઓ પાસે હું એક આવેશનું કાર્ય નથી ઇચ્છતો. સેંકડો વિદ્યાર્થીઓએ હડતાલ પાડી અને નોટિસો મોકલી પણ તેઓ બધા પાછા કૉલેજમાં ગયા. તમે તોળીને બોલો, પણ બોલો તે પર કાયમ રહો. હજી સુધી પંજાબના જુલમો પછી પણ જો તમે કૉલેજ નથી છોડી તો મારા ઉપદેશથી તો શાની જ છોડશો? માટે હું તો તમને છોડવાની અરજી યે નથી કરતો, કેમકે મારા કરતાં વધારે જબરદસ્ત, વધારે પવિત્ર અને વધારે ધર્માત્મા વ્યક્તિ તમને છોડવાનું કહી ચુક્યા છે. પણ હું એટલી ચેતવણી આપું છું કે એક વખત છોડ્યા પછી ફરીથી સ્વપ્ને પણ જવાનો વિચાર ન કરશો.”

આ પછી લાલાજીએ કૉલેજ છોડનારા વિદ્યાર્થીઓની મદદથી પંજાબ પ્રાન્તિક સમિતિ શું કરી શકશે એ વિગતવાર સમજાવ્યું. પૈસાનું ઉઘરાણું પણ તેટલું જ ભારે થયું. કેટલાક લોકોએ તો પોતાનાં ખીસાં અક્ષરશઃ ઠાલવી આપ્યાં. કશું આપ્યા વિનાનો તો ભાગ્યે જ કોઈ રહ્યો હશે. અર્ધા કલાકની અંદર અઢારસો જેટલા રૂપીયા, પૈસા અને નોટોથી ગાંધીજીની ચાદર ભરાવા લાગી. આટલી નગદ રકમ હજી સુધી કોઈ સભામાં થયેલી મને યાદ નથી.

તે જ સાંજે નીકળી બીજી સવારે ગાંધીજી તથા લાલાજી રાવળપિંડી પહોંચ્યા. એ શહેર હિન્દી સરકારના એક બડા ફોજી મથક તરીકે મશહૂર છે. સર માઇકલ ઓડવાયરે ફોજની ભરતીમાં વધારેમાં વધારે માણસો આ ભાગમાંથી મેળવેલા. રાવળપિંડીથી પેશાવર અને અફઘાનિસ્તાનની સરહદ પાસે છે. કાશ્મીર પણ અહીં થઈને જ જવાય છે અહીંનું વર્ણન ગાંધીજી પોતે 'નવજીવન'માં આપી ચૂક્યા છે* તેથી હું નહિ આપું. અહીં સ્ત્રીઓની તથા પુરુષોના સભામાં મળીને દાગીનાઓ ઉપરાંત ત્રણ હજાર રૂપીયા જેટલી રકમ તથા એક મારવાડી ગૃહસ્થ પાસેથી ૧૦ હજારની રકમ તિલક સ્વરાજ ફાળામાં ભરાઈ. રામાનુજ

વ્રતઉદ્યાપન×

તેરમી એપ્રિલ

આજનો દિવસ પવિત્ર સપ્તાહનો છેલ્લો દિવસ છે. શ્રદ્ધાળુ તે દહાડે જરૂર ઉપવાસ કરે, પ્રાર્થના કરે. મારું હૃદય તો એ જ માગી રહ્યું છે કે પરાધીન દશામાં આ આપણી છેલ્લી તેરમી એપ્રિલ હો. પણ એ કંઈ મારા હાથમાં નથી. ઈશ્વરના હાથમાંયે નથી. સ્વરાજ ઈશ્વર પણ આપે એમ નથી. સ્વરાજ તો આપણે હાથે જ લેવું રહ્યું તે લેવાનો રસ્તો એક જ છે. એ આપણે સમજીએ અને તે પ્રમાણે વરતીએ ત્યારે સ્વરાજ જ છે. આપણે આ વર્ષે જ પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવો છે. તે બહિષ્કાર કરવા સારુ દરેકે પોતાનું શરીર ને પોતાની પેટી તપાસી લેવાં. પરદેશી કાપડનો સત્વર ત્યાગ કરવો. બીજા શું કરે છે તેનો ખ્યાલ જ નથી કરવાનો. ઓછામાં ઓછાં કપડાંથી ચલાવવાની ટેવ પાડી નાંખવી અને પોતે રેંટીયો ચલાવવો અને બીજાને ચલાવવાની સલાહ દેવી.

તા. ૧૭-૪-૧૯૨૧

§ રાષ્ટ્રીય ધ્વજ

રાષ્ટ્રીય ધ્વજનો મહિમા

એકેએક રાષ્ટ્રને પોતાનું રાષ્ટ્રીય નિશાન—રાષ્ટ્રીય ધ્વજ—જોઈએ. દુનિયાના ઇતિહાસમાં પોતાના રાષ્ટ્રના ધ્વજને ફરકતો રાખવા, તેની ઇજ્જતને આંચ ન આવવા દેવા લાખો લોકોએ તોપતલવારો સામે પોતાના પ્રાણ ન્યોછાવર કર્યા છે. એ એક જાતની એવી મૂર્તિપૂજા છે કે જેને માનવસમાજમાંથી કાઢી નાંખવી પાપ મનાય.

---

* 'રાવળપિંડીની બહેનો'—પૃ. ૮૯૨

× સત્યાગ્રહ સપ્તાહને છેલ્લે દિવસે બહાર પડેલો સન્દેશો; તા. ૧૩-૪-૧૯૨૧

કારણ ધ્વજા એ ભાવનાનું પ્રતીક છે. 'યુનિયન જૅક' ફરકતાંની સાથે જ અંગ્રેજ-ના હૃદયમાં જે જે કંઇ ભાવનાઓ સ્ફુરી ઉઠે છે તેનું માપ કાઢવું કઠણ છે. ' ભગવા ઝુંડા ' પર દૃષ્ટિ જતાંની વાર મરાઠાઓનો આખો મહારાષ્ટ્રધર્મ, માવળાઓના આત્મયજ્ઞ અને શિવાજીનું સ્વાર્પણ કોઈ પણ મરાઠાની નજર સન્મુખ ઉભું રહે છે ચાંદ અને તારો ઇસ્લામના કોઇ પણ અનુયાયીમાં રહેલાં ભારેમાં ભારે શૌર્યપરાક્રમ બહાર આણવાને બસ છે.

હિન્દનો રાષ્ટ્રીય ધ્વજ

આ વસ્તુ સમજી લઇયે તો આપણે માટે પણ એક રાષ્ટ્રીય પતાકાની જરૂર સહેલાઇથી સમજી શકાય છે. હિન્દીઓનો—હિન્દુ. મુસલમાન, પારસી, ખ્રિસ્તી, યહુદી અને બીજા જે જે કોઇએ હિન્દને પોતાનું વતન કરી માન્યું છે તે બધાનો —સામાન્ય એવો એક રાષ્ટ્રીય ધ્વજ અવશ્ય જોઇયે, જેને ફરકાવવા અને ફરકતો રાખવા આપણે જીવીયે અને જેને પડવા ન દેવા આપણે આપણા પ્રાણ ન્યોછાવર કરીયે.

મછલીપટ્ટમના રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલયવાળા શ્રી. વેંકય્યાએ દુનિયાની પ્રજાઓના ધ્વજનાં ચિત્રો અને વર્ણનાવાળું એક પુસ્તક કેટલાંક વરસો થયાં પ્રગટ કરેલું છે. તેમાં તેમણે હિન્દી પ્રજાના એક રાષ્ટ્રીય ધ્વજને વિષે પણ કેટલીક સૂચનાઓ અને નમૂનાઓ રજૂ કરેલા છે છેલ્લાં ચાર વરસથી મહાસભાની દરેક બેઠક વેળાએ શ્રી. વેંકય્યા આ રાષ્ટ્રીય ધ્વજનો સવાલ જે અખંડ ઉદ્યમ તથા ઉમંગથી ચર્ચતા તે જોઇ હું હમેશાં રાચતો ખરો, છતાં તે વિષે મારા અન્તરમ કદી ઉમળકો ઉઠતો નહિ. આખા રાષ્ટ્રનું અન્તર હલાવે એવું કશું એમના એ નમૂનામાં હું જોઇ શકતો ન હતો. એવી ચિત્તાકર્ષક સૂચના રજૂ કરવાનું ભાગ્ય તો એક પંજાબી ગૃહસ્થનું હતું.

રાષ્ટ્રીય ધ્વજની યોજના

જલંધરવાળા લાલા હંસરાજે મારી જોડે રેંટીયાના ભાવિની ચર્ચા કરતાં અનાયાસે જ સૂચવી દીધું કે એને આપણા સ્વરાજ ધ્વજ ઉપર કાં સ્થાન ન મળે ? તેમની આ સૂચનામાં રહેલી નવિનતાથી હું અચરજ પામ્યો. બેઝવાડામાં મેં શ્રી. વેંકય્યાને લાલ (હિન્દુઓનો રંગ) અને લીલી (મુસલમાનોનો રંગ) ભોંય ઉપર રેંટીયાનું ચિત્ર દોરેલો એક ધ્વજ તૈયાર કરી આપવા કહ્યું. ત્રણ કલાકમાં તો તે તૈયાર થઇને મને તે મળી પણ ગયો. જરાક જ મોડું ન થઇ ગયું હોત તો મહાસમિતિની બેઠકમાં પણ એ રજૂ કરી શકાત. પણ એક રીતે એ યોગ્ય જ થયું એમ કહું તો ચાલે.

વધુ વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજની ભોંય ઉપર બીજા ધર્મોને પણ સ્થાન મળવું જોઇયે. અલબત્ત, હિન્દુમુસલમાન એકતામાં કંઈ માત્ર એ બે જ જાતિઓના સમાવેશની ભાવના નથી. એ વ્યાપક શબ્દપ્રયોગ છે અને તેમાં હિન્દમાં સ્થાયી થયેલા બધા જ ધર્મોની એકતાની ભાવના આવી જાય છે. જો હિન્દુમુસલમાન એક બીજા જોડે પ્રેમભાવથી વર્તી શકે તો તેઓ બન્ને મળીને હિન્દમાંના બીજા ધર્મો જોડે પણ પ્રેમભાવથી વર્તવાને બંધાયેલા છે. એકતા હિન્દમાંના અગર તો દુનિયાના અન્ય ધર્મોને દહેશતરૂપ નથી જ. તેથી મારી સૂચના એવી છે કે આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજની ભોંય ધોળી, લીલી તેમજ લાલ રહે. ધોળો રંગ બીજા ધર્મોને સૂચવશે. સૌથી ઓછી સંખ્યાવાળાનો રંગ સૌથી પહેલો, મુસલમાની રંગ બીજો અને હિન્દુઓનો રંગ છેલ્લો રહે. આનો અર્થ એ રહે કે જે સૌથી વધારે બળવાન છે તેણે સૌથી ઓછા બળવાળાની ઢાલ બનીને રહેવું. આ ઉપરાંત ધોળો રંગ પવિત્રતા અને શાન્તિ પણ સૂચવે છે. આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં એ બે વસ્તુઓ ન હોય તો તેનો કંઈ અર્થ જ નથી. વળી આપણામાંના નાનામાં નાનાની મોટામાં મોટાની જોડે સમાનતા સૂચવવા સારૂ એ ત્રણે રંગ આપણા રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં સરખી જગ્યા રોકે.

રેંટીયા-માહાત્મ્ય

પણ રાષ્ટ્ર તરીકે હિન્દુસ્તાન જીવી કે મરી તો એક રેંટીયા પાછળ જ શકે. આ દેશની હરકોઇ વયોવૃદ્ધ સ્ત્રીને જઇને પૂછો. તે તમને તરત જ કહેશે કે જે દિવસે હિન્દુસ્તાનમાં રેંટીયો ઉંચો મુકાયો તે દિવસથી જ અહીં દુઃખદારિદ્રે ઘર કર્યું અને આપણી બધી બરકત અને સુખસંપત્તિ નષ્ટ થઇ. આખા હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીજાતિ અને આમપ્રજા તો રેંટીયાના આજના જીર્ણોદ્ધારનું મહત્ત્વ સાનમાં સમજી ગઇ છે. પ્રજાને તો આ આપત્કાળમાં એ અમૃતસંજીવની થઈ પડયો છે. અનેક ગરીબ સ્ત્રીઓનો તે શીયળરક્ષક છે. મને જેટલી જેટલી વિધવા બહેનો મળી છે તેમણે આ પુરાણા સાથીના પુનરુદ્ધારને માટે મારી આગળ આશીર્વચનોના વરસાદ વરસાવ્યા છે. રેંટીયાનો પુનરુદ્ધાર એ એક જ આજે કરોડો ભૂખે મરતા હિન્દીઓને ઉગારી લે એમ છે. આ ૧૫૦૦ માઇલ પહોળા વિશાળ હિન્દુસ્તાનમાં ઉદ્યોગો ખીલવવાની બીજી એકે યાન્ત્રિક યોજના આમપ્રજાને દિનપ્રતિદિન વધતી જતી કંગાલિયતમાંથી આજે બચાવી શકે એમ નથી. હિન્દુસ્તાન કંઇ એક સામાન્ય કદનો દેશ નથી. એ તો એક વિશાળ ખંડ છે અને ઇંગ્લંડની પેઠે કોઇ કાળે એને કારખાનાંઓનું જાળું કરી મુકી શકાય એમ નથી, એ વાત આપણે કદાપિ

મૂકવી ન જોઇયે. અને આપણી પોતાની હાજતો કરતાં હજારોગણું વધારે પેદા કરી બહાને તેના જોર ઉપર દુનિયાના દેશોને નીચોવવાની તો કોઇ પણ યોજનાને આપણે દૃઢતાપૂર્વક અભદ્ર અને અસ્પૃશ્ય જ માનવી જોઇયે. પ્રજાના વ્યર્થ વીતતા કલાકોનો આપણાં ગામડાંઓ અને ઝુંપડાંઓમાં ઘેરઘેર કપાસમાંથી કાપડ પેદા કરવા પાછળ ઉપયોગ કરી દેશને સમૃદ્ધ કરવામાં જ આજે આપણી એકમાત્ર આશા રહી છે. આમ હિન્દી પ્રજાના જીવનમાં રેંટીયાને હું હવા તેમજ ખોરાકના જેટલી જ આવશ્યક વસ્તુ ગણું છું.

વળી હિન્દુને માટે એ જેટલો આશીર્વાદરૂપ છે તેટલો જ મુસલમાનને માટે પણ છે. બલ્કે મુસલમાનોને તો હિન્દુઓના કરતાં પણ વધુ ઉત્સાહથી એ તરફ વળતા જોઉં છું. આનાં કારણ છે. મુસલમાન ઓરત પરદાનશીન છે. રેંટીયો કાંતીને તે પોતાના પતિ પરના બોજાને અનાયાસે કંઇક હલકો કરી શકે છે. આમ રેંટીયો એ જ હિન્દુસ્તાનની પ્રજાના જીવનનું સર્વસામાન્ય તત્ત્વ છે. એ વડે આપણે આજે આખી દુનિયાને જાહેર કરીયે છીયે કે અન્ન અને વસ્ત્ર એ બે બાબતમાં તો અમે સંપૂર્ણ સ્વતન્ત્ર અને સ્વાશ્રયી બની રહેવાનો નિશ્ચય જ કર્યો છે. મને આશા છે કે જેને જેને મારી આ વાત ગળે ઉતરે તેઓ પોતપોતાના ઘરમાં વગરવિલંબે રેંટીયાની સ્થાપના કરશે અને મેં ઉપર સૂચવેલા નમૂનાનો એક એક રાષ્ટ્રીય ધ્વજ પણ ઘરમાં વસાવશે.

સાંપ્રદાયિક ધ્વજ પર રેંટીયો

આ ધ્વજ ખાદીનો જ હોય એ કહેવાની તો મને લાગે છે મારે કશી જ જરૂર નથી રહેતી; કારણકે ખાદી જેવા જાડા અને સાદા કાપડને સર્વમાન્ય કરી મુકીને જ આપણે હિન્દુસ્તાનને કાપડને વિષે પરદેશોની બજારોના પંજામાંથી ઉગારી લઇ શકીશું. હું તો હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા ધાર્મિક પન્થો તેમજ સંપ્રદાયોને પણ વીનવું છું કે જો તેઓ આ બાબતમાં મારી જોડે સહમત હોય તો તેમણે પોતપોતાના સાંપ્રદાયિક ધ્વજમાં—દાખલા તરીકે ખિલાફતના ઝુંડામાં—ડાબી બાજુના ઉપલા ખૂણા પર આ રાષ્ટ્રીય ધ્વજને નાના આકારમાં અવશ્ય સ્થાન આપવું. બીજા બધા એકસરખા કદના રાષ્ટ્રીય ધ્વજમાં સામાન્ય કદના આખા રેંટીયાની આકૃતિ સમાવી જોઇયે.

૬ ટાઈમ્સની ટીકા

[illegible]

મુંબઈના 'ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા'એ 'અસહકારની નિષ્ફળતા' ઉપર એક લેખ લખ્યો છે. 'ટાઇમ્સ'ના અભિપ્રાય મુજબ અસહકારના કાર્યક્રમમાં નક્કી કરેલાં ચાર પગલામાંનું પહેલું સદન્તર નિષ્ફળ નીવડ્યું છે, પણ આજે હું અગાઉનો ગાંધી રહ્યો નથી તેથી મારી હાર કબૂલ કરું એમ નથી.

મારી આંખને તો અસહકારની ક્યાંયે હાર દેખાતી નથી; ઊલટું હું તો જ્યાં ને ત્યાં લોકોમાં વ્યાપી ગયેલી મહાન જાગૃતિને જોઈ જોઈને આશ્ચર્યમાં ગરકાવ થઈ જાઉં છું. હું માનું છું કે ધારાસભાઓ, શાળાકૉલેજો, અદાલતો ઇત્યાદિ જે જે સંસ્થાઓ ઉપર હરકોઈ સરકારની પ્રતિષ્ઠા બંધાયેલી હોય છે તે પ્રતિષ્ઠા તૂટી પડે એટલો પ્રજામત તૈયાર થાય એ નાનીસૂની સફળતા નથી. 'ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા' અસહકારને 'જહન્નમનો સહેલો રસ્તો' સમજે છે. હું માનપૂર્વક જણાવીશ કે હું એને અનેક અન્તરાયો પર જીત મેળવીને મહાપ્રયાસે ચડવાની 'સ્વર્ગની સીડી' સમજું છું. જો માત્ર અંધાધુંધી જ પેદા કરવાની આ પ્રવૃત્તિ હોય તો તો એ ચપટી વગાડતાંની વારમાં બની શકે એવી બાબત હતી.

[illegible]

'ટાઇમ્સ ઑફ ઇન્ડિયા' શું કે બીજા ટીકાકારો શું, જે જે કોઈ આ રહસ્ય સમજવાને ઇન્તેજાર હોય તેમણે એ વાત અવશ્ય ધ્યાનમાં લેવી ઘટે કે હું એકલો જ નહિ પણ હિન્દુસ્તાનમાં નાના મોટા એકેએક આગેવાન અત્યારે સુલેહશાન્તિ જાળવવા—જોરજબરાઈ કે અંધાધુંધી ન થવા દેવા કમાલ કરી રહ્યા છે. બધા આગેવાનોને માટે એક પ્રકારનો અભિપ્રાય આપી છૂટવું અને મને એકલાને જુદા વર્ગમાં મુકવો એમાં કંઈ જ હાંસલ નથી.

જે ટીકાકારો હજુ પણ અલી બિરાદરોના હેતુઓ તરફ શકની નજરથી જોવાનું છોડતા નથી તેઓ પોતાની જાતને તેમજ આ પ્રવૃત્તિને ભારે અન્યાય કરી રહ્યા છે. અલી બિરાદરોની વાત તો સાવ સીધી અને ચોખ્ખી છે. ચોક્કસ સંજોગોમાં તલવારથી કામ લેવામાં તેઓ અધર્મ નથી માનતા. મૌ. મહમદઅલી ઘણી જમાએ કહે છે કે 'લડાઈ અવશ્ય બૂરી ચીજ છે, પણ એથી પણ બૂરી વસ્તુઓ સંસારમાં છે.' હું તો કહું છું કે અલી બિરાદરોના કરતાં વધારે દાના દુશ્મન અંગ્રેજ સરકારને બીજા કોઈ નહિ હોય. જાહેરાતની એમની લડાઈ નથી. તેઓ નિખાલસ—

પણે પણ અવિશ્રાન્ત ઉદ્યમપૂર્વક શાન્તિથી પોતાની લડતનો ફડચો કરવા માગે છે. છતાં જો તેમનો તે પ્રયાસ સરકારની અગર તો લોકોની ઉદાસીનતાને લીધે નિષ્ફળ નીવડે તો તે વેળાએ ધર્મચુસ્ત ઇસ્લામીઓ તરીકે તેમણે તેમના હાથની 'ક્ત હોય તેટલે દરજ્જે લડાઇ પણ પોકારવી જ રહી. મારા સાથીઓ મારો ક્ષાવે નવો ઉપયોગ કરી લે છે એવી દલીલ કરવામાં આવે છે. એટલો ભોળો હોવાનો હું ઇનકાર કરું છું. મારા સાથીઓ મને ઠ રવાને અસમર્થ છે એમ હું સમજું છું. તેમને હું ઇશ્વરથી ડરનારા, બહાદુર અને માનદાન માણસો માનું છું તેમનો સાથ મારે મન કિંમતી લ્હાવા સમાન છે.

ખુનામરકીનું જોખમ

મારા પોતાના વલણ વિ ા મારે એટલું જ કહેવું રહ્યું કે મારો પોતાનો ધર્મ જેમ મને ખુનામરકીની કોઇ પણ લડાઇ કરવા કે કરાવવાની મંજૂરી આપતો નથી, તેમ એ પણ તેટલુ જ સાચું છે કે અત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં પશુબળના દોરથી જે નામર્દાઇની શાન્તિ વર્તી રહી છે તેને મુકાબલે તો એવી ખુનામરકીવાળી લડાઇની સ્થિતિ પણ મારા મનને વ્યાકુળ ન કરી મુકે. અને તેથી જ આ શાન્તિમય અસહકારની લડતમાં અહિંસાને સર્વોપરી રાખવાના બધા પ્રયત્નો કરતા છતાં અન્તે આમા અંધાધુંધી થવાનું જોખમ હોય તો તે જોખમ ખેડીને પણ હું આ લડતમા ભાગ લઇ રહ્યો છું. અસહકારના ટીકાકારો તેમની દાનત જ હોય તો તો આજ એકેએક કાર્યમાં એવી ખુનામરકી કે અંધાધુંધી ન થવા દેવાની જ પ્રબળ ઇચ્છા દાખશે. બાકી અસહકારીઓને તો ટીકાકારો તેમની વૃત્તિને સમજે કે ન સમજે, કે વિપરીત રીતે સમજે, તોપણ પોતાની ધારણામા અડગ રહ્યે છૂટકો છે. તેમને તો તેમનો ખાડાની ધાર જેવો કઠણ પન્થ કાપ્યે જ છૂટકો છે.

- - -

અવળી સલાહ

અસહકાર કેમ રોકાય?

સૈયદ રઝાઅલીએ મને ખુલ્લો પત્ર લખીને અસહકાર મુલતવી રાખવાની સલાહ આપી છે. એમની દલીલ એ છે કે નવા વાઇસરાય સાહેબને દેશની સ્થિતિ સમજવાની યોગ્ય તક આપવાને આપણે એમન દેશનું વાતાવરણ શાન્ત કરી આપવું જોઇએ. મારા અભિપ્રાય મુજબ તો ના. વાઇસરાયને હિન્દુસ્તાનની અત્યારની સ્થિતિ સમજવામા કશો જ અન્તરાય નથી. જે કંઈ ખળભળાટ છે તે કાં તો અમલદારવર્ગનો ઉભો કરેલો છે અથવા તો કોઇ કોઈ જગ્યાએ સરકાર તરફથી કામ જ

કંઈ એવી બેહૂદી રીતે લેવામાં આવ્યું છે કે ખુનામરકી થાય. મધ્ય પ્રાન્તમાં જ જુઓને. લોકો તો ત્યાં દારૂની બદીની સામે સાત્ત્વિક કોપથી ઉઠયા છે, ત્યારે સરકાર તે પરાણે તેમની ઉપર લાદવા મથી રહી છે. રાયબરેલીનાં રમખાણો વિષે તો નિયમિત અખબારો ન વાંચતો હોવાથી મને ઝાઝી માહિતી નથી કે હું કશું કહી શકું. મને તો લાગે છે કે મિ. રઝાઅલીએ મને વીનવવા કરતાં જે અધિકારી-વર્ગ લોકોને ચીડવીને દેશને ભડકાવી મુકવા મથી રહ્યો છે તેને જ વધુ વીનવવો ઘટે છે.

વળી આખી પ્રજાએ પોતાની પ્રતિનિધિ સંસ્થાઓ મારફત શરૂ કરેલી હીલચાલને રોકનારો હું કોણ? બીજો પણ કોઇ એક માણસ—એની ઇચ્છા હોય તોપણ—પ્રજાને અટકવાનું કેમ કહી શકે?

અસહકાર રોકવો એટલે ?

પણ હું તો મિ. રઝાઅલીને એ જ પૂછવા ઇચ્છું છું કે અસહકારને આમ રોકવાની વાત કરીને એઓ મારી પાસે શું કરાવવા ઇચ્છે છે? શું એઓ એમ કહેવા માગે છે કે ના. વાઇસરાયને હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિ સમજવાનો રસ્તો સરળ કરી આપવાને સારૂ જેમણે પોતાના ખિતાબો છોડયા છે તેમણે એ ખિતાબો થોડા વખતને માટે સરકાર પાસેથી પાછા મંગાવવા? જે વકીલોએ વકીલાત છોડી છે તેમણે પાછી વકીલાત કરવા માંડવી? જે વિદ્યાર્થીઓ સરકારી શાળાકૉલેજોમાંથી ઉઠી ગયા છે તેમણે પાછા એ જ શાળાકૉલેજોમાં દાખલ થવા જવું? જેમણે રેંટીયો કાંતવા માંડયા છે તેમણે તે ના. વાઇસિરાય હિન્દુસ્તાનની સ્થિતિનો અભ્યાસ કરી લે ત્યાં સુધી ઉંચો મુકવો? જે સુતારો રેંટીયા ઘડવામાં ગુંથાઈ ગયા છે તેમણે પોતાના રંધાવાંસલા જ્યાંના ત્યાં અટકાવી દેવા. અને જેમણે દારૂનાં પીઠાં ત્યાગ્યાં છે છે તેમણે કલાલ જોડેનો નાતો પાછો ચાલુ કરવો?

શું મિ. રઝાઅલી ઇચ્છે છે કે આજે જે રાષ્ટ્રીય શાળાકૉલેજો દેશમાં નીકળી છે તેમણે લૉર્ડ રીડિંગને મદદ કરવાને સારૂ હાલ તુરતને માટે પોતાનાં બારણાં બંધ કરવાં? હકીકત તો એ છે કે મિ. રઝાઅલી અસહકાર પૂરો સમજ્યા જ નથી. એમને એ લક્ષમાં જ નથી આવતું કે અસહકાર એક પ્રકારની સદ્‌વૃત્તિ છે, જે એક વખત કેળવ્યા પછી મરજી માફક નથી ભૂંસી શકાતી. જો અંગ્રેજોને હૈયે હિન્દુસ્તાનનું હિત હશે, જે અંગ્રેજો હિન્દનું લૂણ ખાઇ નભે છે તેઓ જો એ લૂણને વફાદાર રહેવા માગતા હશે, તો તો તેઓ દેશમાંથી દારૂની જડ કાઢવામાં તેમજ પરદેશી કાપડની—અને એ રીતે અલબત્ત લેંકેશાયરના કાપડની પણ—આયાત

સાવ બંધ પાડવામાં કશું જ અજુગતું નહિ જુએ. હું તો એટલે સુધી કહીશ ખિલાફતનું સંપૂર્ણ રક્ષણ મળી જાય અને પંજાબનો ઘા રૂઝાય ત્યારપછી પણ બંધ પડેલાં પીઠાં ફરી ન જ ઉઘડી શકે, તેમ પરદેશી કાપડની વપરાશ પણ પાછી ચાલુ ન જ થઈ શકે.

પાપ ઉપર પાપ

આશ્ચર્ય જ એ છે કે આ દેશમાં આજ પણ હજુ એવા ખાસા બુદ્ધિમાન અને કેળવાયેલા જાહેર પ્રજાસેવકો પડેલા છે જેમને હજુ પણ એ વાત નથી ઉગી ગઈ કે જ્યાં સુધી આ સરકાર એનાં મૂળ પાપોનું પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા તૈયાર નથી ત્યાં સુધી એને એક પાપમાંથી બીજા પાપમાં જતાં જઈને એમ પાપનો પન્થ ખેડયે જ છૂટકો છે. અલબત્ત, દાનત જ હોય તો દારૂની બદી પ્રજામાંથી ઘોઈ કાઢવાની તેમજ રેંટીયાનો જીર્ણોદ્ધાર કરી તેના પ્રાચીન માહાત્મ્ય અને પવિત્રતાની ફરી એકવાર પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવાની દેશભર આરંભાયલી આ બે મહાન પ્રાણદાયી પ્રવૃત્તિઓમાં તો સરકાર ઉપલા બે પ્રજાકીય અન્યાયનું પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યા પહેલાં પણ પ્રજાની જોડે સહકાર કરી શકે છે. એમ કરીને તો સરકાર ખિલાફત-પંજાબના અન્યાયોની તીવ્રતાને પણ કંઈક ઓછી કરશે. બાકી સરકારને આવો સહકાર કરવાની સુબુદ્ધિ થાય તેમાં પ્રજા તો ખિલાફત અને પંજાબનો ન્યાય મેળવવાની પોતાની શક્તિ એથી વધેલી જ અનુભવે એમાં શંકા નથી. પણ વસ્તુસ્થિતિ તો એ છે કે એ જ કારણસર સરકાર દારૂનિષેધની તેમજ રેંટીયા મારફત હાથવણાટ વધારી પરદેશી કાપડના બહિષ્કાર કરવાની પ્રજાએ ઉઠાવેલી આ મહાન પ્રવૃત્તિઓને શાન્તપણે આગળ વધવા દેવા આજે તૈયાર નથી.

નોંધ

ભાષા અને વિચાર

વીર વામનરાવનો સન્દેશો

ભાષા એ વિચારોને ભાગ્યે જ પૂરી રીતે સમજાવવાનું વાહન બને છે. ઘણી વેળા ભાષા વિચારને ઢાંકે છે. હમેશાં ભાષા એ વિચારોને મર્યાદિત કરે છે. તેમાંયે જ્યારે એકની ભાષાનો બીજો માણસ અનુવાદ કરે છે ત્યારે જે મુશ્કેલીઓ અને અનર્થ ઉભાં થાય છે તે તો અનુવાદકો અને પત્રકારો જ સમજે. અમારી ઉપર તો તેવી વિટંબણાઓ બહુયે વીતી છે. શ્રી. વામનરાવ જોશીનો સન્દેશો અમે મોટે અક્ષરે મુખપૃષ્ઠ પર છાપ્યો. જ્યારે છાપેલો તરજુમો અમે વાંચ્યો ત્યારે અમને જ શરમ આવી. અમે એ વીર પુરુષને અન્યાય કર્યો એમ લાગ્યું; અથવા અમે વાચકવર્ગને અન્યાય કર્યો. જે વિચારો, જે પદ્ધતિને અમે મહત્ત્વ આપવા ઇચ્છીયે

છીયે તેનો કેમ જાણે આ સન્દેશામાં વિરોધ આવતો હોય નહિ એમ જણાયું. અમે જે અનુવાદ આપ્યો છે તે અંગ્રેજીમાંથી. શ્રી. વામનરાવનો સન્દેશો અસલ તો મરાઠી છે. જે દોષ અમે અમારા અનુવાદમાં જોઈયે છીયે તે અસલમાં તો છે જ નહિ. 'આપણી પોતાની શરમ ઉઘાડી પાડવાનું આપણું કામ નથી' એવો વિચાર અમે શ્રી. વામનરાવના મુખમાં મુકયો છે. આપણી વીરતા તો આપણી શરમ પહેલી ઉઘાડી મુકવામાં છે. રા. વામનરાવ પ્રજાની શરમ પોતે વીર બની ઢાંકવા માગે છે, તેને છૂપાવીને નહિ. શરમ છૂપાવવાથી તો પ્રજા વીર્યહીન બને, જેમ રોગ ઢાંકવાથી રોગ વધે. એક હિન્દી બીજાને પકડે ને ત્રીજો સજા કરે એમાં તો શરમ છે જ નહિ. એવો પ્રસંગ બને તેમાં શરમ હોઇ શકે. બાકી સ્વરાજ સ્થપાયે ગુન્હેગાર હિન્દીને સિપાહી હિન્દી પકડશે ને હિન્દી ન્યાયધીશ સજા કરશે. તે શરમભર્યું નહિ લાગે, એટલું જ નહિ પણ એ માન્ય હશે ને જણાશે. રા. વામનરાવે જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા છે તે આજની પરિસ્થિતિને ઉદ્દેશીને કાઢ્યા છે. એક નિર્દોષ હિન્દીને પાપી પેટને અર્થે નોકરી કરતો હિન્દી સિપાહી પકડે ને તેને તેવો ન્યાયાધીશ સજા કરે એ આપણી શરમને રા. વામનરાવે સૂચવી છે ને ઉઘાડી પાડી છે. પણ આ બધો અર્થ અમે અમારા અનુવાદમાં નથી બતાવી શકયા એ અમને દુ:ખ દે છે. છતાં એવા દોષો અનિવાર્ય જાણી અમે સન્તુષ્ટ રહીયે છીયે. ભાષા અને તેમાંયે તરજુમો મનુષ્યના વિચારો બતાવવાનું કેટલું અપૂર્ણ સાધન છે એ અમે જોઇ રહ્યા છીયે. ખરે ! બોલવા કરતાં કરવું એ જ ખરૂં ભાષણ છે. કૃત્યોમાં વિચારોનું પ્રતિબિંબ પડે છે તે ભાષણોમાં ક્યાંથી હોય ? આપણે બધા શ્રી. વામનરાવનાં કૃત્યોનું અનુકરણ કરીયે, તેમના આપભોગમાં, તેમની વીરતામાં, તેમની નિર્ભયતામાં, તેમની સાદાઇમાં, તેમના નિરભિમાનમાં તેમનો સન્દેશો વાંચીયે.

અન્ત્યજ પરિષદ્ *

સ્વાગત મંડળના પ્રમુખ સાહેબ, ભાઇઓ અને બહેનો,

આ પરિષદ્ કેટલાયે માસ પહેલાં ભરાવી જોઈતી હતી. અનેક ઉપાધિઓને લીધે એ ન ભરાઇ શકી. એની ઢીલમાં હું પણ કારણભૂત હતો. તેની માફી માગું છું.

પરિષદો વિષે નિરાશા

મને દિલગીરી થાય છે કે જે એ પક્ષને મારે ખાસ કરીને કહેવાનું છે તે પક્ષને હું અહીંઆં જેતો નથી. પૂ. બહેન પાસેથી મેં એમ સાંભળ્યું કે અન્ત્યજો બ્હી ગયેલા છે તેથી તેમાંના કેટલાક હાજર રહ્યા નથી. એવી અફવા ઉડેલી કે જે અહીંઆં આવશે તેને સરકાર પકડી જશે. આવી અનેક પ્રકારની અફવાઓ હિન્દુસ્તાનમાં ઉડયાં કરશે એ કોણ ઉડાડે છે તેની પણ આપણને ખબર નથી. પણ આથી જેઓ અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ માને છે

* અમદાવાદમાં મળેલી ચોથી અન્ત્યજ પરિષદ્‌ના પ્રમુખસ્થાનેથી આપેલું ભાષણ; તા. ૧૩-૪-૧૯૨૧.

તેઓને અને ઘણા અન્ત્યજ ભાઇઓને મારો સન્દેશો કદાચ નહિ પહોંચે. મારી આ દયામણી સ્થિતિમાં હું બહુ વખત ન લઉં તો તમે સમજજો કે હું થાકી ગયેલો છું. આપણે જે કાર્ય કરવાનું છે તે વિષે તો હું જરા પણ હાર્યો નથી. પણ પરિષદો મારફતે કાર્ય થઈ શકવા વિષે મને શંકા છે, અને અત્યારે તો વધારેપણે એ શંકા રહે છે.

હું અહીં કેટલાક પુરાણા મિત્રોને જોઉં છું. તેથી હું રાજી થાઉં છું. મારી સ્થિતિ કફોડી છે. જેમની સાથે કામ કરી હું હર્ષિત થતો, મગરૂરી માનતો, તેમને માટે મને પૂર્વના જેટલું જ માન છે, છતાં અનેક સંજોગોને લઇને—એ સંજોગો શા છે તે આખું હિન્દુસ્તાન જાણે છે—તેઓને આજકાલ મારી સાથે નથી જોતો. એમનાથી હું અળગો થયો છું કે એમણે મને અળગો કર્યો છે. અથવા તો મારે કર્મે એમનાથી મને અળગો કર્યો છે. છતાં આ અન્ત્યજોના વિષયમાં તો જે વહાણમાં હું છું તે જ વહાણમાં તેઓ છે.

જેઓ આ વિષયમાં વિરોધ કરે છે, જેઓ ગેરસમજુતીમાં ડૂબેલા છે, તેમને કેવી રીતે સમજાવવા એની સમજણ પડતી નથી. જેઓ એમ માને છે કે હિન્દુ ધર્મ પાળનારે અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ તરીકે પાળવી જોઇયે, અસ્પૃશ્યને અડકીને ન્હાવું જોઈયે અને ન ન્હાય તો તે પાપ કહેવાય, તેમને હું કયા શબ્દોમાં વીનવી શકું? હું તો મારે જે કહેવાનું છે તે અહીંઆં કહી જાઉં છું.

આત્મચરિત્રનું એક પ્રકરણ

અસ્પૃશ્યતાને હું હિન્દુ ધર્મમાં મહાન પાપ માનું છું. મારા આ વિચારો આજકાલના નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં કફોડી સ્થિતિમાં આવી ગયા પછી આવ્યા છે એમ પણ નથી. એ વિચાર મારી નાસ્તિકતામાંથી જન્મ્યા છે એ પણ ખરૂં નથી. કેટલાક એમ માને છે કે ખ્રિસ્તીઓ સાથેના સંબન્ધમાંથી, ખ્રિસ્તી ધર્મનાં પુસ્તકોમાંથી આ વિચારો મારામાં ઉતર્યા છે. એ ભાઇઓ અહીંઆં હાજર હોત તો હું એમને સમજાવત કે એ તેમની ભ્રમણા છે.

જે વખતે મને બાઇબલ પર મોહ ન હતો, મેં બાઈબલ વાંચ્યું પણ ન હતું, ખ્રિસ્તી ધર્મ પાળનારાઓના સંબન્ધમાં હું બિલકુલ નહોતો આવ્યો, ત્યારના મારા આ વિચારો બંધાયેલા છે. મારી ઉમર ૧૨ વર્ષ કે તે નજીકની હતી ત્યારથી હું એ વસ્તુ સમજતો. અમારા કુટુંબમાં મેલું સાફ કરવા ઉકો નામનો એક અન્ત્યજ આવતો. ઉકાને હું કેમ ન અડી શકું એ હું માતાને પૂછતો. કેટલીક વાર ઉકાને અડી પણ જતો. માતા મને ન્હાવાનો હુકમ કરતી એટલે હું નાહી તો લેતો, પણ સાથે વિનોદ પણ કરતો કે ઉકાને અડકવામાં ધર્મ નથી, ધર્મ હોઈ જ ન શકે. પિતૃભક્ત અને માતૃભક્ત હોવા છતાં હું કોઇ વાર ઝગડો પણ કરતો. માતાને હું કહેતો કે એમાં તમને સમજ નથી પડતી. ઉકાને અડકવામાં બાધ નથી.

નિશાળે જતો ત્યાં પણ હું અન્ત્યજને અડકી જતો, પણ માતાપિતાથી છૂપું રાખતો નહિ. માતા મને કહેતી કે ગામમાં ઘણાયે મેમણ છે, તેમાં કોઇના અંગરખાને અડી લેવું.

હું માતૃપૂજક રહ્યો એટલે મેં એમ કરેલું પણ ખરૂં. પણ તે ધર્મ છે એમ માનીને નહિ; કેવળ માતાની આજ્ઞાનું પાલન કરવા કરેલું. પછી તો હું પોરબંદર ગયો. ત્યાં સંસ્કૃત સાથેનો મારો પહેલો પરિચય થયો. તે વખતે હું અંગ્રેજી નિશાળમાં નહોતો દાખલ થયો. મને અને મારા ભાઇને એક બ્રાહ્મણને સોંપવામાં આવેલા. ત્યાં હું 'રામરક્ષા' અને 'વિષ્ણુપંચક' શીખ્યો. તેમાંનું 'जले विष्णु: स्थले विष्णु:' એ વચન હું હજી પણ ભૂલી નથી શકતો. ત્યાં મારી માતા સમાન એક ડોશી રહેતી. તે વખતે હું ઘણું ડરતો. દીવો હોલવાઇ જાય ત્યારે મને ભૂતનો ભય લાગતો. એ ડોશીએ મને કહેલું કે ડરી જાઓ ત્યારે રામરક્ષાનો પાઠ કરજો; ભક્તિપૂર્વક રામરક્ષાનો પાઠ કરશો તો ભૂતો નાસી જશે. હું એ પ્રમાણે પાઠ કરતો, અને ભૂતો નાસી પણ જતાં રામરક્ષામાં અન્ત્યજોને અડકતાં પાપ છે એમ લખેલું છે એવું મને ન લાગતું. હું તેનો અર્થ જાણતો ન હતો, અથવા જાણતો તે ફ્રટોછવાયો.

અમારા કુટુંબમાં રામાયણ વંચાતું. લાધા મહારાજ કરીને એક બ્રાહ્મણ તે વાંચતા. લાધા મહારાજને રક્તપિત્ત થયેલું હતું. રામાયણ એ રક્તપિત્ત મટાડશે એવી તેમને શ્રદ્ધા હતી અને લાધા મહારાજનું રક્તપિત્ત ગયું પણ હતું. મને એમ લાગેલું કે જે રામાયણમાં રામને નિષાદે ગંગાની પાર ઉતારી દીધા હતા તે રામાયણમાં અન્ત્યજો પાપી છે એમ નહિ માની લીધેલું હોવું જોઇયે. ઇશ્વરને આપણે પ્રેમપૂર્વક 'દાસાનુદાસ', 'પતિતપાવન', ઇત્યાદિ વિશેષણોથી સંબોધીયે છીયે એ જ શીખવે છે કે દુનિયામાં હિન્દુ જાતિમાં જન્મેલાને પતિત અને અસ્પૃશ્ય ગણવા એ પાપ છે—એમ માનવું એ રાક્ષસી છે. તેથી જ હું કહેતો આવ્યો છું કે એ મોટામાં મોટું પાપ છે. એટલું બધું જ્ઞાન મને ૧૨મે વર્ષે થયેલું એમ હું નથી કહેતો, પણ તે વેળા મને આ દોષ તો જણાયેલો જ. આ વાત હું વૈષ્ણવો અને ચુસ્ત હિન્દુઓની જાણ માટે કહી રહ્યો છું.

રામાયણ અને અસ્પૃશ્યતા

હું સનાતની હિન્દુ હોવાનો દાવો કરી રહ્યો છું. મેં શાસ્ત્રો જાણ્યાં નથી એમ નથી. હું સંસ્કૃતનો ઉંડો અભ્યાસી નથી. વેદ ઉપનિષદોનો અર્થ હું વાંચી ગયો છું. એનો વિદ્વાનના જેવો અભ્યાસ નથી કર્યો. એનું મારૂં જ્ઞાન ઉપરચોટીઉં છે. એ શાસ્ત્રોનો હિન્દુ તરીકે જેવો અભ્યાસ કરવો જોઇયે તેવો મેં કર્યો છે. ૨૧ વર્ષની ઉમરે મેં બીજા ધર્મોનો પણ અભ્યાસ કર્યો. એક કાળ એવો પણ હતો કે જ્યારે મારે હિન્દુ રહેવું કે ખ્રિસ્તી થવું એ વિષે મારા મનમાં ભારે મૂંઝવણ થઇ રહી હતી. જ્યારે મારો આત્મા શાન્ત થયો ત્યારે મને લાગેલું કે હિન્દુ ધર્મ એ જ મારે માટે મોક્ષનું દ્વાર છે. હિન્દુ ધર્મ પરનો મારો વિશ્વાસ જ્ઞાનપૂર્વક દૃઢ થયો. તે વખતે પણ હું એમ માનતો કે હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતાને ધર્મ માન્યો નથી, અને જો માનેલો હોય તો હિન્દુ ધર્મ મારે માટે નથી

હિન્દુ ધર્મ અને અસ્પૃશ્યતા

અસ્પૃશ્યતા એ હિન્દુ ધર્મમાં પાપ મનાયેલું નથી. શાસ્ત્રાર્થના ઝગડામાં હું ઉતરવા માગતો નથી. મનુસ્મૃતિ, ભાગવત વગેરેના શ્લોકમાંથી મારા મુદ્દાનું સમર્થન કરતાં મને મુશ્કેલીઓ પડે એ સંભવે, પણ હું હિન્દુ ધર્મનું રહસ્ય સમજ્યો છું. હિન્દુ ધર્મમાં અસ્પૃશ્યતા માની છે એ પાપ છે. એ પાપથી આપણે પતિત બન્યા, સામ્રાજ્યમાં ભંગી

બન્યા. આપણા સંસર્ગથી મુસલમાનને પણ એ દોષ લાગ્યો. હિન્દુમુસલમાન સામ્રાજ્યમાં પારીઆ બન્યા. દક્ષિણ આફ્રિકામાં, પૂર્વ આફ્રિકામાં, કૅનેડામાં હિન્દુ એકલા નહિ પણ મુસલમાન પણ છે, અને એ બધા ભંગી ગણાયા એટલું બધું પાપ અસ્પૃશ્યતામાંથી આવેલું છે.

અન્ત્યજો પર જુલમ

મને આ સમયે મારી પ્રતિજ્ઞાનું સ્મરણ થાય છે. અસ્પૃશ્યતાને હિન્દુ સમાજ જ્યાં સુધી ઇરાદાપૂર્વક ધર્મ સમજે છે, અસંખ્ય હિન્દુઓ અન્ત્યજોને અડવામાં પાપ છે, એમ માને છે ત્યાં સુધી સ્વરાજ અશક્ય છે. યુધિષ્ઠિરે કુતરા વિના સ્વર્ગમાં જવા ના પાડેલી. એ યુધિષ્ઠિરના વંશજ હિન્દુઓ અન્ત્યજોને મુકીને સ્વરાજ કેમ મેળવી શકે? જે ગુનહાને માટે આપણે સલ્તનતને રાક્ષસી માનીયે છીયે એવો કયો ગુન્હો આપણે અન્ત્યજો પ્રત્યે નથી કર્યો?

આપણે આપણા ભાઇઓ પછડાયાથી દૂષિત થયા છીયે. આપણે એમને પેટે ચલાવીયે છીયે, આપણે એમની પાસે નાક ઘસાવ્યાં છે, રેલવેમાં આંખ લાલ કરીને એમને ધક્કા મારીયે છીયે, એના કરતાં અંગ્રેજી રાજ્યે શું વધારે કર્યું છે? ડાયર ઓડવાયર પર જે આરોપ આપણે મુકીયે છીયે તેવા કયા આરોપ બીજી પ્રજા અથવા આપણે આપણી પર ન મુકી શકીયે એમ છે? એ મેલમાંથી આપણે નીકળી જવું જોઇયે. જ્યાં સુધી એમ ન થાય ત્યાં સુધી સ્વરાજની વાત એ કેવળ વિતંડાવાદ છે. જ્યાં સુધી દુર્બળની રક્ષા ન થાય, એક પણ માણસનું દિલ સ્વરાજવાદીને હાથે દૂભાય ત્યાં સુધી સ્વરાજ નથી મળવાનું એ વિષે મારા મનમાં શંકા નથી. સ્વરાજનો અર્થ જ એ છે કે કોઈ પણ હિન્દુ કે મુસલમાન ઉદ્ધતાઇથી એમ ન માને કે બકરી જેવા હિન્દુ કે મુસલમાનને કચડી નાખીશું. એમ નહિ થાય તો સ્વરાજ મળશે તે જ દિવસે આપણે તેને ખોઈ બેસીશું. અન્ત્યજો જેવા દુર્બળની રક્ષા કરવાને બદલે તેમને કચરવા વગેરેના દોષોને જ્યાં સુધી આપણે કાઢી શકતા નથી ત્યાં સુધી આપણે ઢેટાં કરતાં, પશુ કરતાં પણ નકામું જીવન ગાળીયે છીયે.

દયાધર્મ વધતો જાય છે

પણ મને શ્રદ્ધા છે. હિન્દુસ્તાનમાં ભમતાં મને જણાયું છે કે જે દયા તુલસીદાસ શીખવે છે, જેનો વૈષ્ણવ ધર્મમાં ઉપદેશ થયો છે, જેનાથી ભાગવત નીતરી રહ્યું છે, જેનાથી ગીતાજી ભીંજાઈ રહી છે, તે દયા હિન્દમાં વધતી જ ચાલી છે. અત્યારે પણ ઉલ્કાપાત થઈ રહ્યા છે. અનેક અત્યાચારી હિન્દુ અને મુસલમાનો હજી પડયા છે. છતાં સરવાળો કરતાં હું જોઉં છું કે રહેમ વધી છે, દયા વધી છે, હિન્દુમુસલમાનની વૃત્તિ ઇશ્વર પ્રતિ છે. આપણે સરકારની અદાલતોનો મોહ છોડયો, વકીલાત અને સરકારી શાળાઓની ભ્રમણાનો મોહ છોડયો: એમ અનેક પ્રકારના મોહ છોડી રહ્યા છીયે. મારો અનુભવ મને કહે છે કે જેને આપણે હલકા અને નિરક્ષર ગણીયે છીયે તે જ સાક્ષર છે. આપણા કરતાં તેમનામાં કેળવણી અને ધાર્મિકપણું વધારે છે. અત્યારની પ્રવૃત્તિ પરથી એ જોઇ શકાય છે કે સ્વરાજ એટલે રામરાજ્ય—ધર્મરાજ્ય એવું મનાઇ રહ્યું છે. આ પ્રવૃત્તિને જે તટસ્થપણે જોશે તેને એ માલુમ પડી જશે.

અન્ત્યજ જન્મવાની પ્રાર્થના

અન્ત્યજ ભાઇઓને હું કહું છું કે હિન્દુ સમાજમાં એક વર્ષ પહેલાં આ બાબતમાં જે આઘાત થતો તે આજે નથી એ વિષે નિઃશંક રહેજો. પણ નિઃશંક કોણ રહી શકે?

જે લાયક હોય તે જ. હિન્દુઓએ તમારા પર અત્યાચાર કર્યાં છે. વિવેકાનન્દે આપણને કહ્યું છે કે અન્ત્યજો દબાયેલા નહિ પણ દબાવેલા છે. હિન્દુ સંસાર પણ અન્ત્યજોને ડૂબાડીને પોતે ડૂબ્યો છે. નેલોરમાં હું અન્ત્યજ ભાઇઓને મળ્યો હતો. ત્યાં મેં પ્રભુની પ્રાર્થના કરેલી કે હું આવતે જન્મે જન્મું તો અન્ત્યજ જ જન્મું અને તેમને પડતાં દુઃખો અનુભવું. હું બ્રાહ્મણ, વૈશ્ય કે શૂદ્ર પણ નહિ પણ અતિશૂદ્ર જ જન્મવા ઇચ્છું છું. આજે ૧૩મીને દિવસે મેં આખો દિવસ ઇશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે મારાં પુરુષાર્થ, અન્ત્યજની સેવા, હિન્દુપણું અધૂરાં રહ્યાં હોય અને મારે જન્મવાપણું રહે, તો હું અન્ત્યજ જન્મું. આ જ જન્મે મોક્ષ મેળવવા હું મથી રહ્યો છું. પણ જો તેમાં નિષ્ફળ જાઉં તો જે દોષોને માટે હિન્દુ સંસાર જવાબદાર છે તે પણ મારે કાઢ્યે જ છૂટકો છે. તે બધા દોષો જો આજે ન નીકળે તો હું તમારામાં અવતરીને કઢાવું. પાયખાનું સાફ કરવું એ મને પ્રિય છે. આશ્રમમાં અત્યારે ૧૮ વર્ષનો એક બ્રાહ્મણ બાળક પાયખાનાં સાફ કરવાનું કામ ભંગીને તાલીમ દેવાની ખાતર કરી રહ્યો છે.

હિન્દુઓની મહેરબાની નહિ

હિન્દુ સંસારનો મેલ તમે કાઢી રહ્યા છો એ વાત તમે સમજી લો. તમારામાં પવિત્ર આચારને દાખલ કરો. તમે એવા પવિત્ર બનો કે કોઇને કંઇ કહેવાપણું ન રહે. સાબુ ન મળી શકે તો તમારે ખારો કે માટી વાપરીને કપડાં ધોઇ નાખવાં. શરીર અને કપડાંમાંથી સ્વચ્છતાની સુગંધ આવવી જોઇએ. આ તો ઓછામાં ઓછું છે. બીજાં મોટાં દૂષણો તો કઢાવાં જ જોઇયે. તમે કેટલાક શરાબી બની ગયા છો, જુગાર ખેલી રહ્યા છો. બ્રાહ્મણો પણ જુગાર ખેલે છે, વ્યભિચાર કરે છે, શરાબી હોય છે. પણ એ કંઈ પતિત નથી ગણાતા: જ્યારે અન્ત્યજો પતિત ગણાય છે. અન્ત્યજો પોતાનો ઉદ્ધાર કંઇ હિન્દુ સંસાર પાસે મહેરબાની તરીકે નથી માગતા. હિન્દુ સંસારને ગરજ હોય તો અન્ત્યજોનો સ્પર્શ કરે. મને વિશ્વાસ છે કે ચાર પાંચ મહિનામાં આપણે સાફ થઇ જઇશું. એમ ન થાય તો હું જાણીશ કે જોકે મારા વિચારો સાચા હતા તો પણ મારી ગણતરી ખોટી હતી. હું પાછો કહીશ કે મેં ભૂલ કરી.

તમે હિન્દુપણાનો દાવો કરો છો; તમે ભાગવત પઢી રહ્યા છો. માટે તમારા પર જો બીજા હિન્દુ અત્યાચાર કરે તો તેમાં દોષ ધર્મનો નથી, પણ બીજા હિન્દુનો છે. એમાંથી છૂટવા તમારે પોતે શુદ્ધ થવું જોઇશે, શરાબ વગેરે છોડવા પડશે.

સ્વાશ્રયમાં ઉદ્ધાર

વણકરને શું કામ અસ્પૃશ્ય માનતા હશે ? તેઓ ચામડાંનો ધંધો કરે છે માટે ? જો કોઇ ચામડાંને માટે પ્રાણીનો વધ કરે કે ગોમાંસ ખાય તો તે અધમ છે. પણ ચામડાંનો ધંધો કંઈ અપવિત્ર નથી. તેના વિના ખેતી ન ચાલે. જો તમારે પુરુષાર્થ કરવો હોય, જો તમે સ્વરાજ્યવાદી હો, તમારે તમારો ઉદ્ધાર કરવો હોય તો તમારે સ્વાશ્રયી થવું જોઈશે. મેં મુંબઇમાં સાંભળ્યું કે કેટલાક અન્ત્યજ ભાઇઓ અસહકારની વિરુદ્ધ છે ને અંગ્રેજી સરકાર મારફતે જ પોતાનો ઉદ્ધાર શક્ય માને છે. આ ભ્રમણા મટાડવા સારુ

અન્ત્યજોની ખાસ સભામાં ભાષણ કરવા મને એક ભાઇએ સૂચવ્યું. મેં તેમને કહ્યું કે અન્ત્યજોને એ બાબત સમજાવવાની જરૂર હોય જ નહિ. હિન્દુ ધર્મનો અનાદર કરી કોઇની ખુશામત કરીને તમે તમારો ઉદ્ધાર નહિ કરી શકો. તમારે સ્વાશ્રયી બનવું જોઇશે. તમારો ઉદ્ધાર તમારા હાથમાં છે. તમારૂં સ્વરાજ તે તમારી લાયકાત વધારવામાં રહેલું છે.

આખા હિન્દુસ્તાનમાં હું અન્ત્યજો સાથે નિકટ સંબન્ધમાં આવું છું. હું જોઉં છું કે અન્ત્યજ કોમમાં જે શક્તિ રહેલી છે તે અન્ત્યજવર્ગ પણ નથી જાણતો અને બીજા હિન્દુઓ પણ નથી જાણતા. અન્ત્યજોની બુદ્ધિ કુમારિકાના જેવી નિર્દોષ છે. તમે વણવા, કાંતવા અને પીંજવાનો ધંધો શીખી લેજો. એથી તમારી ગરીબાઇ જશે. જ્યાં સુધી દરહંમેશ રેંટીયાનું પૂજન નહિ થાય ત્યાં સુધી લક્ષ્મી આવવાની નથી.

ગોધરામાં કહ્યું હતું તેમ તમને કહું છું કે તમે પોતે જ ઢેડ ઉંચો ને ભંગી નીચો એ ભ્રમણામાં કેમ પડ્યા છો ? ઢેડ અને ભંગી વચ્ચે કંઈ ફરક નથી. એમનો ધંધો સામાન્ય સમયમાં પણ વકીલાતના જેટલો કે સરકારની સેવા જેટલો જ ખાનદાન છે.

ગોરક્ષા અને અન્ત્યજોદ્ધાર

હવે એંઠવાડ ન લેશો. એંઠવાડ આપો છો એમ કહે તોપણ ન લેશો. દાણા લેજો, પણ સડેલા દાણા ન લેશો. વિનય અને માનપૂર્વક કોરા દાણા આપવામાં આવે તો લેજો. હું સૂચવું છું એટલો પુરુષાર્થ જો તમે કરો તો જેટલા મહિનામાં હું કહું છું તેટલા દિવસમાં અસ્પૃશ્યતાનો દોષ નીકળી જાય. હિન્દુ સંસાર પાપી નથી પણ અજ્ઞાનમાં પડ્યો છે. આ જ વરસમાં અસ્પૃશ્યતાનો નાશ થવો જોઈયે. જે બે કારણો માટે હું આજે જીવું છું તે ગાયની રક્ષા અને અન્ત્યજોનો ઉદ્ધાર. એ બે કામ થાય એટલે મારો મોક્ષ છે. ઇશ્વર તમને સહાય થાઓ અને પુરુષાર્થ કરવાનું બળ આપો.

પંજાબમાં ગાંધીજી

[પૃ. ૯૮૭ થી ચાલુ]

મૌનવાર

મૌનવારમાં વિક્ષેપ

બીજે દિવસે ગાંધીજી પાછા લાહોર આવ્યા. સોમવારનો મૌનવાર અહીં જ ગાળ્યો. આ મૌનવાર અત્યારે ગાંધીજીને ખૂબ બચાવી રહ્યા છે. તે ઘણો જ વેળાસર દાખલ થયો છે એમ કહેવું જોઇયે. 'દર્શન' તેમજ ભાષણથી ગાંધીજીને બચાવવા આ જ એક રામબાણ ઇલાજ નીવડ્યો છે. જ્યાં જ્યાં લોકો મૌનવારની હકીકત જાણી ગયા છે ત્યાં ત્યાં આ દિવસે તેઓ સમજપૂર્વક પોતાનો દર્શનનો આગ્રહ છોડી દે . આમ છતાં એક બોલ સાંભળ્યા કે બોલ્યા વિના કેવળ 'દર્શન'ની તૃપ્તિ ઇચ્છનારા કેટલાક તો ચડી આવે છે જ.

આમ આ મૌનવાર ગાંધીજીને શારીરિક નિવૃત્તિ આપે છે. પણ સાટે માનસિક પ્રવૃત્તિ તે દિવસે બમણી વધે છે. 'યંગ ઇંડિયા' તેમજ 'નવજીવન' નું સંપાદન મુખ્યત્વે ટ્રેનમાં મળતા ફુરસદના વખતમાં થાય છે એ કલ્પના 'નવજીવન' ના સામાન્ય વાચકને કદાચ નહિ હોય. પણ હવે તો મૌનવાર તે કાર્યમાં મોટો ભાગ લેવા લાગ્યો છે.

પણ આ વખતના મૌનવારમાં એકાએક ભારે વિક્ષેપ પડયો. રવિવારે રાત્રે રાવળપિંડીથી નીકળતાં નાનકાના સાહેબમાં ગુજરેલા ભયંકર હત્યાકાંડનો તાર ગાંધીજીને મળ્યો. આથી તેમને ભારે ઉદ્વેગ થઇ પડયો હતો. મૌન છતાં એક શીખ ભાઇને બોલાવી તેમની પાસેથી મળી તેટલી બધી હકીકત તેમણે જાણી લીધી. સાંજે મુલતાન જવાનું હતું તે મુલતવી રહ્યું અને મંગળવારનો દિવસ પણ મળી શકાયું તેટલા શીખ ભાઇઓને મળીને નાનકાનાની વિગતો મેળવવામાં વીત્યો. ૨૬માએ તો લખનૌ ખિલાફત પરિષદ્‌માં જવાનું હતું. ત્યાં જઇ આવ્યા પછી નાનકાના જવાનું ઠરાવી અમૃતસર તથા લાયલપુર થઈ અમે લખનૌ ગયા. અમૃતસરમાં પણ સભાબંધીની આણ વર્તતી હતી. બાકી સ્વરાજ્ય આશ્રમમાં તો હજારોની ભીડ થઈ જ અને સ્વરાજ્યનું ઉઘરાણું પણ થયું.

શ્રીની પરિષદ્

ગુરુદ્વારાનો કબજો

લાયલપુરની સભાઓ સવારના જ ઉકેલાઈ. બપોરે ૩૦ માઇલ ઉપર 'શ્રી' નામે સ્થળે શીખોની એક પરિષદ્ હતી. નાનકાનાના કાંડથી આખી શીખ દુનિયા ઉશ્કેરાયેલી હતી. પરિષદ્‌માં શીખોએ ગાંધીજીની હાજરી ખાસ ઇચ્છેલી, જે ગાંધીજીએ સહર્ષ સ્વીકારી. શ્રીના 'દિવાન' કૉન્ફરન્સમાંના તેમના ભાષણનો સાર જ હું અહીંઆં આપું છું:

"હું કબૂલ કરૂં છું કે આપણાં પવિત્ર સ્થળોનો કબજો આપણા હાથમાં હોવો જોઇયે. તે કબજો આપણે એક જ દિવસમાં લઈ શકીયે. પણ તે કઈ રીતે? જો એકે માણસ ગુરુદ્વારામાં ન જાય અને અપવિત્ર મહંતોના અપવિત્ર હાથમાં એક પૈસો ન આપવામાં આવે તો તમે આજે જ તેઓ પાસે તમારૂં કહ્યું કરાવી શકો. હમણાં જો તમે માનતા હો કે નાનકાના સાહેબના ગુરુદ્વારાનો કબજો તમારા હાથમાં છે તો તમે ભૂલો છો. તે કબજો તો તમને સરકારી ફોજે આપ્યો છે. હું તમારી પાસે સરકારી ફોજ વડે અપાયેલ કબજો નથી ઇચ્છતો. તમને મળેલો કબજો છોડી દો એ મારી કહેવાની મતલબ નથી. પણ જે રીતે એ કબજો તમને મળ્યો એમાં થોડી નામોશી તો લાગે જ છે.

આ મરવાનો વખત છે

આ મરવાનો વખત છે

"મને શહીદોને માટે ઘણું દુઃખ થાય છે. પણ હું જાણું છું કે આ રુદનનો વખત નથી. આ મરવાનો વખત છે. અત્યારે તો છાતી ઉપર ઘા ખાઇ આપણે સહુ મરી શકીયે એમ ઇચ્છું છું. એવી વીરતા નાનાકાના સાહેબના શહીદોએ બતાવી જણાય છે. પણ હું આપણો પણ દોષ જોયા વિના નથી રહી શકતો. આપણને ધમકીથી ગુરુદ્વારાનો કબજો

લેવાનો કશો અધિકાર ન હોય. જો મહંતે લાયલપુરમાં આવીને લછ્મનસિંહને કતલ કીધા હત તો તેમ કર્યાં પછી તે એક ઘડીભર પણ કબજો ન રાખી શકત. પણ નાનકાના સાહેબમાં તો આપણે તેને તક દીધી. ગુરુદ્વારાનો કબજો આપણે ખામોશીથી જ લઇ શકીયે. આટલાં વર્ષ સુધી આપણે ચૂપ રહ્યા. શું એક વર્ષ વધુ રહી જવામાં દોષ છે ? "

ગાંધીજીના ભાષણ પછી મૌલાના અબુલ કલામ આઝાદ બોલ્યા. મૌલાના સાહેબના ભાષણમાં હમેશાં રસ અને અરબી વિદ્વત્તા રહ્યાં હોય છે. આ ભાષણમાં તેમણે હિન્દુસ્તાનને મોટા ગુરુદ્વારાની ઉપમા આપીને શીખોને કહ્યું કે "હિન્દુસ્તાનનો જ કબજો આપણા હાથમાં નથી. તે ગુરુદ્વારાનો કબજો આપણે લઇ શકીયે તો નાનાકાના જેવા ગુરુદ્વારાનો કબજો લેવો એ તો રમતવાત ગણાય."

લખનૌ

વકીલ વિદ્યાર્થીની પ્રતિષ્ઠા

ત્રીથી પાછા લાયલપુર આવ્યા અને લખનૌ ગયા અહીં મૌ. મહમદઅલીના પ્રમુખપણા નીચે લખનૌ જીલ્લાની ખિલાફત પરિષદ્ હતી. મુસલમાનોમાં અસહકાર હવે ચર્ચાસ્પદ વિષય તરીકે મટી ગયો છે. અહીંઆં ગાંધીજી વકીલો તથા વિદ્યાર્થીઓ વિષે બોલ્યા: "વકીલો તેમજ વિદ્યાર્થીઓ વિષે જરૂરી કરવાનું તેટલું આપણે કરી ચુક્યા. એ દિશાએ વિશેષ હીલચાલ કરવામાં આપણે જાતે હવે રોકાઇ રહેવાની અગત્ય નથી રહી. જેટલે સુધી આપણે આપણો અવાજ પહોંચાડી શક્યા છીયે તેટલાથી હું સન્તુષ્ટ છું. જેઓને આપણે મનાવી નથી શક્યા તેઓને સ્વેચ્છાએ અસહકાર કરવો હોય તો કરે. વકીલાત કરતા વકીલો તેમજ સરકારી નિશાળે જતા વિદ્યાર્થીઓની પ્રતિષ્ઠા નથી રહી. તેઓમાના ઘણા પોતે કબુલ કરે છે કે તેઓ ગુન્હો કરે છે. આટલું આપણે માટે બસ છે. જેટલે દરજ્જે વકીલોની તેમજ સરકારી નિશાળમાં જનારા વિદ્યાર્થીઓની પ્રતિષ્ઠા ગઈ તેટલે દરજ્જે સરકારની પણ ઓછી થઇ."

સ્વદેશીપણાનો નમૂનો

સ્વદેશીપણાનો નમૂનો

આ પરિષદ્માં પાશ્ચાત્ય ઢબનો સંપૂર્ણ ત્યાગ થયો હતો. મીઠી ઉર્દૂ છોડી અંગ્રેજીમાં બોલવાનું હવે કોઈને સુઝે પણ શાનું ? ઘણા વક્તાઓ અંગ્રેજીની કશી મદદ વિના ઉર્દૂ વક્તૃત્વકળાને શિખરે પહોંચાડી શક્યા. પરિષદ્માં મેજખુરશીનું નામનિશાન નહોતું. બધા દેશી ઢબના ગાદીતકીઆ હતા, જોકે ગાદીના ગલેફ ખાદીના હતા એમ તો હું નથી કહી શકતો. પ્રમુખનાં વસ્ત્રો પણ ચોગા સિવાય ખાદીનાં જ હતાં. મૌલાના શૌકતઅલી પોતાને માટે ખાસ શીવડાવેલ ભૂરા રંગની ખાદીના પોષાકમાં આવ્યા હતા. પં. મોતીલાલ નેહરુ તો હવે ધોતીઉં અને ખાદીનાં અંગરખાં પહેરતા થયા છે! હવે તેઓ શુદ્ધ કાશ્મીરી બ્રાહ્મણ લાગે છે. પં. જવાહરલાલ નહેરૂ તો આ પોષાકમાં જૂના થઈ ગયા છે. તાળીઓનો પાશ્ચાત્ય રિવાજ પણ અહીં વર્જિત હતો. આ પ્રમાણે આ પરિષદ્ સ્વદેશીપણાનો નમૂનો હતો. મૌ. અબદુલ બારી સાહેબ આ પ્રસંગે જરા બીમાર હતા.

નાનકાનાની યાત્રા

નાનકાનાની યાત્રા

બીજી સાંજે પાછા ઉપડી ગાંધીજી સીધા નાનકાના સાહેબ ગયા. મૌ. શૌકતઅલી સાથે હતા. સ્ટેશનથી ઉતરી પગપાળા ગુરુદ્વારા ગયા. એ યાત્રાનું વર્ણન તેમજ ખાલસાજી-ઓને તેઓએ આપેલી સલાહ તેઓ જાતે 'નવજીવન'ને આપી ચુક્યા છે. એટલે તેની પુનરુક્તિ અહીં નહિ કરૂં.

શીખો આગળ એમણે કહેલું, "દુનિયાના એક ભાગમાં એક નિર્દોષ માણસ માર્યો જાય અને હું જીવતો રહું એ હું સહન નથી કરી શકતો. કેટલાંક દુઃખો હું જે જોઇ રહ્યો છું તેવાં દુઃખનું હું નિવારણ ન કરી શકું ત્યારે મને આપઘાત કરવાનું મન થાય છે. પણ તેમ કરવાથી પાપ થાય એ જાણી હું ધીરજ રાખું છું." શીખોએ ઘણી નમ્રતા અને વિનયથી તેમનાં વચનો સાંભળ્યાં. ગાંધીજીના ભાષણ પછી તેમને ગુરુદ્વારાનો આખો પ્રદેશ બારીકીથી દેખાડવામાં આવ્યો. સાંજે ઉદ્વિગ્ન મને લાહોર પાછા ફર્યા અને બીજે દિવસે મુલતાનનો વાયદો પૂરો કરવા ગયા. મુલતાનમાં વીસેક હજાર રૂપીયાના સ્વરાજ્ય ફાળા માટે વચન મળ્યાં. તા. ૫મીએ સવારે લાહોર પહોંચી તે જ દિવસે બે ત્રણ કલાકમાં શિયાળકોટ જવા ઉપડ્યા.

શિયાળકોટના સન્ત

શિયાળકોટના સન્ત

આ શહેર અત્યારે પંજાબનું શિરતાજ ગણાવાને લાયક છે. નેતાઓની વધારે પડતી સંખ્યા, તેમની વચ્ચે મતભેદ, દ્વેષ તથા હરિફાઇ, ખરૂં કામ મુકી મહત્ત્વ વગરનાં કાર્યો તરફ વધારે લક્ષ, હિન્દુમુસલમાનો વચ્ચે ઝગડા—આ આપણાં સારામાં સારાં શહેરો વિષેની સામાન્ય ફરીઆદો છે. શિયાળકોટ એ બધા દોષોથી મુક્ત છે. ગાંધીજી ત્યાં એક જ વ્યક્તિ ઉપરની તેમની અસીમ શ્રદ્ધા તથા પ્રેમથી જવા પ્રેરાયા હતા. તે વ્યક્તિ આગા સફદર. શિયાળકોટના લોકો તેમને વિષે કહે છે, 'યે હમારે મહાત્માજી હૈ'. હિન્દુમુસલીમ વરફના સમભાવ ઉપર તેમની આખી પ્રતિષ્ઠા બંધાયેલી છે. આ શહેરમાં એક મોટી હાઈ-સ્કૂલ અને એક બીજી પ્રાથમિક શાળા રાષ્ટ્રીય કરવામાં આવેલી છે. એ બન્ને મુસલમાન શાળાઓ છે. પણ હવે તેમાં હિન્દુઓને પણ પ્રાથમિક શાળામાં દાખલ કરવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ૧૩૦૦ છે અને બીજીની ૮૦૦ છતાં બન્ને શાળાઓએ ગ્રાન્ટો ફગાવી દીધી છે. અહીંથી પાછા લાહોર થઇ ગાંધીજી જલંધર ગયા. જલંધરમાં મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ગાંધીજીને માનપત્ર આપવામાં આવેલું. આ પગલું ઘણી મ્યુનિસિપાલિટીઓ નીડર થઈ હવે સ્વતન્ત્રપણે લેવા લાગી છે. અહીંથી જ મોટરમાં હોશિયારપુર જઇ આવ્યા. ત્યાંથી અંબાલા આવ્યા. લુધિયાના પણ જઇ આવ્યા. દરેકને માત્ર થોડા થોડા કલાક જ આપી શકાયેલા. દરેક જગાએ સ્વરાજ્ય ફાળાનું ઉઘરાણું થયું. અંબાલાથી તા. ૮મીની રાત્રે નીકળી તા. ૧૦મીએ ગાંધીજી મુંબઈ આવ્યા અને તે જ દિવસે ત્યાંથી નીકળી ઉપરાઉપર સાત રાત્રિઓ ટ્રેનમાં વીતયા બાદ બે દિવસના વિશ્રામ માટે આશ્રમ આવ્યા.

રામાનુજ

તા. ૨૪-૪-૧૯૨૧

§ ભેદનીતિ

વિલિયમ વિન્સેન્ટનું ભાષણ

સર વિલિયમ વિન્સેંટે છેલ્લી વડી ધારાસભામાં અસહકારની પ્રવૃત્તિને લગતું જે ભાષણ કર્યું તે હરકોઇને દુઃખ પમાડે એવું છે. હું તો એવી જ ઉમેદ રાખી રહ્યો છું કે એમના બાતમીદારો વસ્તુસ્થિતિ વિષે એમને સાવ અંધારામાં રાખતા હશે અને તેથી એ ભાષણ એમની નફટાઈ કરતાં એમના અજ્ઞાનને જ વધારે દર્શાવતું હોવું જોઇએ.

ભાષણમાં અથથી તે ઇતિ સુધી સરકારના સખ્તીના ધોરણનો બચાવ કર્યો છે. હકીકતોને મારીમચડીને પોતાને જોઇતી શકલની બનાવવા મણા નથી મુકી. નથી મળી ત્યાં પાયા વગરની ભીંતો ચણી છે. લોકોને સત્યભ્રષ્ટ કરવાનો અને અસહકારીઓના હેતુઓ વિષે ગેરસમજ ફેલાવવાનો જ એમાં પ્રયત્ન છે.

અસહકારનો મુખ્ય હેતુ

સર વિલિયમનું કહેવું છે કે 'સરકારને અટકાવી પાડવાનો અસહકારીઓનો હેતુ તો જાહેર જ છે અને એ હેતુ બર લાવવાના પ્રયત્નમાં જ્યાં જ્યાં ક્યાંયે પ્રજાકીય અસન્તોષની તેમણે સેર ફૂટતી જોઇ છે ત્યાં ત્યાં પોતાને માર્ગે તેનો ઉપયોગ કરી લેવા તેઓ ચૂક્યા નથી.' હવે ખરૂં જોતાં સર વિલિયમની આ બન્ને વાતો માત્ર અરધી જ સાચી છે. સરકારને અટકાવી પાડવી એને અસહકારના મુખ્ય હેતુ તરીકે કોઇએ ક્યાંયે વર્ણવ્યો નથી. મુખ્ય હેતુ તો છે પ્રજાની આત્મશુદ્ધિ. અલબત્ત, એવી આત્મશુદ્ધિનું સીધું પરિણામ એ આવી શકે કે જે સરકાર અમારા દુર્ગુણો અને દુર્બળતાઓ ઉપર જ નભતી હોય તે અટકી પડે. એ જ પ્રમાણે ગમે તે કારણસરનો પણ જ્યાં ક્યાંયે અસન્તોષ જોયો ત્યાં તે અમારે કામે વાપરી લેતાં અમે આંચકો નથી ખાધો એમ કહેવું એ પણ ભયંકર અર્ધસત્ય ઉચ્ચાર્યું કહેવાય. જ્યાં વ્યાજબી કારણસર પ્રજામાં અસન્તોષ જોયો ત્યાં તેના ટેકાથી અમારી અસહકારની હિમાયત અમે વધુ મજબૂત કીધી એમાં નવાઇ નથી. પણ ગમે તે કારણસર ફેલાયેલા હરકોઇ અસન્તોષનો પોતાના કાર્યને માટે ઉપયોગ કરી લેવાની લાલચમાં ન પડવા અસહકારીઓ કડક રીતે ખબરદાર રહ્યા છે. અમારા કાર્યને અમારે પોતાને હાથે નબળું ન થવા દેવાની ખાતર પણ અમે એવો રસ્તો લેતાં અચકાઇયે.

મજૂર માલીકના ઝગડા અને અસહકાર

આનો દાખલો પણ શોધવા દૂર જવું પડે તેમ નથી. બીજા જ વાકયમાં સર વિલિયમ કહે છેઃ 'જ્યાં કયાંયે મજૂરો અને માલીકો વચ્ચે કંઇ ખટરાગ દેખ્યો કે એ અસન્તોષ અને કડવાશને ફૂંકી ફૂંકીને સળગાવવા આ અસહકારીઓના આડતીઆઓ જાણે દોડયા જ છે! આ ખોટી વાત છે, એટલું જ નહિ પણ આમાં મજૂરો અને માલીકોને અસહકારની સામે ઉઠાડવાની ઉશ્કેરણી પણ રહેલી છે. અસહકારનું તો એ ધોરણ પ્રસિદ્ધ જ છે કે મજૂર અને માલીકો વચ્ચેના ઝગડાઓનો રાજદ્વારી લાભ ન લેવો. અસહકારીઓ જ્યાં જ્યાં એ બે વર્ગો વચ્ચે પડયા છે ત્યાં ત્યાં બન્નેનાં સરખાં હત જોવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. અમારી શુધબુધ અમને છોડી ગઇ હોય તો જ અમે એમ મજૂરો અને માલીકોને એકબીજા સામે લડાવી મારવાનો પ્રયત્ન કરીયે. એમ કરવામાં તો સરકારને માલીકો અને મજૂરોને અંદર અંદર એકબીજા જોડે વઢાડી મારવાની અને પરિણામે દેશ ઉપરનો તેમનો પંજો મજબૂત કરવાની અમે આયતી જ તક આપીયે.

શાન્તિના ફિરસ્તા

ઝરીઆમાં જ જુઓ, એક મોટી હડતાળને વધુ ફેલાતી અટકાવનાર એક અસહકારી જ હતો. કલકત્તાની હડતાળમાં પણ નરમાશની સલાહ આપનાર અસહકારીઓ જ હતા. જ્યાં જ્યાં હડતાળીઆઓનું પગલું વ્યાજબી હશે, ખાનદાનીને શોભતું હશે, ત્યાં ત્યાં તેઓ તેમને સહાય કરવામાં પાછી પાની નહિં કરે. જ્યાં જ્યાં ગેરવ્યાજબી કારણસર હડતાળ પડી હશે ત્યાં ત્યાં તેમણે હમેશાં મદદ આપવાની ના પાડી છે. સર વિલિયમ કહે છે, "જ્યાં બે કોમ વચ્ચે કડવાશ ઉભી થઇ છે ત્યાં આ અસહકારના એલચીઓ તેમની બદસલાહનું ભાતું લઇને પહોંચી જાય છે." સર વિલિયમને ખબર હોવી જોઇયે કે પોતે જૂઠાણું આચરી રહ્યા છે. અંગ્રેજો અને હિન્દીઓ વચ્ચે અત્યારે થોડી કડવાશ છે? જલિયાંવાલાની યાદ અહોરાત્ર જાગતી છે. પણ 'આ એલચીઓ' તો જ્યાં અને ત્યાં શાન્તિ અને સુલેહના જ ફિરસ્તાઓ હોવાનું દેખાયું છે. દરેક જગાએ એમણે અવિચારી ટોળાંઓને ઘેલાં બનતાં રોકયાં છે. અને હું તો એટલે સુધી કહીશ કે અસહકારની વૃત્તિ જો આજ ન વર્તતી હત તો ફાવે તેટલી ડાયર-ઓડવાયરશાહીઓના દોર ચાલ્યા હોત તોપણ અત્યાર સુધીમાં કેટલાંયે વધુ નિર્દોષનાં લોહી રેડાયા વગર ન રહ્યાં હોત.

પણ અસહકારીઓનું સૌથી મોટામાં મોટું પાપ જ એ છે કે તેઓ જે બૂટોએ તેમને લાતો મારી તેને ચૂમવા ના પાડી રહ્યા છે, અન્યાયી જ્યાં સુધી કરેલા

અન્યાયની ખુલ્લા શબ્દોમાં તોબા ન કરે ત્યાં સુધી તેમનો સહકાર કરવા ઇનકાર કરી રહ્યા છે. જોકે એક અપમાન પામેલી જખમી પ્રજાનો અંગ્રેજ લોકો પરનો કોપ તેમની ઉપરથી કાઢીને એ અંગ્રેજોનો હાથે ચાલતા રાજ્યતન્ત્ર ઉપર વાળી દેવા માટે આશીર્વાદના હકદાર તો અસહકારીઓ જ છે.

કિસાનોની હીલચાલ

પણ સર વિલિયમ 'ભેદ કરો અને ભોગવો'ની કુટિલ ભેદનીતિને અણીશુદ્ધ સાંગોપાંગ ન આચરે તો બીજું આચરે કોણ? સર વિલિયમ બબાળે છે: "જ્યાં જમીનદારો અને કિસાનો વચ્ચે ટંટા ઉઠે છે—સંયુક્ત પ્રાન્તોમાં હમણાં જ આપણે ન જોયું?—ત્યાં પણ આ શેતાનના સાથીઓ અશાન્તિ પ્રવર્તાવવા અને અંધાધુંધી મચાવવા દોડી જાય છે." સર વિલિયમે જાણવું જોઇયે કે કિસાનોની હીલચાલ પંડિત જવાહરલાલ નેહરૂની દેખરેખ હેઠળ ચાલી રહી છે અને પંડિત જવાહરલાલજીનો સર્વોપરી હેતુ કિસાનોને સૌથી પહેલી ધીરજ અને શાન્તિ કેળવવાની તાલીમ આપવાનો છે. સર વિલિયમે આ બોલીને જમીનદારોને અસહકારની પ્રવૃત્તિની સામે ઉઠાડવાનો જ ચોખ્ખો પ્રયત્ન કર્યો છે. સદ્ભાગ્યે જમીનદારો શું, કિસાનો શું, સૌ કોઇ હવે સમજે છે કે જ્યાં સુધી તેમની વાત વ્યાજબી છે ત્યાં સુધી અસહકારીઓ તરફની બીક રાખવાનું તેમને કશું જ કારણ નથી.

અસહકારની નાશકારકતા

સર વિલિયમ આગળ કહે છે: 'આ હીલચાલ દેખીતી જ નાશકારી છે. હું જ્યાં સુધી જોઇ શકયો છું ત્યાં સુધી એમાં પ્રજાના હિતના ચણતરનો કશો મસાલો જ નથી.' કોહી ગયેલા અવયવને કાપી કાઢનાર સર્જનની પ્રવૃત્તિ જેટલે દરજ્જે નાશકારી કહી શકાય તેટલે દરજ્જે આ પ્રવૃત્તિ પણ અલબત્ત નાશકારી છે. પણ સર્જનના નસ્તરમાં જેમ રોગીની તંદુરસ્તીનું બીજ છૂપાયેલું છે તેમ આ નાશકારી પ્રવૃત્તિમાં પણ નિઃસંશય પ્રજાકીય સુધારાનું ચણતર છૂપાયેલું છે. દારૂનિષેધની પ્રવૃત્તિ કેવળ નાશકારી છે શું? આજ જ્યાં ત્યાં રાષ્ટ્રીય શાળાકૉલેજો ઉભી થઇ રહી છે તે બધી નાશની નિશાનીઓ છે શું? પ્રજામાં ઘેરઘેર જે હજારો રેંટીયા ફરતા થયા છે તે પ્રજાની આબાદીનું ચણતર નહિ તો પ્રજાની પાયમાલીની નિશાની છે શું? એનાથી તો પરદેશી સત્તાના પગ ભાંગવાના જ; પછી એ સત્તા લેંકેશાયરની હો કે જાપાનની.

વિલિયમ વિન્સેંટનાં બીહામણાં

શ્રીમંત-સુશિક્ષિત અને આમપ્રજા વચ્ચે ભેદ પડાવવાનો પ્રયત્ન કર્યા પછી પ્રજાની નાદારીનાં, અરસપરસના કુસંપનાં અને વિદેશીઓના હુમલાનાં બીહામણાંથી ભડકાવી મારીને સર વિલિયમ બન્ને વર્ગને દિઙ્મૂઢ બનાવી દેવા મથે છે. હિન્દુ-

મુસલમાન એકતા શું એવી મુડદાલ વસ્તુ છે કે અંગ્રેજો તેમની તોપતલવારો સમેત હિન્દુસ્તાનનો કિનારો છોડશે તેની ઘડીએ આપણે એકબીજાનાં ગળાં કાપવા બેસી જશું? શું સાઠ વરસ પહેલાં આપણે આજે છીયે તેના કરતાં આપણું પોતાનું રક્ષણ કરવાને ઓછા સમર્થ હતા? એટલું જ નહિ પણ પાશ્ચાત્ય હિસાબે આજે આપણે જેટલા દુર્બળ છીયે તેટલા અગાઉ કદી નહોતા એ શું સાચું નથી? હું અનેક વેળા કહી ગયો છું કે સ્વરાજની સ્થિતિ જ આપણામાં સ્વરક્ષણની તાકાત સૂચવે છે, અને જે પ્રજા પોતાનું રક્ષણ કરવાને સમર્થ નથી તે તુરતના અને સંપૂર્ણ સ્વરાજને માટે પણ પાત્ર ન હોઇ શકે. આ એક જ વાક્યથી સર વિલિયમે બ્રિટિશ રાજ્યને અજાણતાં પણ યથાર્થપણે વગોવી દીધું છે અને એ રીતે એ રાજ્યને સુધારવાની, નહિ તો તેનો અન્ત આણવાની અગત્ય સિદ્ધ કરી આપી છે. મેં સૂચવેલે માર્ગે—એટલે કે આપભોગ અને આત્મબળને રસ્તે—પ્રજામાં આજે પોતાનું રક્ષણ કરી લેવાની તૈયારી છે. સર વિલિયમે સૂચવેલા માર્ગની ગણતરી મુજબ હિન્દુસ્તાનને મળેલા સુધારા હેઠળ તો સો વરસે પણ હિન્દ દુનિયાની પ્રજાઓના સામટા સંઘ સામે પોતાનું રક્ષણ પોતે કરી લેવા જેટલું શક્તિમાન થાય એવું નથી. એ હિસાબે તો હિન્દને જકડનાર અને તેનામાં નાદારીની લાગણી પેદા કરાવનાર બેડીઓ સુધારા મળતાં વધુ જ મજબૂત બની છે. સર વિલિયમે હિન્દુસ્તાનમાં કરોડોની મૂડીઓ રોકીને પડેલા અનેકોનાં હિત ઉપર અસહકારને લીધે ઝઝૂમી રહેલી પાયમાલી વિષે લાંબી પંડિતાઇ કરી છે. સર વિલિયમને યાદ દેવડાવવું જોઇયે કે હિન્દનું સૌથી મોટું હિત—એનું આર્થિક સ્વાવલંબન તો આ પરદેશી રાજ્યને કારણે કેદહાડાનુંયે પાયમાલ થઇ ચુક્યું છે, અને સર વિલિયમે દોરી આપેલો આ માર્ગ તો આજે હિન્દની નિર્ધનતાને કેવળ વધારે જ.

અસહકારની સફળતા

સર વિલિયમે અસહકારીઓના હેતુઓને કાળા ચીતરવાની જેમ કમાલ કરી છે તેમ તેમની કાર્યપદ્ધતિઓને પણ તેમણે બદશકલ કરવામાં મણા નથી મુકી. કેળવાયેલા લોકોને અસહકારમાં જોડવાના પ્રયત્નોમાં અમે નિષ્ફળ નીવડ્યા છીયે એ સાચું નથી. શિક્ષિતવર્ગે અસહકારને આપ્યો છે તે કરતાં વધુ પ્રમાણમાં જવાબ આપવો જોઇતો હતો એ હું કબૂલ કરૂં છું, પણ હું અવશ્ય કહીશ કે તેમનો બહોળો ભાગ મનથી સંપૂર્ણ અસહકારી બની ચુક્યો છે, જોકે પ્રત્યક્ષ અસહકારમાં પડવા જેટલું બળ અને તેટલા આપભોગની તાકાત તેમનામાં નથી આવી. આમવર્ગમાં તો અમે આરંભથી જ કામ કરવા લાગી ગયા છીયે. એમને જ અમે અમારી

મુખ્ય પૂંજી ગણીયે છીયે, કારણકે અન્તે એમને જ સ્વરાજ મેળવવું રહ્યું છે. સ્વરાજ એકલા શ્રીમન્ત કે ભણેલા વર્ગની જ જોડે નિસબત ધરાવનારી વાત નથી. એ બન્ને વર્ગે સ્વરાજની હરકોઈ યોજના આગળ પોતાના અંગત હિતસંબન્ધો ગૌણ માનવા રહ્યા. અને આમપ્રજામાં ઘટતા પ્રમાણમાં સંયમ અને તાલીમ આવેલાં અમે જોઇશું તે જ ઘડીએ જરૂર જણાશે તો જે સરકારે તેમના કલ્યાણ સામું કોઇ દહાડો ખરી રીતે જોયું નથી અને જેણે તેમને હરહમેશ નીચોવ્યા છે અગર એવા નીચોવવાની સામે થવાનાં જ્યારે જ્યારે પણ કશાંયે ચિહ્‌ન પ્રજાએ બતાવ્યાં હશે ત્યારે ત્યારે તેમને કાળો કેર વર્તાવી દાબી દીધાં છે, એવી સરકારને કરો આપતાં અટકવાની સલાહ આપતાં પણ અમે પાછી પાની કરવાના નથી.

કુટિલતાને ભરતી

અસહકારની સામે સરકારની પ્રવૃત્તિને વર્ણવતાં તો સર વિલિયમની કુટિલતાને કેવળ ભરતી જ ચડી છે. હિન્દરક્ષણ કાનુનનો તેઓ કોઇને નુકસાન ન કરનારા અને લોકોને ખુનામરકી કરતાં વારનારા માણસો સામે ઉપયોગ નથી કરવા માગતા. તેમની સામે તો તેઓ સામાન્ય કાયદાની કલમોનો અસામાન્ય ઉપયોગ માત્ર કરી રહ્યા છે અને આમ કાયદાની કોર્ટમાં એવી રીતે નીકળનારા હુકમોની સામે ન થવાના અસહકારીઓના નિશ્ચયથી આયતી જ મળનારી છૂટનો તેઓ ખાસો લાભ લઇ રહ્યા છે! આ ચળવળખોરોને સ્વરાજ આપીને સંતોખવા તેઓ તૈયાર નથી, કારણ તેમ કરે તો દેશ આખામાં અંધાધુંધી વ્યાપે ને? પંજાબ અને ખિલાફતના જે બે મહાઅન્યાયોને લીધે આખા દેશભર આવડો અસન્તોષ વ્યાપ્યો અને જે આજે હિન્દના શરીરમાં બે જાલીમ વિષ તરીકે કામ કરી રહ્યો છે તે તરફ આંખ સરખી ફેરવવાની તેઓ તસ્દી નથી લેતા. ખિલાફતનાં વચનો પળાય અને પંજાબનો જખમ રૂઝવવામાં આવે તો હિન્દુસ્તાનની ઉપર કઇ ભયાનક આફત ગુજરવાની છે એ તેઓ નથી જણાવતા.

અન્તમાં ઇસ્લામ તેમજ હિન્દ માટે સંપૂર્ણ ખાનદાનીની લડત લડી રહેલા અલી બીરાદરો ઉપર અશિષ્ટ અને વ્યંગપૂર્ણ હુમલો કરીને, તેમજ ‘ યાકુબહસન નામના એક ગૃહસ્થ ’ ઉપર એથી પણ વધુ શિષ્ટાચારશૂન્ય હુમલો કરીને તેમજ તેમની પત્નીની તુર્કી જાતિનો મર્યાદારહિત ઉલ્લેખ કરીને સર વિલિયમે પોતાના આ અસામાન્ય ભાષણના શિખર ઉપર કળશની શોભા ચડાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે!

હું આરંભે જ કહી ચુકયો છું કે સર વિલિયમ વિન્સેન્ટનું ભાષણ વાંચવું જ મને દુઃખદાયી હતું. એથી પણ વધુ દુઃખદાયી મારે માટે તેમના ભાષણની આ ચર્ચા

કરવાનું થઇ પડયું છે. વાચકને હું ખાતરી આપવા ઇચ્છું છું કે ભાષામાં સંયમને હું જાણુતો છતાં આ ભાષણુની આગળ મારી સંયમશક્તિને જેવું તેવું તણાવું નથી પડયું. સર વિલિયમે ભજવી બતાવેલી આ મહાન અદ્‌ભુત કૃતિનો યથાર્થ ચિતાર આપે એવાં સંખ્યાબંધ વિશેષણોને આ લેખમાં મેં પ્રયત્નપૂર્વક વપરાતાં ટાળ્યાં છે. શિવ શિવ!

---

§ સાચી સમજણ

અસહકારના અવળા અર્થ

જ્યારે જ્યારે મારા મિત્રોને હું અસહકારની પ્રવૃત્તિના અવળા અર્થ લેતા જોઉં છું ત્યારે ત્યારે મને એક સુપ્રસિદ્ધ અંગ્રેજી ભજનની કડી યાદ આવે છે: 'જ્યારે ધૂમસ ઉડી જશે ને વાતાવરણુ સ્વચ્છ થશે ત્યારે આપણે એકબીજાને અધિક પીછાનીશું.' એક મિત્રે 'સર્વન્ટ ઑફ ઇન્ડિયા'એ ગઇ તા. ૧૪મીના અંકમાં અસહકાર ઉપર કરેલી ટીકાના ફકરા મોકલી આપેલા હમણાં જ મેં જોયા. કાગળ પર કરેલા ઠરાવો અને ઠરાવોના હેતુઓ કાગળ પર સમજાવવામાં પણ શો અર્થ સરે એમ છે? જોતજોતામાં વરસ પૂરૂં થશે અને અમારા શબ્દોના કરતાં અમારાં કાર્યો જ અસહકારનો અર્થ વધુ સચોટપણે સમજાવશે.

અસહકારની સફળતા

મારે હિસાબે તો અસહકાર કયાંયે અટકયો જ નથી, અને જ્યાં સુધી સરકાર ખિલાફત અને પંજાબની સામે કરેલા અપરાધોની તોબા ન કરે અને જ્યાં સુધી હિન્દનું રાજયતન્ત્ર પ્રજાના અવાજનો પડઘો ઝીલે એટલું ન પલટાય ત્યાં સુધી અટકવાનો પણુ નથી. અલબત્ત, ખિતાબો, અદાલતો, શાળાકૉલેજો અને ધારાસભાઓની ઇન્દ્રજાળમાંથી તો પ્રજાને છોડવ્યે જ છૂટકો હતો; અને મને એમ પણુ લાગે છે કે આ બાબતોમાં રાષ્ટ્રીય પક્ષે શોભાભર્યો જ જવાબ વાળ્યો છે.

તેમણે ખિતાબો રાખ્યા નથી, વકીલાત ન છોડેલા કોઇ રાષ્ટ્રીય પક્ષના વકીલની અસહકારીઓ વચ્ચે જાહેર પ્રતિષ્ઠા રહી નથી. શાળાકૉલેજોમાંથી છોકરાછોકરીઓ ઉઠી ગયાં છે. તેઓ અત્યારે પોતાની ઉપયોગિતા સિદ્ધ કરી આપવામાં પછાત નથી અને કસોટીનો વખત આવશે ત્યારે પોતાના આત્મયજ્ઞથી દુનિયાને ચાકત કર્યા વગર રહેવાનાં નથી એ વિષે પણુ મારા મનમાં શંકા નથી. જેઓ ધારાસભાઓનો બાહિષ્કાર કરી બહાર રહ્યા છે તેઓ પણુ — જો જોનારા જોવાની દરકાર કરશે તો જોઈ શકશે — ધારાસભાઓમાં રહીને પ્રજાની જે સેવા ન કરી શકત એવી સેવા બજાવી રહ્યા છે. જે થોડાઓએ ખિતાબો ત્યાગ્યા છે તેમણે ઝાંપો બાંધ્યો છે અને બીજાઓને રસ્તો બતાવ્યો છે. ખમીર રોટીમાં ફેલાય તેમ આ

બધું પ્રજામાં ફેલાતું જાય છે. આ ખાસ વર્ગોને લઇયે તો એમનામાં હવે ભાષણો દ્વારા અસહકારનો પ્રચાર કરવાની લગીરે જરૂર નથી રહી. જેમણે ખિતાબો છોડયા છે, શાળાકૉલેજો કે અદાલતધારાસભાઓનો ત્યાગ કર્યો છે તેમનું વર્તન અને તેમનું ચારિત્ર્ય જ ત્યાં ભાષણોના કરતાં વધુ અસરકારક કામ કરશે. રાષ્ટ્રીય શિક્ષણસંસ્થાઓ વધતી જ જાય છે. વિદ્યાર્થીઓના શાળા કૉલેજોનો ત્યાગ ચાલુ જ છે. આ બાબતમાં અવારનવાર સરકાર તરફથી રજૂ કરવામાં આવતા આંકડા સદંતર થાપ ખવડાવનારા હોય છે. હમણાં જ કોઇ એક ધારાસભાના સભાસદે શાળાકૉલેજો છોડેલા વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા ત્રણ હજારથી ઓછી જણાવ્યાનું મને યાદ છે! આમાં જે હજારો વિદ્યાર્થીઓ રાષ્ટ્રીય સંસ્થામાં ફેરવાઇ ગયેલી સંસ્થાઓમાં ભણી રહ્યા છે તેનો કશો જ હિસાબ ગણવામાં નથી આવ્યો દેખાતો. વકીલાત છોડનારા વકીલોની સંખ્યા પણ ધીમે ધીમે વધતી જ જાય છે. ગંતૂર જીલ્લાના ૨૮ અને ધારવાડના ૧૦ વકીલોએ વકીલાત છોડયાની ખબરો તાજી છે. ખિતાબો પણ હજુ છોડાતા જાય છે, અને બીકણ તેમજ સાવધ લોકો પણ જેમ જેમ આ પ્રવૃત્તિ પ્રજાનો ગંભીર ધર્મવૃત્તિભર્યો પ્રયત્ન છે અને તે વૃત્તિ પ્રજામાં દિવસે દિવસે ઘર કરતી જાય છે એ સમજશે તેમ તેમ પોતાના ખિતાબો છોડશે.

દક્ષિણ આફ્રિકાની લડત

મને તો લાગે છે કે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જે જે કંઈ બન્યું તે બધું અહીંની લડતમાં પણ બને તો નવાઇ નહિ. તેમ ન બને તો જ કંઇક નવાઇ લાગે. દક્ષિણ આફ્રિકાની લડત એકમતે પસાર થયેલા ઠરાવના પાયા ઉપર શરૂ થયેલી. જ્યારે પહેલી ઝુંબેશ જામી ત્યારે મોટો ભાગ મોળો પડ્યો. માત્ર ૧૫૦ જણ જેલના ઉમેદવાર બનવા સારૂ બાકી રહ્યા. પછી વચમાં માંડવાળની વાત ચાલી. વળી ભંગાણ પડ્યું. વળી પાછી લડત જામી. અમે થોડા સિવાય કોઇને લાગતું નહોતું કે આ આંગળીને ટેરવે ગણાય એટલા લડવૈયાઓનો સાથ દેવા આણીને વખતે કોઈ નીકળી આવે. બસ, લડતનો છેલ્લો અંક સોળ જેલનાં જાત્રાળુ સ્ત્રીપુરુષોથી થયો. પણ લડતનો આરંભ થયો ન થયો એટલામાં એકાએક શું થયું? જોતજોતામાં આખી હિન્દી કોમ સમુદ્રનો જુવાળ ઊઠે તેમ ઊઠી. કશી યોજના વગર, કશા પ્રયાસ વગર કે તજવીજ વગર, લગભગ ચાળીસ હજાર હિન્દીઓએ જેલ માગી. લગભગ દસ હજાર તો જેલ પ્રત્યક્ષ પામ્યા પણ ખરા. પરિણામ આવ્યું તે દુનિયા જાણે છે. હિન્દી કોમની તે ઘડીની બધી માગણીઓ પૂરી કરવામાં આવી. આપભોગની કડક તાલીમના ફળ રૂપે એક વગરલોહીની ક્રાન્તિ બનવા પામી.

હિન્દની પ્રજા એથી ઓછું કરશે એમ માનવાની હું ના પાડું છું. લૉર્ડ કૅનિંગના શબ્દો યાદ કરીયે તો હિન્દના આ સ્વચ્છ આકાશમાં હાથના અંગુઠા જેવડું વાદળું ક્ષિતિજ ઉપર દેખાય. પણ એ કઇ વેળાએ દસે દિશાઓને ઘેરી વળીને તૂટી પડશે એ કોણ કહી શકશે ? આખું હિન્દુસ્તાન અસહકારની પ્રવૃત્તિમાં પ્રત્યક્ષ કાર્યથી ભળવા ક્યારે તૈયાર થશે એ હું નથી કહી શકતો. પણ એટલું હું અવશ્ય કહીશ કે જે શિક્ષિતવર્ગોને મહાસભાએ પ્રવૃત્તિમાં ભળવા આમન્ત્રણ કર્યું છે તે વર્ગો એક દિવસ—અને કદાચ આ જ વરસ દરમિયાન—અવશ્ય જવાબ વાળશે અને તે પણ હિન્દુસ્તાનના નામને શોભાવે એવી રીતે.

શિક્ષિતવર્ગ વિષે આશા

પણ આમ બનો યા ન બનો, પ્રજાની પ્રગતિને કોઇ પણ એક વ્યક્તિ કે વર્ગ ન જ રોકી શકે. અજાણ કારીગરો, સ્ત્રીઓ, રસ્તે ચાલનાર મજૂર સૌ કોઇ આ પ્રવૃત્તિમાં ભાગ લઇ રહ્યાં છે. શિક્ષિતવર્ગને કરેલા આમન્ત્રણે આ આમવર્ગને રસ્તો કરી આપ્યો છે. બકરાં અને મેંઢાં જુદાં પડવાં જરૂરી હતાં જ. શિક્ષિતવર્ગોની પણ કસોટી થઈ જવાની જરૂર હતી. આરંભ પણ એ શિક્ષિતવર્ગોને હાથે અને તેમની મારફત થવો જરૂરી હતો. અસહકારની પ્રવૃત્તિ ઇશ્વરકૃપાથી અત્યાર સુધી સ્વાભાવિક માર્ગે જ ધપ્યે ગઇ છે.

પ્રગતિનો સ્વાભાવિક માર્ગ

સ્વદેશીની પ્રવૃત્તિ પણ એના ઉગ્રમાં ઉગ્ર અને સર્વવ્યાપક સ્વરૂપમાં આવ્યે જ છૂટકો હતો અને તે બરાબર યોગ્ય વખતે આવી પહોંચી છે. અસહકારના કાર્યક્રમના એક જરૂરી અંગ તરીકે એ પ્રથમથી જ હતી અને અત્યારે પણ છે. મારે હિસાબે તો અસહકારના કાર્યક્રમનો એ સૌથી સલામતીભર્યો અને અસહકારની સફળતાને સારૂ સૌથી ખાતરીલાયક વિભાગ છે. અત્યારના શુદ્ધ સ્વરૂપમાં એ અત્યાર અગાઉ આટલા જોરથી ઉપાડી શકાય એમ નહોતું. પ્રજાના મનમાં રેંટીયામાં છૂપાયેલું સત્ય ઉગી જવું જરૂરી હતું. એના અન્તરમાં ઘર કરી બેઠેલા જૂના વહેમ અને કુશંકાઓ ભૂંસાવાં જરૂરી હતાં. એકલા બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર અગર તો જાતે પેદા કર્યા વિના બધા પરદેશી માલનો એકસો બહિષ્કાર કરવાના ખ્યાલમાં રહેલી નિરર્થકતા પ્રજાને ગળે ઉતરવી જરૂરી હતી. સ્વદેશી કાપડનો ઉપયોગ ત્યાગ્યાથી પ્રજાએ પોતાની સ્વાધીનતા ખોઇ અને ફરી એકવાર હાથકંતામણ અને હાથવણાટને અપનાવવાથી એ સ્વાધીનતા ઘેર ફરી શકાય એ વાત પ્રજાને સૂઝવી બાકી હતી. એને એ પણ સમજાવું બાકી હતું કે જે ઘડીએ એણે અજાણતાં પણ હાથે કાંતવાનું અને વણવાનું છોડ્યું તે જ ઘડીથી તેની રસવૃત્તિ મારી

સ્વદેશી માટે પૂર્વતૈયારી

ગઇ. એને સૂઝવું બાકી હતું કે લશ્કરી ખરચોના શોષણના કરતાં પણ આ ઘરગથુ ધંધો ખોઇ બેસવાથી જ હિન્દુસ્તાન વધુ શોષાયું છે, વધુ નિષ્પ્રાણ બન્યું છે અને દુષ્કાળ હિન્દુસ્તાનનો રોજનો પરોણો બની રહ્યો છે. રેંટીઆમાં શ્રદ્ધાવાળાં માણસો દરેક પ્રાન્તમાં આગળ આવવાં બાકી હતાં અને લોકોમાં પણ ખાદી પ્રત્યે પ્રીતિભાવ અને મમતા પેદા થવાં બાકી હતાં.

સ્વદેશીનો મહિમા

આ બધું હવે થયું છે. એક કરોડ સ્ત્રીપુરુષ અને એક કરોડ રૂપીયા આ રાષ્ટ્રીય ધર્મની નવેસર સ્થાપના કરવા જરૂરી છે. પાંચ પંદર રેંટીયાનો આ સવાલ નથી; આ તો હિન્દુસ્તાનનાં ૬ કરોડ ઘરોમાંના દરેકમાં રેંટીયા ચાલુ કરવાનો સવાલ છે. હિન્દને જોઇતું બધું કાપડ પેદા કરવાનો અને તે આખા દેશભર સર્વ જગાએ પહોંચાડવાનો આ સવાલ છે. જો હિન્દુસ્તાન ૩૦મી જૂન પહેલાં એક કરોડ રૂપીયા, એક કરોડ કાંતનારાં સ્ત્રીપુરુષ આપી શકે અને ૨૦ લાખ ઘરમાં રેંટીયા ચાલુ કરાવી શકે તો સ્વરાજને માટે એ પંચાણું ટકા તૈયાર થઇ ગયું સમજવું. કારણકે એ પ્રયત્ન જ પ્રજામાં કોઇ પણ પ્રજાને સદાચારી, મહાન, સ્વાશ્રયી અને સન્તોષી બનાવનારો એકેએક સદ્‌ગુણ પેદા કરશે. જ્યારે પ્રજા પોતાના શુદ્ધ મરજીયાત પ્રયાસથી પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર પાર ઉતારશે તે દિવસે તે સ્વરાજને માટે તૈયાર જ હશે. તે દિવસે હું વચન આપું છું કે હિન્દુસ્તાનમાં પડેલી લશ્કરી છાવણીઓ અને દારૂગોળા તેમજ હથિયારોથી ભરેલા લશ્કરી કિલ્લાઓ હિન્દુસ્તાની બાળકોને ગેડીદડે રમવાની નિર્દોષ જગાઓ માત્ર બની રહેશે. તે દિવસે અંગ્રેજો અને આપણી વચ્ચેનો સંબન્ધ સોળે આના શુદ્ધ અને નિર્મળ હશે. તે દિવસે લૅન્કેશાયરના વેપારીઓનો મત હિન્દુસ્તાનનું રજ આહત કરી શકશે નહિ. અંગ્રેજો પણ આ દેશમાં મરજી હશે તો મિત્રો તરીકે, બરોબરીઆ તરીકે હિન્દનું હિત કરવાનો અને હિન્દને મદદ કરવાનો એકમાત્ર શુભ હેતુ હૈયે ધરીને રહેતા હશે. અસહકાર અંગ્રેજોને ખાનદાનીની રીતે આપણી જોડે સહકાર કરવા નોતરનારી અથવા તો આપણા દેશમાંથી રૂખસત લેવા વીનવનારી પ્રવૃત્તિ છે. એ આપણા નાતાને શુદ્ધ પાયા ઉપર ગોઠવવા અને આપણા સ્વમાનને અને મોભાને છાજે એ ઢબે એ નાતાને નક્કી કરવા ઉઠાવવામાં આવેલી પ્રવૃત્તિ છે.

સરકાર મૉડરેટને નોતરૂં

પણ તમને ફાવે તે નામ આ પ્રવૃત્તિને તમે આપો. જોઇયે તો એને 'સ્વદેશી –દારૂનિષેધ'ની ચળવળ કહો. માની લો કે આટલા માહનાનો બધો જ પ્રયાસ ફોકટ નીવડયો છે. તો એ દૃષ્ટિ ઘડીભર સ્વીકારી લઇને પણ સરકારને તેમજ મૉડરેટ

મિત્રોને આખા દેશભર રેંટીયા ચાલુ કરાવવાના અને દારૂ પીવાને ગુન્હો કરી મુકવાના પ્રજાના આજના પ્રયત્નમાં ખરા દિલથી ભળી જવા હું નોતરૂં છું. બેમાંથી એકે પક્ષે આ બે પ્રવૃત્તિઓનાં પરિણામની ચર્ચા કરવામાં વખત ગાળવામાં સાર નથી. ફળથી ઝાડની કિંમત અંકાશે.

કેટલીક શંકાઓ

પારસીઓ કેમ જોડાતા નથી?

પારસીઓ પ્રત્યેના મારા કાગળથી ઠીક ચર્ચા ઉત્પન્ન થયેલી છે. ભાઇ જી. કે. નરીમાને ખુલ્લો પત્ર લખ્યો છે. તે બીજાં છાપામાં છપાઇ ચુકયો છે. આ ચર્ચામાં રસ લેનારે તે વાંચેલો હોવો જોઇયે. તેથી તે 'નવજીવન'માં નથી છાપતો. ભાઇ નરીમાને જણાવેલા વિચારો માનને પાત્ર છે ને તેમાં ઉઠાવેલી શંકાઓ બીજાં પારસી ભાઇબહેનોને પણ થતી હશે. તેથી તેનો જવાબ દેવાનો હું પ્રયત્ન કરૂં છું.

પારસીઓએ અસહકારમાં ન જોડાવાનાં કારણો ભાઇ નરીમાને નીચે પ્રમાણે આપ્યાં છે:

૧. અંગ્રેજો વિના હજુ કેટલાંક વર્ષ સુધી આપણને ચાલે તેમ નથી.

૨. પારસીઓ જોડાય તેના પહેલાં ઘણા હિન્દુઓને અસહકારમાં જોડવાનો મારે પ્રયત્ન કરવો જોઇયે.

૩. રેંટીયાથી સ્વરાજ મેળવવું મૃગજળ જેવું છે.

૪. જ્યાં પંડિત મદનમોહન માલવીયાજી, શાસ્ત્રીઆર, સર દિનશા વાચ્છા, ઇત્યાદિ અસહકારનો વિરોધ કરે છે ત્યાં સામાન્ય પારસી શું કરે?

૫. ખિલાફતને હું સમજી શકતો નથી અથવા હિન્દુ અને મુસલમાન ધર્મ વચ્ચેનો અનિવાર્ય વિરોધ ઢાંકવા માગું છું.

૬. પંજાબ વિષેના મારા વિચારોમાં અતિશયોક્તિ છે. જુઓ લાલા હરકિશનલાલનો દાખલો.

૭. અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક છે, તે કેવળ જૈનને જ માન્ય છે; ને તે પ્રમાણે વર્તનારે આપઘાત જ કરવો જોઇયે. વળી મારી પ્રવૃત્તિ હડતાળાદિ તો હિંસા જ કરાવી રહ્યાં છે.

૮. દારૂનિષેધ ઠીક છે, પણ અફીણ વગેરે છોડવવા પ્રથમ પ્રયત્ન કરવો જોઇયે. વળી વધારે ભારે વસ્તુ તો ગોવધનિષેધ છે. તેમાં મેં કેટલો હિસ્સો આપ્યો છે?

પહેલી શંકાનો જવાબ

અંગ્રેજો વિના ન ચાલે ?

અંગ્રેજો વિના આપણને કેટલોક કાળ ન ચાલી શકે એવો એવો ખ્યાલ એ જ આપણી દુર્દશા ને તેમાંથી આપણે નીકળવું એ સ્વરાજ. અંગ્રેજો આવ્યા પહેલાં આપણી શી માઠી દશા હતી? ને તેઓ જશે કે તુરત આપણે લડવા બેસી જઇશું એમ માનવું એ આપણને નામોશી પહોંચાડનારૂં છે. પણ ધારો કે તે ભય ખરો હોય તોયે આપણે અરસપરસ ઝગડાનું જોખમ વહોરીને પણ અંગ્રેજી સરદારીમાંથી મુક્તિ મેળવવી જ જોઇયે.

બીજીનો જવાબ

હિન્દુની રાહ શા માટે ?

પારસીઓ જોડાય તે પહેલાં ઘણા હિન્દુઓને મારે અસહકારમાં જોડવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઇયે, એ કથન પણ આપણી દુર્બળતા સૂચવે છે. પારસી અને હિન્દુ બન્ને હિન્દી છે. બન્નેમાંના જેઓ સમજે તેમનો હિન્દુસ્તાન પ્રત્યેનો ધર્મ એક જ છે. વળી હિન્દુ તો ઘણા જોડાઇ ગયા છે ને બાકીનાને જોડવાનો પ્રયત્ન ચાલુ જ છે. એકે હિન્દુ ન જોડાય અગર તો પારસી વહેલા સમજે તોપણ તેઓએ અસહકારમાં જોડાવું જોઇયે. જે સમજી ગયો છે તે બીજાની રાહ ન જુએ.

ત્રીજીનો જવાબ

રેંટીઓ સ્વરાજ

રેંટીયે સ્વરાજ એ જેને મૃગતૃષ્ણા જેવું લાગે તેને અસહકાર ન જ રુચે એ મારે કબૂલ કરવું જ જોઇયે. ધીમે ધીમે હિન્દુસ્તાન સમજતું થયું છે ને હજુ વધારે સમજશે એવો મારો વિશ્વાસ છે. જે ધર્મ છોડ્યાથી આપણે ભીખારી બન્યા છીયે તે ધર્મનો સ્વીકાર કરવાથી જ આપણે તવંગર બનીયે એ મને તો મૃગતૃષ્ણા ન જ લાગે. રેંટીયા સહજ ધર્મ છે એ તો હવે દિવસે દિવસે અનુભવ પૂરવાર કરતો જાય છે. બે હજાર કે બસેં વર્ષ પહેલાંની સ્થિતિએ પહોંચવામાં હું પાપ માનતો નથી. આપણે ભૂલથી, જબરદસ્તીથી કે કાળને વશ થઇ અમુક સારી ટેવો છોડી હોય તો પાછી ગ્રહણ કરીયે તેમાં આપણી વિવેકબુદ્ધિનો પ્રયોગ રહ્યો છે.

ચોથીનો જવાબ

નેતાઓનો મતભેદ

પંડિતજી અને બીજા મહાન નેતાઓ આ યુદ્ધમાં નથી એ ખરેખર ખેદકારક છે. પણ જ્યારે નેતાઓ વચ્ચે મતભેદ રહે ત્યારે પ્રજાએ પોતાની પસંદગી કરવી

રહી છે. બધા એક મતના ન થાય ત્યાં લગી કંઇ જ ન કરવું એવો મત પ્રજા રાખે તો પ્રજાની પ્રગતિ કદી ન જ થાય. સ્વરાજમાં સહુએ પોતપોતાની પસંદગી કરવી પડશે.

પાંચમીનો જવાબ

હિન્દુ ધર્મ અને ઇસ્લામ

ખિલાફતને હું ન સમજું એ બને, જોકે મેં યથાશક્તિ અભ્યાસ તો કર્યો જ છે. મુસલમાન અને હિન્દુ ધર્મ વચ્ચે અનિવાર્ય વિરોધ છે એમ હું માનતો નથી. જો હોય તો તેનો અર્થ એમ થયો કે હિન્દુમુસલમાને તો હમેશના દુશ્મન રહેવું રહ્યું. માણુસજાતે હમેશાં અરસપરસ દુશ્મન રહેવું જોઇએ એમ હું માનતો નથી. ખલીફાએ દસ વર્ષમાં એક વખત ધર્મને ખાતર યુદ્ધ કરવું જ જોઇએ એવો નિયમ હું જાણુતો નથી. ક્રુઝેડ પછી ધર્મને ખાતર યુદ્ધ થયું મેં જાણ્યું નથી. આફ્રિકામાં મેં કંઇ એવું નથી જોયું કે જેથી જઝીરત-ઉલ-અરબનો કબજો મુસલમાનોનો ન હોવો જોઇએ એવું મને સૂઝે.

છઠ્ઠીનો જવાબ

પંજાબ વિષે અતિશયોક્તિ

પંજાબ વિષેના મારા વિચારોમાં અતિશયોક્તિ નથી એમ હું જાણું છું. લાલા હરકિશનલાલ પોતે જો સરકારની સાથે જોડાઇ ગયા છે તો મારે સારુ અસહકાર કરવાનું વધારે કારણુ છે. લાલા હરકિશનલાલ જેવાને પણુ પંજાબની નામોશીનું દરદ એટલું ઓછું હોય તો આપણે પૂરણી કરવા સારૂ પણ અસહકાર કરવો યોગ્ય જણાય છે.

સાતમીનો જવાબ

અહિંસા અને ધર્મ

અહિંસાનો મારો ઉપદેશ હાસ્યજનક લાગે. તેમાં હિન્દુ ધર્મ રહેલો છે. તેના જ વત્તાઓછા પાલનમાં બધા ધર્મની જડ છે. જેટલી દયા તેટલો જ ધર્મ છે. દયાની સીમા ન હોય. હદ બાંધવી એ મારૂં કામ નથી. હદ પોતપોતાની સહુ બાંધી લે છે. વૈષ્ણવ ધર્મમાં અહિંસા પ્રધાન છે. જૈન ગ્રન્થોમાં તેનો સવિશેષ વિચાર છે એ મને માન્ય છે. પણુ અહિંસાનો ઇજારો જૈન કે બીજા કોઇ મતને નથી. અહિંસા એ સર્વવ્યાપક, અચલિત નિયમ છે. જૈન દર્શનમાં અપવાસાદિના નિયમો છે તેને આત્મઘાતના પોષક કહેવા એ જૈન દર્શનને ન સમજવા જેવું મને લાગે છે. પણુ અહિંસાના અન્તિમ લક્ષણુની ચર્ચાની અહીં જરૂર જ નથી. તેનો સ્વીકાર ન કરાય તોયે અત્યારે આપણું કર્તવ્ય શાન્તિપૂર્વક—સહન કરીને જ યુદ્ધ કરવાનું છે એ સહુને સ્વીકાર્યા વિના ન જ ચાલે.

અસહકારમાં અહિંસા

ભાઈ નરીમાને અહિંસાનું અન્તિમ લક્ષણ હસી કાઢયું છે ને બીજી તરફથી મારી પ્રવૃત્તિને હિંસાજનક ગણી છે એ સૂચવે છે કે અહિંસાના તત્ત્વને તેમણે પીછાન્યું નથી. અસહકારના ઉપદેશથી વેર વધે છે, હડતાળથી લોકોને નુકસાન પહોંચે છે તે હિંસા છે એમ જ ભાઇ નરીમાન સૂચવતા લાગે છે. અહિંસાનો મુદ્દો એ છે કે ઘાતકીનું ઘાતકીપણું જાણતાં છતાં તેના પ્રત્યે દ્વેષ ન કરવો. પંજાબનો અત્યાચાર કે ખિલાફતનો દગો લોકોથી છૂપાવીને હું લોકોને દ્વેષરહિત નથી બનાવી શકતો. લોકોને એ હત્યાકાંડનું જ્ઞાન કરાવતા છતાં શાન્ત રાખવા એ મારૂં કર્તવ્ય છે. હડતાળ વગેરેથી કેટલાકને દુઃખ થાય તે હિંસા નથી. પોતાનું કર્તવ્ય કરતાં બીજાને દુઃખ થાય તેને સારૂ કરનાર જવાબદાર નથી. અફીણની દુકાને ન જવાથી અફીણ વેચનારને નુકસાન થાય તેનો દોષ મને ન લાગે. તેથી થતું દુઃખ એ અફીણ વેચનારને પણ કલ્યાણકારક છે. અસહકારનો અર્થ એ છે કે પાપીને પાપ-કર્મમાં મદદ ન દેવી ને જ્યાં સુધી તે પશ્ચાત્તાપ ન કરે ત્યા સુધી તેની મદદ ને તેનું દાન ન લેવાં.

આઠમીનો જવાબ

દારૂનિષેધમાં જોડાઓને

ભાઇ નરીમાન એમ માનતા લાગે છે કે અફીણ વગેરેનો નિષેધ નથી ચાલી રહ્યો. બધાં વ્યસનો છોડાવવાની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે. દારૂના પીઠા પાસે માણસો જવા લલચાય છે તેથી તેનો પહેરો થઇ શકે છે. વળી કેટલાક પારસી ભાઇઓ દારૂનો વેપાર કરે છે તેથી મારી તેમને વિનન્તિ છે કે તેઓ એ વેપારને છોડે. અફીણના વેપારીને પણ હું વીનવી રહ્યો છું. પણ અફીણનું વ્યસન ન છૂટે તોયે દારૂનું છૂટી શકે તો છોડવું એમ હું તો દલીલ કરૂં.

ભાઇ નરીમાને ઘણા મુદ્દા કાઢયા છે. મારી પ્રાર્થના એવી છે કે ભલે તેઓ ખિલાફત, પંજાબ વગેરે બાબતમાં વિરોધ કરે, છતાં તેમણે દારૂનિષેધનો સ્વતંત્રતાએ વિચાર કરીને નિષેધ કરવા યોગ્ય લાગે તો તેમાં મદદ કરવા પારસીઓને પ્રેરવા જોઇએ. આ આત્મશુદ્ધિની લડતમાં જે ભાગ જેને પસંદ પડે તે ભાગ પૂરતી પણ તે મદદ કરે તો પ્રજાને તેટલો લાભ પહોંચે.

ગોવધને સારૂ શું કરૂં છું?

દારૂનિષેધ હું કરી રહ્યો છું; ગોવધને સારૂ શું કરૂં છું, તેને મેં કેટલો વખત આપ્યો છે એ ભાઈ નરીમાનનું છેલ્લું તીર છે. તે મર્મભાગે પહોંચ્યું છે. ગોવધથી મારા જેવા ચુસ્ત હિન્દુને કેટલું દરદ થાય તેનો ભાઇ નરીમાનને ખ્યાલ કેમ આવી શકે? ગોવધ થાય છે ત્યાં લગી મારો પોતાનો વધ થાય છે એમ મને

લામાં કરે છે. ગાયને છોડવવા મારો નિરન્તર પ્રયત્ન છે. જો મેં અત્યારે ઇસ્લામને બચાવવા મારો પ્રાણ અર્પ્યો છે તો તે ગાયને બચાવવા સારૂ. હું મુસલમાનોની જોડે વેપાર કરવા નથી ઇચ્છતો, તેથી હું ગોવધની વાત નથી કરતો. મારી પ્રાર્થના ઇશ્વર પ્રત્યે છે. મારૂં હૃદય તે જ જાણે છે. ખાનદાનીનો બદલો ઇશ્વર ખાનદાનીથી જ આપે છે. ઇસ્લામને બચાવતાં હું ગાયને બચાવી જ લઇશ એવી માન્યતાથી હું ખિલાફતને સારૂ મારો પ્રાણ આપું તેમાં ગાયનો બચાવ આવી જાય છે એવો મારો વિશ્વાસ છે. જ્યાં સુધી હું મુસલમાનોનો પ્રેમ ન મેળવી શકું ત્યાં સુધી અંગ્રેજોને હાથેથી ગાયને ન બચાવી શકું. મારો સર્વ પ્રયત્ન ગોવધ અટકાવવા સારૂ છે એમ બાઈ નરીમાનને માની લેવા વીનવું છું. જે ગાયને બચાવવા ખાતર પ્રાણ હોમવા તૈયાર નથી તે હિન્દુ નથી. જ્યાં સુધી હિન્દુસ્તાનનો શુદ્ધ બચાવ હિન્દુ, મુસલમાન અને ખ્રિસ્તી તરફથી નથી થતો ત્યાં લગી હિન્દુ નામના જ છે. પણ હું ગાયને બચાવવાની ખાતર મુસલમાનને અથવા તો ખ્રિસ્તીને ન મારૂં પણ તેના રક્ષણ અર્થે હું મરૂં, એ મને મારો અહિંસાધર્મ શીખવે છે. ઇશ્વરના દરબારમાં શુદ્ધ બલિદાન જ કામ આવે છે. હું શુદ્ધ થવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું. તે શુદ્ધિમાં જોડાવા બીજા હિન્દુઓને અને હિન્દુસ્તાનનાં બધાં સંતાનોને વીનવી રહ્યો છું. બાઇ નરીમાનને પણ ગોવધ દુઃખ દે છે. તેમને હું આ આત્મશુદ્ધિના યજ્ઞમાં જોડાવા નોતરૂં છું.

ગુજરાતના અનુભવો

અનુભવોનો ભંડાર

મને એટલા બધા અનુભવો થયાં કરે છે કે તે બધાનો ઉતારો કરવા જેટલો વખત નથી રહી શકતો. તેથી મારે ઘણુંયે મુકી દેવું પડે છે. કાર્ય કરનારાઓનો લોભ મારી પાસેથી જેટલું થોડા કાળમાં મેળવી શકાય તેટલું મેળવી લેવાનો હોઈ, મને તેઓ લખવાની એકાન્ત કે શાન્તિ રહેવા જ દેતા નથી. તેઓની કંજુસાઇનો પાર નથી. મને પણ સેવાનો લોભ. જેટલી થઇ શકે એટલી કરી લેવી, જેટલું સમજાવાય તેટલું સમજાવી દેવું, એટલે મારા બધા અનુભવો હું વાંચનાર આગળ નથી મુકી શકતો.

આણંદ, રાસ, બોરસદ, હાલોલ, કાલોલ, વેજલપુર, ગોધરા, સુરત, ઓરપાડ, રાંદેર—એટલી જગ્યાઓમાં હું આ લખતાં સુધી ફરી ચુકયો છું. દરેક જગ્યાએ લોકોના ઉત્સાહનો પાર નથી. દરેક જગ્યાએ સ્ત્રીપુરુષોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી

આપી છે. દરેક જગ્યાએ રેંટીયાપ્રવૃત્તિ વધેલી જોઇ. લગભગ દરેક જગ્યાએ લોકોએ તિલક સ્વરાજ ફંડમાં નાણાં આપ્યાં છે.

એક વિધવાનું દાન

એક વિધવા-નું દાન

આણંદમાં એક વિધવા બહેને પોતાની પાસે સોનાની પચીસેક તોલાની પાટ હતી તે જ આપી દીધી. આ દાન એક વિધવા બાઇને સારૂ ઘણું કહેવાય. મેં તે બાઇનું નામ પૂછ્યું. તેમણે નામ આપવાની ના પાડી. ધર્મ અર્થે આપેલા પૈસા વિષે નામઠામ કેવાં ? વધારે પૂછવાની મારી હિમ્મત ન ચાલી.

શરતી દાન

શરતી દાન

ગોધરામાં મિસિસ કોઠાવાલા રિવાજ મુજબ સભામાં આવ્યાં. તેમણે મને કહ્યું, 'તમારૂં બધું કામ મને પસંદ પડે છે, પણ તમારો અસહકાર મને પસંદ નથી. તમે લૉર્ડ રીડિંગને તો જરૂર તક આપો.'

મેં કહ્યું, 'હું તો અવશ્ય બધાને તક આપવા માગું છું. ઇન્સાફ કરે એટલે સહકાર જ છે. તમે જ તેમને સમજાવો કે પશ્ચાત્તાપ કરે, કરેલા ગુન્હાની હિન્દની માફી માગે ને ઇન્સાફ કરે. એટલે કંઇ તકરાર રહે જ નહિ.'

'તમે મને કહો કે તમે તક આપશો. તમે તેમને લખશો કે જો તે ઇન્સાફ આપે તો તમે અસહકાર છોડશો ?'

મેં કહ્યું. 'તક મળ્યે હું જરૂર લખીશ. પણ લૉર્ડ રીડિંગ એટલું જાણે છે.'

આ ભલી બહેને આવી શરત સાથે પચાસ રૂપીયા આપ્યા. બધી બહેનો એવી જ શરત કરી એટલા રૂપીયા આપે તો કરોડ રૂપીયા તુરત થઇ શકે એમ હું માનું છું.

વ્યવસ્થા

બધી જગ્યાએ વધતી જતી વ્યવસ્થા હું અનુભવી રહ્યો છું. પણ સુરતમાં વધારેમાં વધારે જોઇ. જ્યાં જાઓ ત્યાં લોકોને પ્રથમથી જ સમજાવવામાં આવેલું હોવાથી ઓછા અવાજથી, ઓછી ધાંધલથી કાર્ય થઇ શકતું હતું. લોકોને પ્રથમથી જ ચેતવણી અપાયેલી હોવાથી પૈસા પણ એકઠા થઇ રહેલા હતા. સુરતની બહેનોએ હીરાની વીંટી પણ દાનમાં આપી.

રાંદેરનો અનુભવ

રાંદેરનો લૂખો અનુભવ

સુરતમાં મ્યુનિસિપાલિટીએ માનપત્ર આપ્યું, ત્યારે રાંદેરની મ્યુનિસિપાલિટીએ ના પાડી એમ જણાયું. જુવાનીઆ હિન્દુમુસલમાને તેમ છતાં માનપત્ર આપવાની હિમ્મત કરી; એક શહેરીઓનું ને બીજું ખિલાફતનું. રસ્તા પણ શણગારેલા હતા. છતાં હું જોઇ શક્યો કે ત્યાંના આગેવાનો તો દૂર જ રહેલા. છેક બાળકોથી બતાવાય તેટલો ઉત્સાહ તેઓએ બતાવેલો. મેં ફાંફાં ઘણાંયે માર્યાં, પણ રાંદેરમાં આવી સ્થિતિમાં હું પૈસા નજીવા જ એકઠા કરી શક્યો. એક મુસલમાન ભાઇએ મારા હાથમાં પાંચ રૂપીયાની નોટ મુકી, એક બહેને પાંચ રૂપીયા આપ્યા ને દરરોજ બે કલાક રેંટીયો ચલાવવાની ને હવે પછી પરદેશી કાપડ ન પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા કરી. રાંદેરના જેવો લૂખો અનુભવ તો મારી આખી મુસાફરીમાં ક્યાંયે નથી થયો.

જુવાનવર્ગને નાસીપાસ ન થવા મારી ભલામણ છે. તેઓએ માનપત્રની પેરવીઓ છોડી દેવી. ઉઘરાણું કરવા જરૂર મથવું. સારા, મહેનતુ. નમ્ર જુવાન બહુ કરી શકશે. મધ્યમવર્ગ તેઓને પૈસા આપશે. અશ્રદ્ધાળુને શ્રદ્ધા આવશે. જુવાન વર્ગના—મુસલમાન અને હિન્દુ—પુષ્કળ કામ એકસંપથી—એકદિલથી કરી રહ્યા છે એ મોટામાં મોટી આશાની નિશાની છે.

બે બાબો

સ્વદેશીની સમજ અને ચીવટ

હજુ લોકોને સ્વદેશીની પૂરી સમજ કે ચીવટ નથી એમ જોઉં છું. અત્યારે શણગારોમાં પરદેશી કાપડ, પરદેશી કાગળો વપરાવા ચાલુ છે. જો પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર આ જ વર્ષે કરવો હોય તો આપણે દરેક બાબતમાં વિચાર કરવો જોઇશે. ઝીણામાં ઝીણી બાબતમાં પણ ધ્યાન દેવું જોઇશે. ધર્મ સમજીને પરદેશી કાપડને તિલાંજલિ દેવામાં આવે ત્યારે જ આપણે આ મહાન છતાં સહેલું કાર્ય કરી શકવાના છીયે. તેમાં ઢીલ પણ ન થવી જોઇયે. સમજુને સારૂ આપણી મીલનો માલ પણ પરદેશી જ છે. હમેશાં આપણે આપણી મીલના માલને અને પરદેશીને ઓળખી શકવાના નથી. જેઓને સ્વદેશીનો સન્દેશો જ મળ્યો નથી એવા ગરીબોને સારૂ મીલનો માલ હોવો જોઇયે. ખરી સ્વદેશી એ જ કે જેમાં રૂ ઉપરની બધી ક્રિયા તે તે ગામ કે શહેરમાં થયેલી હોય. જે શહેરમાં આ પ્રમાણે થાય એ શહેરની આબાદી વધવાની અને એ શહેર પોતાની સ્વતન્ત્રતા મેળવી લેવાનું. આવી સ્થિતિ લાવવાને સારૂ લોકોએ ખૂબ ધ્યાન દઇને પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવાની જરૂર છે.

સૂતરના હાર

બીજી ખામી હજુ ફુલોના હાર આપવાનો શોખ નથી જતો એ છે. ફુલોના હાર આપવાથી હું કશો ફાયદો નથી જોતો. અસંખ્ય નકામા જાય છે. અત્યારે આપણી પાસે એમ ફેંકી દેવાના પૈસા જ નથી. હાર માત્ર સૂતરના જ હોય. સૂતરની ઉપર અનેક કળા કરીને હાર બનાવી શકાય; સૂતરને અનેક રીતે ગુંથી શકાય. સૂતરની ઝીણી સાંકળીઓ કરી શકાય. કેવળ એમ ને એમ ઝીણું સૂતર કાંતી તેની આંટીનો હાર આપવો એમાં બહુ પ્રેમ અને વિચાર છે. જેને સૂતરના હાર મળે એ તેનો સદુપયોગ કરી શકે છે. એવો સમય આવી રહ્યો છે કે જ્યારે સૂતરના હાર ગરીબોને આપી દીધા હશે તો તેઓ તેનો ઉપયોગ કરી લેશે. પુષ્પમાળાનો ઉપયોગ કોઇને નથી, અને નકામાં ફૂલો બગાડવાં એ તો નુકસાન જ ગણાય.

કામ, કામ ને કામ

કામ, કામ ને કામ

જો આપણે આ જ વર્ષમાં સ્વરાજ લેવું હોય તો આપણે માત્ર કામમાં જ રોકાઇ જવું જોઇયે. તમાશા, સરઘસો વગેરે જેટલે દરજ્જે લોકોમાં ચૈતન્ય રેડવાને સારૂ જોઇયે તેટલે દરજ્જે ઠીક છે. પણ જ્યાં ચૈતન્ય આવી ગયું છે ત્યાં તો મૂંગે મ્હોડે કામ જ કરવાનું છે. હમેશાં પૈસા એકઠા કરવા, હમેશાં સૂતર કંતાવવું, રેંટીયા નવા તૈયાર કરાવવા, જે ઘરમાં ન હોય ત્યાં દાખલ કરવા, ખાદી સંઘરવી, જેઓએ ઉપયોગ શરૂ ન કર્યો હોય તેમને વીનવવા; દારૂનિષેધના કામમાં ઉત્સાહીને પરોવવા. આમ કોઇ ને કોઇ સ્વરાજના કાર્યમાં જ પોતે રોકાઇ પ્રજાને પરોવવી જોઇયે.

નોંધ

'નવજીવન'ની ભાષા

નવજીવન'ની ભાષા

એક પારસી બહેને, એક પારસી ભાઇએ અને બીજાઓએ 'નવજીવન'ની ભાષા ઉપર ટીકા મોકલી છે. 'નવજીવન'ની ભાષા સાદી રાખવા હમેશાં પ્રયત્ન થાય છે. હું માનું છું કે 'નવજીવન'નું ક્ષેત્ર ભાષા સુધારવાનું કે તેમાં કઠિન શબ્દો દાખલ કરવાનું નથી, પણ સાદામાં સાદી, વધુમાં વધુ માણસો સમજી શકે તેવી ભાષામાં વિચારોનો પ્રચાર કરવાનું છે. એમ છતાં બધા લેખકો એ જ ઉદ્દેશથી નથી લખતા. બધાને પોતપોતાના શબ્દો વાપરવાની ટેવ પડે છે. તેથી હમેશાં સાદી ભાષા 'નવજીવન'માં નથી વપરાતી એ હું પણ જોઉં છું. ઇરાદાપૂર્વક ભાષા કઠણ કરવાનો પ્રયત્ન નથી હોતો એટલી હું ટીકાકારોને ખાતરી

આપવા ઈચ્છું છું. ઇરાદો તો ભાષા સાદી રાખવાનો જ રહેશે. ટીકાકારોનો ટીકાને સારુ આભાર માનું છું. સંસ્કૃત શબ્દો ઓછા વપરાય એવો પ્રયત્ન જરૂર કરીશ. મને ખબર છે કે ઘણા મુસલમાન ભાઇઓ ને પારસીઓ 'નવજીવન' વાંચે છે. ઘણી બહેનો જે અઘરા શબ્દો ન સમજે તેવી વાંચે છે. તેમને સારુ 'નવજીવન'નું વાચન સહેલું કરવું મારો ધર્મ સમજું છું.

તા. ૧-૫-૧૯૨૧

ગુજરાતીઓને—

સિન્ધુ નદીના તટ પર

મહાન સિન્ધુ નદીના તટ પર સવારના પહોરમાં એક ઝાડ તળે હું એકાન્તમાં બેઠો છું. ઝાડોમાં પક્ષીઓ ગુંજારવ કરી રહ્યાં છે. બે ત્રણ સ્વયંસેવકો સિવાય કોઇ નજરે નથી આવતું. દૂરથી કોટરીનો પૂલ એક તરફ નજરે પડે છે. બીજી તરફ પાણી સિવાય કંઇ જ જોતો નથી. સામે કાંઠે ઝાડો અને છૂટાંછવાયાં ઘરો જોઉં છું. નદીમાં બે ચાર નાનાં હોડકાં કામ વિનાનાં સામે કાંઠે પડયાં છે. મધુર પવન ચાલી રહ્યો છે ને તે પવનને લઇને પાણી ધીમું ધીમું ઉછળતું મંદ ગાન કર્યાં કરે છે. તડકાથી પાણી અને રેતી સુવર્ણ સમાં દીપી રહ્યાં છે. પ્રેમના પાશથી સિન્ધી ભાઇઓએ મને ચોમેરથી બાંધી લીધો છે.

આજ સોમવારનો દિવસ છે એટલે મારે સારુ તેઓએ એકાન્ત ને શીતળ સ્થાન શોધી મને ત્યાં મુકયો છે. મને કોઇ કહે છે કે મેં બહુ ત્યાગ કર્યો છે ત્યારે હસવું આવે છે. જે સુખ, શાન્તિ અને આનન્દ હું અનુભવી રહ્યો છું તે ભાગ્યે કોઇ ચક્રવર્તીને મળતાં હોય. મારી માન્યતા છે કે ચક્રવર્તીને એ શાન્તિ સંભવે જ નહિ. રાજપાટનો બોજો જ તેને કચરી નાંખે. મન એ જ બન્ધ અને મોક્ષનું કારણ છે એનો હું પૂર્ણ અનુભવ લઈ રહ્યો છું.

સ્વદેશાભિમાનની મીમાંસા

આ પ્રેમની સાથે હું ગુજરાતનો તાજો પ્રેમ સરખાવું છું ત્યારે મને એમ જ જણાય છે કે મને તો બન્ને સરખા છે. જ્યાં જાઉં ત્યાં હું કેમ જાણે ગુજરાત જેટલો જ પ્રેમ અનુભવતો હોઉં નહિ! કેમકે હું સિન્ધને પણ મારો જ દેશ માની શકું છું, સિન્ધીના સુખદુ:ખમાં પણ તેટલો જ ભાગ લઇ શકું છું. સિન્ધને ભોગે ગુજરાતનો લાભ સ્વપ્ને પણ નથી ઇચ્છિતો. પણ ગુજરાતના દોષો સિન્ધ ન ગ્રહણ કરે એવી કાળજી મારો દેશપ્રેમ અને મારો ધર્મ મારી પાસે રખાવે છે. જેમ

ગુજરાતને અર્થે સિન્ધને નુકસાન પહોંચે એ હું કદી પસંદ ન કરું તેમ જ મને પરદેશને વિષે રહે છે. પરદેશને નુકસાન પહોંચાડીને હું હિન્દુસ્તાનને લાભ પહોંચાડવાનો દોષ ન કરું. આ ભાવનાને જ હું ખરું સ્વદેશાભિમાન માનું છું.

પણ મારું સ્વદેશાભિમાન જેટલું વિશાળ છે તેટલું જ સંકુચિત છે. આખા દુનિયાના કલ્યાણને વળગવામાં મને રસ આવતો જ નથી. મને તો મારા દેશના કલ્યાણમાં જ રસ આવે છે. દેશના ભલામાં હું જગતનું ભલું જોઉં છું. મારો વર્ણાશ્રમધર્મ મને શીખવે છે કે હું યુરોપમાં જન્મવાને બદલે ભારતવર્ષમાં જન્મ્યો એમાં કંઇક અર્થ હોવો જોઇએ. પ્રત્યેક માણસ દેવાદાર જન્મે છે. તેનું લેણું હોય તો તેનું તેને ભાન પણ નથી હોતું, ન હોવું જોઇએ. જે વેપારી પોતાનું ઉધાર ખાતું તપાસી લે છે તેને જમે પાસાની ફીકર જ નથી કરવી પડતી. જે પોતાની ફરજ શીખે છે તેને તેના હક પોતાની મેળે જ મળી રહે છે.

મારું સ્વદેશાભિમાન મારા દેશની ફરજ શી છે તે તરફ જ મારું ધ્યાન ખેંચે છે. મારું ગુજરાતી તરીકેનું અભિમાન ગુજરાતીની હિન્દુસ્તાન પ્રત્યે શી ફરજ છે તે જ સૂચવે છે. જો આ વિચાર ખરો હોય, જો ગુજરાતી ભાઇબહેનો તે કબૂલ રાખતાં હોય તો ગુજરાતીઓને પોતાની ફરજ તો જાણમાં જ છે.

ફાળાથી વધારે આપો

ગુજરાત એકલું આ જ વર્ષમાં સ્વરાજ મેળવી શકે છે. દરેક માણસ પોત પોતાનું સ્વરાજ મેળવી શકે છે. ગુજરાતનું દરેક ગામ પોતાનું સ્વરાજ મેળવી શકે છે. ને સહુ પોતપોતાનું મેળવતાં હિન્દસ્વરાજ મેળવવામાં પોતાનો પૂરો ફાળો ભરી દે છે.

જેઓ પોતાને ભાગે આવતું જ આપીને બેસશે તે કંજુસ ગણાશે. સ્વરાજની શરત એ છે કે સહુ પોતાને ભાગે પડતું આપે એ બસ નથી, પણ સહુ પોતાનાથી બનતું આપે એ બસ છે. જ્યારે સહુ સર્વનો બોજો ઉપાડવા તૈયાર થાય ત્યારે જ બધાનો બોજો ફાળે પડતો વહેંચાઇ જાય, કેમકે સહુની શક્તિ સરખી નથી હોતી. અને આવી સ્થિતિમાં સહુ હિસાબે આવતુ જ કરીને બેસી રહે તો ગરીબ કચરાઇ જાય ને શાહુકાર કચરી નાંખે.

હિન્દુસ્તાનની વસ્તી બત્રીસ કરોડની છે. એક કરોડ રૂપીયા આપવા—એકઠા કરવા—એટલે જણ દીઠ બે પૈસા આપવા. જો કરોડપતિ બે જ પૈસા આપીને બેસી રહે તો કંગાળની વતી, બાળકોની વતી, લૂલાંપાંગળાંની વતી, ઢાંડની વતી કોણ આપે?

સીધો હિસાબ જ એ છે કે કરોડપતિએ બધો બોજો ઉપાડવાની વૃત્તિ રાખવી. જેને ઘણું મળ્યું તે ઘણું આપે.

ગુજરાતમાંથી દસ લાખ

હિસાબ ગણવાની આ રીત પ્રમાણે ગુજરાતે પોતાનો હિસાબ કરવો જોઇયે. ગુજરાત દસ લાખ રૂપીયા ગુજરાતમાં જ એકઠા કરે તો તે વધારે પડતું નથી જ. આ ગણતરીમાંથી હું બહાર વસતા ગુજરાતીઓને અલગ રાખું છું. બંગાળામાં વસતા ગુજરાતીઓ ભલે ગુજરાતને ધન મોકલે, પણ તેમણે બંગાળાને પોતાનો ફાળો આપવો જ જોઇયે. મદ્રાસમાં વસતા ગુજરાતીઓએ મદ્રાસની સેવા કરવી જ જોઇયે. જ્યાંથી ગુજરાતીઓ ધન મેળવે ત્યાં તેમણે પોતાની કમાણીનો સારો ભાગ ખરચવો એ તેમની ને હિન્દુસ્તાનની સભ્યતાને શોભા છે. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને જ હું ગુજરાતને સારૂ દસ લાખ રૂપીયા ગણું છું.

આ ગણતરીમાં મેં મુંબઇને પણ અલગ ગણ્યું છે. મુંબઇમાં વસનારા ગુજરાતીઓએ મુંબઇમાં ભારે ફાળો આપવો જ રહ્યો છે. મુંબઇ માટેની મારી આશાને વિષે હું હવે પછી લખવા ધારૂં છું. અત્યારે તો ગુજરાતમાં વસતા ગુજરાતીઓમાંથી દસ લાખની ગણતરી કરી રહ્યો .

આટલી રકમ કે એથી વધારે કે ઓછી એકઠી કરવાનું વહેવારૂ પગલું એ છે કે દરેક જીલ્લાના ને દરેક દેશી રાજ્યના કામદારોએ યથાશક્તિ ફાળાનો બોજો માથે ઉપાડી લેવો.

સભાસદો અને રેંટીયા

એ જ પ્રમાણે મહાસભાના સભાસદોનું છે. જ્યાં વધારે જાગૃતિ ત્યા વધારે સભાસદોની આશા હોવી જોઇયે. સુરત નડિયાદ જેવાં ભારે જાગૃત શહેર પોતાનો માત્ર હિસાબે આવતો જ ભરીને સન્તુષ્ટ રહે તો હાથ આવેલી બાજી ખોઈ બેસીયે. જે ગામોમાં ભારે જાગૃતિ થયેલી છે ત્યાંને સારૂ તો હું જરૂર એવી આશા રાખું કે ત્યાંનાં દરેક ૨૧ વર્ષની ઉપરનાં સ્ત્રી, પુરુષ, ઢેડ, ભંગી, હિન્દુ, મુસલમાન, મહાસભાને ચોપડે ચડે. જો કોઇ ગરીબ માણસ પાસે ચાર આના ન હોય તો તેનો પડોશી તેને તેટલા પૈસા આપે ને નામ નોંધાવે.

જે હિસાબ નામનો તે દામનો છે, તે જ રેંટીયાનો છે. જ્યાં વધારે કાર્યદક્ષતા, વધારે સમજ, ત્યાં વધારે રેંટીયા દાખલ થવા જ જોઇયે. એમ એકબીજાને પૂરી સહાય કરવાથી જ આપણે જૂન માસ સુધીમાં આપણી નાનકડી, સરળ ને બધાને સમજી શકાય એવી યોજના અમલમાં મુકી શકશું.

સ્વરાજની પ્રાથમિક કેળવણી

જોકે યોજના સહેલી છે, છતાં આપણે આળસમાં રહીયે તો જરાયે પાર પડે તેવી નથી. બધા કાર્ય કરનારા પ્રામાણિકપણે હમેશાં યથાશક્તિ કામ કરે તો જ યોજના પાર પડે. આ યોજના આપણી પરીક્ષા છે, કસોટી છે, સ્વરાજની લાયકાત મેળવવાની પ્રાથમિક કેળવણી છે. પણ તે કેળવણી આપણને એટલે લગી પહોંચાડે છે કે જો આપણે આ પરીક્ષામાં પસાર થઇયે તો બાકીની કેળવણીને સારૂ ભાગ્યે જ ત્રણ માસ જોઇયે. કેમકે આ પરીક્ષા આપણને આત્મવિશ્વાસ, હિમ્મત ને બળ આપનારી છે.

ગુજરાત પોતાનો ધર્મ પૂરેપૂરો બજાવે એવી મારી ઉમેદ છે.

ગુજરાતની બહેનોમાં આવેલી જાગૃતિથી હું ચકિત થયો છું. તેઓના હાથમાં બહુ સત્તા છે. સ્વરાજ મેળવવાની યોજનામાં બહેનોનો ભાગ મરદોના જેટલો જ બલ્કે તેથી વધારે છે. બહેનો પોતાનો ભાગ પૂરો ભજવીને પોતાનાં, ગુજરાતનાં ને હિન્દના કીર્તિ ને ધર્મ ઉજ્જ્વળ કરો એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના.

મારી નોંધ

હડતાળોનું સોંઘારત

હડતાળોનું સોંઘારત

હડતાળોનો રાફડો ફાટ્યો જણાય છે. તેમાંયે કરાંચીએ હદ વાળી છે. એક માસમાં પાંચ હડતાળો. કોઇ જેલ જાય તો હડતાળ, કોઇ જેલમાંથી છૂટે તોયે હડતાળ, ગવર્નર આવતાંયે હડતાળ! આમ હડતાળો પાળવાથી હડતાળની કિંમત તદ્દન જતી રહે છે. મારે મન હડતાળ એક પવિત્ર અને બળવાન સાધન છે. ભારે ધાર્મિક પ્રસંગે હડતાળ હોય, અથવા પ્રજાની લાગણી ઘણી તીવ્ર હોય ત્યારે તે દર્શાવવા હડતાળ પળાય. દરેક પ્રસંગને ધાર્મિક સમજી અથવા દરેક વખતે લાગણી તીવ્ર બનાવી હડતાળ પાળીયે તો ધાર્મિકતાનો ને લાગણીની તીવ્રતાનો આંક હલકો જ થાય. સત્યાગ્રહ સપ્તાહની હડતાળ વિના તો ન જ ચલાવી શકાય એવું મને ન જણાયું હત તો હું આ હડતાળના સોંઘારતની મોસમમાં તેનો ભાવ વધારે ઉતારવામાં સાધનભૂત ન જ થાત. મારી ઉમેદ છે કે હિન્દુસ્તાનમાં દરેક જગ્યાએ હવે હડતાળ જવલ્લે જ પાળવામાં આવશે. સારામાં સારો ઉપાય એ છે કે મહાસભા અને ખિલાફત કમિટીએ મસલત કરી જાહેરનામું ન કાઢ્યું હોય ત્યાં લગી હડતાળ પાળવી જ નહિ.

જેલ મહેલ

સાચી ક્ષત્રિયતા

વળી કોઈ જેલ જાય ત્યારે હડતાળ પાળવી એ તો આપણી નબળાઇની નિશાની છે. જેલો તો આપણે ભરી દેવી છે. હજારો જેલ જાય ત્યારે જ છુટકારો થવાનો સંભવ છે. જુલમી રાજ્ય તળે સારા માણસને સારૂ જેલ એ જ ઘણે ભાગે પવિત્ર સ્થળ છે. જેલ એ આપણી સ્વતન્ત્રતાનું સ્થળ છે. કેવળ નિર્દોષ માણસો જ્યારે જેલમાં ઘણી સંખ્યામાં જશે ત્યારે સ્વરાજ નજીક જ સમજવું. આ રાજ્યની અંદર જેલને જો આપણે આપણું સ્વાભાવિક ઘર બનાવવા માગતા હોઇયે તો તેવે પ્રસંગે હડતાળનો કશો અર્થ જ નથી રહેતો. જ્યારે આપણે ખરેખર જેલનો ભય છોડયો હશે ત્યારે સરકાર જેલમાં મોકલવાનું ભૂલી જશે. જ્યારે આપણે ઘોર અત્યાચારોને પણ હસતે મ્હોંડે સહન કરશું છતાં પેટે નહિ ચાલીયે, 'યુનિયન જૅક'ની પરાણે સલામી નહિ કરીયે, નાકો નહિ ઘસડીયે ને ડાયરશાહીની સામે ઉભા રહી ગોળીઓના ઘા પીઠે નહિ પણ છાતીમાં ઝીલશું તે જ દહાડે સ્વરાજ છે; કેમકે એમાં ખરી વીરતા છે, એ જ ક્ષત્રિયતા છે. ક્ષત્રિયતા કેળવવા સારૂ પુષ્ટ શરીરની જરૂર નથી, પણ મજબુત, નીડર દિલની જરૂર છે. ક્રૂરતા, કઠોરતા એ ક્ષત્રિયતાનો ગુણ નથી, પણ સહનશીલતા, ક્ષમા, દયા, ઉદારતા, અપલાયનમ્ (યુદ્ધમાંથી ન નાસવું) અને ગોળીના વરસાદ વરસતા હોય ત્યારે પણ અડગ રહી નિશ્ચળપણે ઉભા રહેવાની શક્તિમાં ક્ષત્રિયતા છે. શુદ્ધ ક્ષત્રિય મારતો નથી, પણ પ્રહાર પોતાની ઉપર ઝીલે છે. નાનકાનાનો મહન્ત ક્ષત્રિય ન ગણાય; તે ખૂની ગણાય. લછમનસિંહ ને દલીપસિંહ શુદ્ધ ક્ષત્રિય હતા. આ ક્ષત્રિયતા એક દુર્બળ અપંગ બાળકમાંયે હોઇ શકે. શાન્તિમય અસહકાર એ ક્ષત્રિયતાનો ગુણ કેળવવાનું સાધન છે. ઇમામ હુસેન અને હસન ક્ષત્રિય હતા. તેઓની ઉપર જુલમ કરનાર જાલીમ હતો. બાળ પ્રલ્હાદ ક્ષત્રિય હતા. હિરણ્યકશિપુ રાક્ષસ હતો. ક્ષત્રિયતા અન્ય વર્ણોમાં હોય જ નહિ એવો વર્ણાશ્રમનો અર્થ નથી. ચારે વર્ણમાં તે ગુણ હોવો જોઇયે, પણ ક્ષત્રિયજાતિમાં તે પ્રધાનપદ ભોગવે અને તે ગુણ કેળવવાનો તેનો ખાસ ધંધો રહ્યો. પણ જે ક્ષત્રિયકુળમાં જન્મી પોતાનું પશુબળ નિર્બળ ઉપર વાપરે તે ક્ષત્રિય નહિ પણ અક્ષત્રિય, રાક્ષસ કહેવાય. હિન્દમાંથી ક્ષત્રિયવટનો લગભગ લોપ થયો છે, તેને ફરી કેળવવી એ શાન્તિમય અસહકારનો હેતુ છે.

અસભ્યતા

અસહકાર અને સભ્યતા

કરાંચીમાં જે પત્રિકા ના. ગવર્નરની મુલાકાતને વખતે છાપવામાં આવી હતી તે મને મળી છે. તેમાં આ વાક્યો છેઃ 'સવારને રોજ ગવર્નર આવવાનો છે; તેના સરઘસમાં સામેલ થાઓ નહિ. પૂજ્ય કૉન્ગ્રેસનું ફરમાન છે કે હમણાંની સરકાર સાથે કોઇ પણ હિન્દવાસીએ સામેલ થવું નહિ. સોમવાર ને ૨૧મી તારીખને રોજ હડતાળ કરી સરકારને બતાવી આપો કે અમારે સ્વરાજ જોઇયે છે. બધો કામધંધો બંધ કરી પ્રાર્થના કરો કે આપણને એક વર્ષની અંદર સ્વરાજ જોઇયે છે.' અસહકારી અસભ્ય ન થાય. હોદ્દાને

જે માન આપણે હવે પછી પણ આપવા માગીએ છીએ તે માનના શબ્દો આપણે ન જ છોડીએ. આપણને મુંબઇના ગવર્નરની જાત સામે કે એના હોદ્દા સામે અસહકાર નથી. આપણો અસહકાર આખી રાજ્યનીતિની સાથે છે. જ્યારે અમુક સૂબો પોતાનો સૂબો લેવા આવે ત્યારે તેની સામે આપણને કંઈ ખાસ કહેવાનું ન હોય તોપણ આપણે હડતાળ પાળીએ એ નિરર્થક છે; તેને વિષે તોછડાપણે લખીએ તે અસભ્યતા છે. આપણે જલિયાંવાલા બાગની કતલ ચલાવનારને પણ તેને પૂરે નામે ઓળખીએ છીએ; 'જનરલ' ડાયર કહેતાં ક્ષોભ નથી પામતા, પામવાનું કારણ નથી. ભાષાની રૂઢ સભ્યતા છોડે તે અસહકારી પોતાના શાન્તિના નિયમનો ભંગ કરે છે.

બતાવવું કોને ?

દેખાવોથી શું વળે ?

મહાસભાનો હુકમ દરેક પ્રસંગે હડતાળ પાડવાનો નથી. છતાં ઉપરના જાહેરનામામાં આભાસ એવો અપાયો છે કે મહાસભાનો તેવો હુકમ છે. હડતાળ પાળી આપણે સરકારને શું બતાવવું હોય? આપણે તો સ્વરાજ આપણી શક્તિ વડે મેળવવું છે. આપણે હડતાળો પાળીને શક્તિ મેળવી શકીએ તો જરૂર પાળીએ. આ પ્રસંગે તો જાહેરનામું જ સૂચવે છે કે આપણી હડતાળ સરકારને કંઈક બતાવવાની હતી. સરકારને બતાવવાનું આપણને ઓછામાં ઓછું છે. અથવા જે બતાવવાનું છે તે તો આપણું સંગીન કાર્ય. તે શું છે એ મહાસભાએ સૂચવ્યું છે.

મારી પ્રાર્થના

અન્ત્યજ જન્મવાની પ્રાર્થના

અન્ત્યજ પરિષદ્‌ને સમયે મેં જે પ્રાર્થના કરી તે વિષે લખતાં એક સજ્જન લખે છે કે તેનું રહસ્ય તે નથી સમજી શકેલ. મારૂં ભાષણ બરોબર છપાયેલું છે કે નહિ તે હું નથી જાણતો. મારી પ્રાર્થના આ છેઃ મને મોક્ષ જ પ્રિય છે. મારો બધો પ્રયાસ આ જ જન્મારે મોક્ષ મેળવવાનો છે. હું અસહકારની ગંભીર ચળવળમાં પણ તે જ કારણે પડયો છું. છતાં જો હું મારો મનોરથ આ જન્મે ન સાધી શકું ને આપણે અસ્પૃશ્યતાના પાપમાંથી હજુયે મુક્ત ન થયા હોઇયે તો હું પ્રભુ પાસે બીજો જન્મ અન્ત્યજને ઘેર ઇચ્છું કે જેથી હું તેમનાં દુઃખોનો પૂરો અનુભવ લઉં ને તે ઓછાં કરવા ભારે તપશ્ચર્યા કરૂં. હું માનું છું કે જે દયાધર્મ હું વૈષ્ણવ તરીકે શીખ્યો છું, જેનું પાન મેં તુલસીરામાયણમાંથી કર્યું છે તે મને એ જ પ્રાર્થના શીખવે છે. અન્ત્યજોની ઉપર હિન્દુ ધર્મને નામે થતો અત્યાચાર મને અસહ્ય છે, દરેક હિન્દુને તે અસહ્ય હોવો જોઇયે.

૧૧ ગાંધીજી ગુજરાતમાં

જૂનો જીલ્લો

સાબરમતીથી તા. ૧૫મી ને શુક્રવારે નીકળ્યા. બોરસદ જવા માટે ખંભાત લાઇનમાં જવું પડે એટલે આણંદ સ્ટેશને થોડો વખત મળ્યો. તે દરમિયાન આણંદમાં એક જાહેર સભા કરી. તેનો અનુભવ ગાંધીજીએ પોતે આપ્યો છે. ત્યાંથી બોરસદ થઇ અમે અથડાતા કૂટાતા રાસ ગયા કારણ ગાડાને રસ્તે અમે મોટર લઈ ગયા હતા. રાસની આ ગાંધીજીની પહેલી મુલાકાત ન હતી. ખેડા જીલ્લાની સત્યાગ્રહની લડતમાં આ રાસ ગામે બહુ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. તે વખતે ગાંધીજી બેએક વાર ત્યાં ગયેલા. સત્યાગ્રહની લડત પૂરી થયા પછી જ્યારે ગાંધીજીએ સૈન્યભરતીનું કામ ઉપાડયું ત્યારે રાસ ગામ તરફથી ઘણી આશા રાખીને તેઓ ત્યાં ફરી ગયેલા, પણ તે વખતે તેમને ત્યાંથી નિરાશ થઇ પાછા જવું પડેલું. આ પ્રસંગને ઉદ્દેશીને તેઓ બોલ્યા તે ટાંકવા જેવું છે :

જૂનો જીલ્લો

ખાનદાનીની તાકાત

ખાનદાનીની તાકાત

"સરકારને તેની મુશ્કેલીને વખતે મદદ આપવાની મેં પ્રજાને એક વખત સલાહ આપી હતી, સલ્તનતની નીચે આપણે હકો મેળવવા હોય તો આપણે આપણી ફરજ પહેલી અદા કરવી જોઇયે એમ મેં કહ્યું હતું. અને તેથી ખેડા જીલ્લાની લડત પૂરી થઇ કે તરત લોકોને સૈન્યમાં ભરતી થવા સમજાવવા હું આવ્યો હતો. હું સિપાહીગીરી કરવા તૈયાર થયો હતો. તે માટે મને અત્યારે જરાયે પશ્ચાત્તાપ થતો નથી. તેથી તો હું કોમને ફાયદો જ થયેલો જોઉં છું. સિપાહીગીરી કરવાના આપણા ઠરાવથી આપણે આપણી ખાનદાની બતાવી. તે માટે મને દિલગીરી નથી થતી. દિલગીરી માત્ર એટલી જ થાય છે કે ખેડા જીલ્લાના હિમ્મતવાન અને દૃઢ પાટીદારો તથા ઠાકોરો પાસે હું જ્યારે ચાલ્યો ગયો ત્યારે સિપાહી બનવા માટે થોડા જ તૈયાર હતા. તેનું કારણ સરકાર તરફની તેમની ઈતરાજી કે અણવિશ્વાસ ન હતું, પણ તમારી ઓછી હિમ્મત એ હતું. તમે મરવા તૈયાર નહોતા. તમને કોઇને સારૂ કે સરકારને સારૂ મરવું નહોતું ગમતું. પરન્તુ અત્યારે તો યુગ બદલાયો છે. હું અત્યારે સરકારની સામો થયો છું, એ સરકારની સિપાહીગીરી કરવામાં હું અધર્મ સમજું છું, તેના પ્રત્યે મને સંપૂર્ણ અવિશ્વાસ આવી ગયો છે. તે વખતે હું આ સરકારને રાક્ષસી નહોતો કહેતો, પણ આજે હું આ રાજ્યને રાક્ષસી રાજ્ય અથવા રાવણરાજ્ય કહું છું. જે અનન્ય ભક્તિથી હું ખેડા જીલ્લામાં પેદલ ઘૂમી રહ્યો હતો અને મારી તાકાત સરકાર માટે ખર્ચતો હતો તે જ મારી તાકાત—મારી ખાનદાનીમાં મેળવેલી તાકાત—હું અત્યારે તે સરકાર સામે વાપરી રહ્યો છું, કારણ જે સત્ય હોય તે કરવું તેનું જ નામ સત્યાગ્રહ છે."

તાલીમની કરામત

તાલીમની કરામત

રાસમાં સભા પૂરી થયા બાદ તિલક સ્વરાજ ફાળા માટે ઉઘરાણું થયું તે લઈ અમે તરત બોરસદ પાછા વળ્યા. ગાંધીજી બોરસદમાં તે રાત ગાળશે એમ ધારી ત્યાંના લોકોએ પણ સભાઓ ગોઠવી હતી, પરન્તુ રાતે જ ગોધરા પહોંચવું એમ નક્કી કરેલું એટલે એક જ સભામાં બધું પતવી નાંખવાનું ઠર્યું. રાસ જતી વખતે બોરસદથી પસાર થયેલા તે વખતે રસ્તા ઉપર લોકોને ઉભવા કરવાની ઠીક વ્યવસ્થા જોવામાં આવી ન હતી. વળી સભામાં પણ બરાબર શાન્તિ અને વ્યવસ્થા ન હતી. ગાંધીજીએ તેને ઉદ્દેશીને કહ્યું:

"બોરસદમાં હું પહેલાં (ખેડા જીલ્લાની લડત વખતે) આવ્યો ત્યારે મને સફળતા નહોતી મળી, પણ હવે બોરસદમાં જાગૃતિ આવી છે. જાગૃતિની પહેલી નિશાની એ છે કે આપણામાં સભાઓ ચલાવવાની, સરઘસોની વ્યવસ્થા રાખવાની શક્તિ આવે. તેને સારૂ તાલીમ જોઇયે. અગ્નિ અથવા પાણીના ધોધનો કાંઇ કરામત કર્યા વિના જેમ ઉપયોગ ન થાય તેમ તાલીમ વિનાની જાગૃતિ પણ નકામી છે. જાગૃતિની પ્રથમ શરત એ છે કે જ્યાં જે વખતે હોઇયે તે સ્થળ અને સમયનો ધર્મ આપણે સમજી લઇયે."

હાલોલ પરિષદ્

રેશમી કોથળીની ભેટ

રાત્રે બાર વાગે અમે ગોધરા પહોંચ્યા અને બીજે દિવસે હાલોલમાં તાલુકા પરિષદ્ હતી તે માટે સવારે હાલોલ જવા નીકળ્યા. ગાંધીજી આ પરિષદ્‌ના પ્રમુખ હતા. હાલોલની વ્યવસ્થા બોરસદ અને રાસને મુકાબલે સારી ગણાય. સ્વાગત મંડળના પ્રમુખનું ભાષણ બહુ જ ટુંકું હતું. દોઢ કે બે મિનિટ ચાલ્યું હશે. એ પણ સારૂં જ ગણાય, કારણ વાદયુગ ગયો છે એની એ નિશાનીરૂપ હતું. પરિષદ્‌ના પ્રમુખને ચાંદ આપવાનો શિરસ્તો છે, પરન્તુ ગાંધીજી જેવાને ચાંદ આપવા કરતાં ભિક્ષાની કોથળી આપવી એ ત્યાંના વ્યવસ્થાપકોએ દુરસ્ત ધાર્યું.

ભેટમાં ભૂલ

કોથળી આપવાનો વિચાર તો સારો જ ગણાય, પણ કેવી કોથળી આપવી જોઈયે એ જોવામાં વ્યવસ્થાપકો ચાતરી ગયા. ખાસી સુરતની સાટીનની એક કોથળી તૈયાર કરાવી હતી. તે ઉપર રેંટીયાનું ચિત્ર તથા સ્વરાજ એવા અક્ષરો કસબથી ભરેલા હતા. અંદરનું અસ્તર જ ખાદીનું હોવાનું કહેવામાં આવ્યું હતું પણ તેય મીલના સૂતરના વણાટનું નીકળ્યું! તેના ઉપર ટીકા કરતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું:

"મને તો ખાદીના શણગાર, ખાદીની જ ભેટ અને ખાદીના ચાંદ હોય. પરન્તુ જે વસ્તુ મને આપવામાં આવી છે તે સ્વરાજની નિશાની નથી. આપણને આજે જ સ્વરાજ નથી મળતું તેનું કારણ આમાં જોઇ શકાય છે. પોતાને એક ખેડૂત તરીકે, એક વણકર તરીકે અને અત્યારે એક ભંગી તરીકે ઓળખાવતા માણસને તમે પ્રમુખ નીમ્યો છે, અને તેને આપી છે આવી કોથળી! તેમાં નથી કાગળીઆંનો ભાર, નથી ચાંદીનો ભાર કે નથી

સોનાનો ભાર. તમે તો મને ખાલી કોથળી આપી છે. અને તેમાં વિશેષ ગુન્હો તો એ છે કે તેની તમામ વસ્તુ પરદેશી છે." સભામાંથી એક ભાઇએ તે સ્વદેશી છે એવો બચાવ કર્યો તેના જવાબમાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું: "તેનો રંગ પરદેશી છે, તેનું સૂતર પરદેશી છે, રેશમનો ધાગો પરદેશી છે. પછી સ્વદેશી શું છે ? હું સ્વદેશીનો નાયક હોવાનો દાવો કરૂં છું, એટલે તેની પરીક્ષા કરવાનો ગુણ મારામાં હોવો જોઇયે. મારી સ્વદેશીની વ્યાખ્યા તો એવી સુન્દર છે કે તેમાં આપણને કોઈ જ પછાડી ન શકે. હાલોલનું સ્વદેશી એટલે હાલોલમાં જ બનેલું. હિન્દુસ્તાનના બાકીના ભાગનું હાલોલને હરામ હોવું જોઈયે. આપણે સહુએ સ્વાશ્રયી બનવવાનું છે, સહુએ સર્વોપરી બનવાનો પ્રયત્ન કરવાનો છે. આપણે એકબીજા સાથે આ બાબતમાં વધારે ને વધારે જોરથી હરિફાઈ કરશું ત્યારે આપણને સ્વરાજ મળશે. એ જ સ્વરાજની ચાવી છે."

મહેમાનગતમાં વિવેક

શહેરમાં કરેલા શણગાર વિષે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું:

સ્વયંસેવકોના પોષાક

"આ શહેરના શણગાર મારાથી સહ્યા નથી જતા. શણગારમાં એક તસુ પણ પરદેશી કાપડ ન હોવું જોઇયે. તેને બદલે અહીં તો ઠેર ઠેર પરદેશી કાપડો લટકાવેલાં છે. બધી ધજાપતાકાઓ પરદેશી છે. તેના રંગ બધા પરદેશી છે. માટે આ શણગારને ચીંથરા સમાન સમજજો.' આપણે શણગાર તો મહેમાનને ખાતર કરીયે છીયે, તો પછી વિવેકની ખાતર, મારી મર્યાદાની ખાતર પણ મને જે ગમે તે તમારે કરવું જોઇતું હતું. દરેક વસ્તુ સમજીને વિચારપૂર્વક કરશું તો જ સ્વરાજ આગળ આવશે. અહીં સ્વયંસેવકો ફરતા દેખાય છે તેમણે જીનનાં અંગ્રેજી કટનાં કોટપાટલૂન પહેર્યાં છે. સ્વરાજના સ્વયંસેવકો પાસે જીન કેવું? તમે નવી ખાદીનું ખર્ચ ન કરી શકતા હો તો તમારા આ જીનને બદલે ખાદી આપવા હું તૈયાર છું. મારી પાસેથી ખાદી કેમ લેવાય એમ તમને લાગતું હોય તો હું તો તમને લંગોટ પહેરીને સ્વયંસેવા કરવાનું કહેવા તૈયાર છું. અંગ્રેજ જેવાં વસ્ત્રો પહેરીને જ સેવા થઇ શકે એવું નથી. લોકો ઉપર તમારે પ્રેમથી, સદ્‌વર્તનથી અસર પાડવાની છે. જો વિલાયતી પાટલૂનથી લોકો ઉપર અસર પાડવાની હોય તો તેનો ત્યાગ કરો. સ્વરાજ મેળવવા નીકળેલા હિન્દી તરીકેના આપણા મરતબા ખાતર પણ એ પોષાકનો ત્યાગ કરવો જોઇયે. હું તો સ્વયંસેવકોને દરરોજ બે કલાક રેંટીયો ચલાવવાની સલાહ આપું. તમારા કાંતેલા સૂતરનાં કપડાં વણાવીને તમે પહેરો ત્યારે જ તમે સાચા સ્વયંસેવક બનો."

નિર્દોષતા કેળવો

સ્વદેશી સંબન્ધે વિશેષ બોલતાં તેઓએ જણાવ્યું હતું:

નિર્દોષતા કેળવો

આપણી સ્વરાજની સેનામાં જેટલું કામ બાળકબાળકીઓ કરશે તેટલું પુરૂષો નથી કરી શકવાના. તેમનામાં ધતીંગ, પાખંડ, મદ ભરેલાં છે. તે જાય તો આજે જ સ્વરાજ છે. વયે મોટા હોવા છતાં આપણામાં નિર્દોષતા હોવી જોઈયે, મૌ. શૌકતઅલીના જેવી. એ

માણસનું મન બાળક જેટલું સ્વચ્છ, કોમળ છે. તે કોઇનું બૂરૂં નથી ઈચ્છતા. તેમને ડર માત્ર ઈશ્વરનો, ખુદાનો છે. તેમની પાસેથી નિર્દોષતા શીખો. મેં નિર્દોષતા અભ્યાસથી કેળવી છે. મેં કાંકરે કાંકરે પાળ બાંધી છે. મારૂં સરોવર ટીપે ટીપે ભરાયલું છે, છતાં તે અધૂરૂં છે. મૌ. શૌકતઅલીએ તો અનેક મોજશોખ ભોગવ્યા છતાં તેનામાં તાકાત છે કે તે અત્યારે શૂળીએ ચડી શકે. ખાદી એ મારો તો ભોગવિલાસ છે. રેશમ મારે શરીરે અડકાવવું એ મારા શરીર ઉપર અત્યાચાર કરવા સમાન છે, જ્યારે મલમલ અને રેશમ શૌકતઅલીને તો બહુ પસંદ છે. છતાં તે જ્યારે ખાદી પહેરે ત્યારે ચમત્કાર સમજવો જોઈયે. તેમણે ઇસ્લામ ખાતર ફકીરી ગ્રહણ કરી છે.''

ખેડૂત બાદશાહ

ખેડૂત બાદશાહ

તાલુકા પરિષદ્‌માં સાત આઠ હજાર માણસ આવ્યાં હશે, પરન્તુ મોટો ખેડૂતવર્ગ તો બહાર જ રહ્યો હતો. તેમને માટે સાંજે ખાસ સભા રાખી હતી. ખેડૂતોને દારૂ, તાડી, ભાંગ, અફીણ વગેરે વ્યસનો છોડવાનો, અન્ત્યજોને અસ્પૃશ્ય નહિ માનવાનો, ચોરી, લૂંટ વગેરે છોડવાનો તથા સ્વદેશીનો સન્દેશો ગાંધીજીએ સંભળાવ્યો. તેમાંથી થોડું જ ઉતારવાનો લોભ રાખીશ:

"તમારે તો ખાતર લઇને ધાન ઉગાડવાનું રહ્યું. પછી તમે ભંગીઓનો કેમ તિરસ્કાર કરી શકો? આપણે સત્યયુગ દુનિયામાં લાવવો છે. તે કાંઈ આકાશમાંથી પડવાનો નથી. આપણે આપણાં સત્કર્મોથી તે મેળવવાનો છે. તે માટે બધાં ખરાબ વ્યસનો છોડવાં જોઇયે. દારૂ, તાડી, ગાંજો, અફીણ એવી વસ્તુનું સેવન કરીને જે માણસ ભાન ભૂલે તે ખેતર જેવી અમૂલ્ય વસ્તુ કેમ સંભાળી શકે? તમે તો જમીનનું રક્ષણ કરનારા છો, દુનિયાને અન્ન પૂરૂં પાડનારા છો. હમણાં હું સરકારને માટે લૂંટારા, રાક્ષસ એવાં વિશેષણ વાપરૂં છું, પણ તમે ખેડૂતો જ પ્રજાને લૂંટો તો તમને કેવા કહેવા? તમે તમારી ખાનદાની છોડી દો, વીરતા છોડી દો, સચ્ચાઈ છોડી દો અને જગતના તાત કહેવાતા તમે પ્રજાને પીડો એ તો દરીઆમાં આગના જેવું થયું. વકીલાત અપ્રિય થઇ પડવાથી પોતાને ખેડૂત, વણકર અને ભંગી ગણનાર મારા જેવાને પછી ક્યાં જવું? પણ મારો વિશ્વાસ છે કે તમે સારા છો, અને તેથી જ હું ખેડૂત બન્યો છું. ખેડૂતનો તકીઓ મોત છે. ખેડૂત મોતને માથા તળે રાખીને સૂનારો છે. એને કોણ ડરાવી શકનારૂં હતું? તમે તો બાદશાહ છો, અને બાદશાહ રહો એ જ મારી માગણી છે. જે બાદશાહ પ્રજાને લૂંટે છે તે પાપી છે. માટે તમે સદાચરણી થાઓ.

ગાંધી ખેડૂતનો સન્દેશો

"આ ગાંધી ખેડૂતનો બીજા ખેડૂતોનો જઇને સન્દેશો દેજો કે તેણે ચોરી કરવા ના કહી છે, જુગાર રમવા ના કહી છે. તમારે તો અનાજ પકાવીને વાજબી દામે તે વેચવાનું છે. તમે ઓછે દામે ન આપો, પણ કંજુસ વાણીઆની પેઠે અનાજના ભાવ ખાવાનો પણ ખેડૂતનો ધર્મ નથી. એથી બચશો તો જ તમને બરકત દેખાશે.

"તમારે વેઠ કરવાની નથી. તમે તે ખેતરની વેઠ કરશો કે સરકારની અને લુચ્ચા અમલદારોની વેઠ કરશો ? કહેજો તેમને કે અમે વેઠીઆ નથી, અમે તો ખેડૂત છીયે.

"તમે નિર્વ્યસની થાઓ, સંયમી થાઓ. સવારે ઉઠીને પ્રભુનું નામ લઈ પછી કામે ચડવું. સાંજે હળ છોડયા પછી ગાળો ભાંડવી કે ગાળોનાં ગીત ગાવાં એ બરાબર નથી. રાતે ભજન ગાઓ, હરિકીર્તન કરો. અત્યારે વરસાદ નથી વરસતો, કારણ રાજા પાપી બન્યો છે, પ્રજા પાપી બની છે. ઇશ્વર આપણો સમૂળો નાશ નથી કરતો, કારણ તેને આપણી વધુ પરીક્ષા કરવી છે. માટે સદાચારી બનો, વ્યસનો છોડો, ભજનકીર્તન કરો, પછી જોશો કે માગ્યા મેહ વરસશે."

શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલ

દર્શનનો રસ

ગુજરાતની આખી મુસાફરીમાં શ્રી. વલ્લભભાઈ ગાંધીજીની સાથે જ હતા. ગાંધીજીને દર્શન માટે લોકો બહુ હેરાન કરતા તે ઉપર ટીકા કરતાં તેમણે જણાવ્યું:

"આપણા હિન્દુસ્તાનના લોકોને બે વાતનો શોખ છે. બધા લોકો દર્શનના ભોગી છે અને કથા સાંભળવાના રસીઆ છે, પણ એટલાથી આપણો ઉદ્ધાર થવાનો નથી. કેવળ દર્શન એ તો ફાંફાં છે. ઇશ્વર એવો ભોળો નથી કે માત્ર દર્શનથી આપણો ઉદ્ધાર કરે. તે જ પ્રમાણે ભાષણ સાંભળીયે અને તે ત્યાં જ ખંખેરી નાંખીને જઇયે તોપણ કાંઈ વળવાનું નથી. આપણે કામ કરતા થઈ જવાનું છે. અત્યારે જે દશા પ્રજા ભોગવે છે તે પોતાનાં કર્મનું જ ફળ છે. માટે કર્તવ્ય કર્મ કરતા થઇ જાઓ. આ જમાનો કર્મનો છે અને કર્મ કરીને જ આપણે તેને બદલી શકીશું."

કાલોલ અને અન્ત્યજો

કાલોલના અન્ત્યજો

હાલોલથી રવિવારે સવારે વેજલપુર થઇને કાલોલ ગયા. કાલોલમાં જાહેર સભામાં અન્ત્યજો ન આવે અને તેમની સભા એક બીજે સ્થળે અલગ ભરવી એવી ગોઠવણ કરી રાખી હતી. ગાંધીજીને તો આ વાત માથાનો ઘા થઇ પડી. વ્યવસ્થાપકોએ કહ્યું કે અન્ત્યજોની બાબતમાં આગ્રહ કરીશું તો મહાજન છેટાઈ પડશે અને આજે જ નહિ પણ પછીથી પણ અમે ગામમાં કંઈ કામ કરી શકીશું નહિ. ગાંધીજીએ મહાજન સાથે દલીલ કરી અને તેઓએ થોડીક આનાકાની કર્યા પછી તેમની વાત સ્વીકારી. ગામલોકની જાહેર સભામાં કેટલાક અન્ત્યજો આવ્યા અને પછી એકલા અન્ત્યજોની સભા પણ જે મંડપમાં જાહેર સભા હતી તેમાં જ રાખવાનું ઠરાવ્યું. પણ દૂરના રહેઠાણથી તેઓ આવે એટલો વખત ન હોવાથી તેમના વાસમાં જ જઈને ગાંધીજી તેમને મળી આવ્યા.

ગોધરાના અન્ત્યજો

અન્ત્યજોની દીન દશા

કાલોલથી સાંજે ગોધરા જવા નીકળ્યા. બીજે દિવસે ગાંધીજીનો મૌનવાર હતો. કાલોલથી નીકળ્યા ત્યારથી જ મૌન શરૂ થઇ ગયું. ગોધરામાં અમે અન્ત્યજ શાળા—અથવા વધારે ખરૂં કહીયે તો ભંગીની શાળામાં ઉતર્યા હતા. કારણ ભંગીનાં છોકરાં એ શાળામાં

આવે તેથી ઢેડનાં છોકરાં તેમાં નથી આવતાં ! ભંગીઓને આપણાથી અળગા રાખીને આપણે તેમની કેવી ખાનાખરાબી કરી છે તેનું અમને અહીં ભાન થયું. ગાંધીજીનું તો મૌન હતું એટલે વલ્લભભાઇ તથા હું ભંગી વિદ્યાર્થીઓ સાથે વાતે વળગ્યા. બીડી તો લગભગ દરેક છોકરો પીયે જ, પણ દારૂ જેણે ન ચાખ્યો હોય એવા પણ વીસ છોકરાના વર્ગમાંથી અમને બે જ મળ્યા. માંસ તો બધા જ છોકરાઓને ખાવું પડે, અને તેય હલાલ કરેલું નહિ પણ મડદાલ. માંસ ખાવાની છોકરાઓ ના પાડે તો તેમને તેમનાં માબાપ મારે. બેએક છોકરાઓએ ભૂખ્યા રહેવાનો અખતરો ચલાવેલો, પણ રોજ ભૂખ્યાયે કેમ રહેવાય ? બીજું ખાવાનું તે પણ એઠવાડ. સાંજે આ લોક માગવા નીકળે તે ભીખ માગીને રાતે દસ સાડાદસ વાગ્યે ઘેર આવે ત્યારે છોકરાઓને વાળુ કરવાનું મળે, અને ઘેર રહે તેટલી ઘડી દારૂ પીને પુરુષો અને કેટલીક સ્ત્રીઓ મહોલ્લામાં આવી હોય તેમની ગાળાગાળી સાંભળવાની. હિન્દુ સમાજના જ એક અગત્યના અંગની આ દશા છે. સમાજશરીરનો આ સડો આપણે કાઢીયે નહિ ત્યાં સુધી આપણી ઉન્નતિ કેમ થાય ?

સોમવારે સાંજે મૌન છોડયા પછી ગાંધીજી ત્યાંનું રાષ્ટ્રીય વિનયમન્દિર જોવા ગયા અને ત્યાંથી ભંગીઓનો એક વાસ જોવા ગયા. વાસના મ્હોં આગળ જ ગામમાંથી કચરાની ગાડીઓ એ લોકો ભરી લાવે તેના મોટા ઢગલા પડેલા. પાણીને માટે એક કૂવો—જેને કૂવાનું નામ પણ ન અપાય, કારણ તે કૂવો ન હતો પણ એક મોટો ખાડો જ ખોદેલો હતો—તેમાં ઉતરી વાડકે વાડકે અથવા પવાલે પવાલે પાણી ભરવાનું અને બીજે કે ત્રીજે ઉપરની માટીથી પૂરાઇ જાય એટલે ફરીથી ખોદવો પડે. અમને કહેવામાં આવ્યું કે આ વાસમાં તો આટલો પણ કૂવો છે, પણ બીજા વાસવાળા ભંગીઓને તો નદીએથી પાણી લાવવું પડે અથવા કોઇને પૈસા આપીને ઘડો બે ઘડા પાણી લેવું પડે ! ગોધરાની નદીમાં વળી પાણી ન મળે એટલે વીરડા ખોદીને તેમાંથી પાણી કાઢે. જે સમાજની તેઓ અનન્ય સેવા કરે છે તે સમાજ તેમને પોતાનું પાણી પણ ન વાપરવા દે પછી ચોકખા તે તેઓ શી રીતે રહી શકે ? આ બધું જોઇને ગાંધીજીનું હૃદય ચચળી રહ્યું હતું, એટલે ગોધરાના ભાષણમાં અન્ત્યજો સંબન્ધે જ તેઓ વધારે બોલ્યા. તેમણે ભાષણ શરૂ કરતાં જ જણાવ્યું:

અશાસ્ત્ર શાસ્ત્ર

અશાસ્ત્ર શાસ્ત્ર

" આપણે આ સલ્તનતના, સામ્રાજ્યના, સરકારના ભંગી જેવા થઈ રહ્યા છીયે તેનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે આપણા વૈષ્ણવો, શૈવો, પોતાને ચુસ્ત સનાતની હિન્દુ કહેવડાવનારાઓ ભંગીઓ તરફ પશુની રીતે વર્તે છે, તેમના ઉપર સિતમ ગુજારે છે. ભંગીઓ આપણા સહોદર છે, સગા ભાઇઓ છે. તેમની આપણે સેવા લઇયે છીયે અને પેટપૂરતો પગાર પણ નથી આપતા એટલે તેમને એઠવાડમાંથી નિર્વાહ ચલાવવો પડે છે, સડેલું માંસ ખાવું પડે છે. સેવાનો વિચાર કરતાં મને લાગે છે કે વકીલ, ડાકટર કે કલેકટર ભંગી કરતાં સમાજની જરાયે વધારે સેવા કરતા નથી. તેમના કરતાં તો ભંગીની સેવા કયાંયે ચડી જાય. ભંગી પોતાની સેવા કરવી મુકી દે તો સમાજની શી દશા થાય ? આપણા ઉપર

દુઃખ આવી પડયું છે તે આપણે અન્ત્યજને તરફ કરેલા પાપનો બદલો છે. આપણા પાપનું દુઃખ મુસલમાનો પણ આપણી સાથે રહ્યા એટલે તેમને ભોગવવું પડે છે. ભંગીઓને અડવામાં કેટલાક હિન્દુઓ શાસ્ત્રનો બાધ લાવે છે. પણ હું કહું છું કે કોઈ શાસ્ત્ર ભંગીઓને અડવું એ પાપ છે એમ કહેતું હોય તો તે અશાસ્ત્ર છે. શાસ્ત્ર એવું હોઇ જ ન શકે કે જે અક્કલની બહાર હોય, જે સત્ય ન હોય. બાકી શાસ્ત્રના અર્થ તો ગમે તેવા થઇ શકે. આપણે શાસ્ત્રને નામે શું નથી કરતા ? શાસ્ત્રને નામે બાવાઓ ભાંગ પીએ છે અને ગાંજો ફુંકે છે, શાસ્ત્રને નામે દેવીભકતો માંસમદિરાનું સેવન કરે છે, શાસ્ત્રને નામે અનેક માણસો વ્યભિચાર કરે છે, શાસ્ત્રને નામે મદ્રાસ ઇલાકામાં કુમળી બાળાઓને વેશ્યાઓ બનાવવામાં આવે છે. આના કરતાં શાસ્ત્રનો બીજો શો અનર્થ હોઇ શકે ? હું મને પોતાને ચુસ્ત વૈષ્ણવ માનું છું, હું વર્ણાશ્રમધર્મને માનનારો છું. પણ હું કહું છું કે ભંગીને સ્પર્શ કરવામાં અભડાવું એ તો વર્ણાશ્રમધર્મની અતિશયતા છે, તેની ઉપર ચડેલો મેલ છે. ”

અપૂર્ણ |

નરહરિ પરીખ

તા. ૫–૫–૧૯૨૧

પારસીઓની આશા કેમ રાખું છું ?

પારસીઓની ખાનદાની

પારસીઓ જયારથી હિન્દુસ્તાનમાં વસ્યા છે ત્યારની જ તેઓએ પોતે હિન્દુઓ સાથે કરેલી શરતો ખાનદાનીપૂર્વક પાળી છે.

જયારે મુંબઇમાં બધા મૂંગા હતા ત્યારે પારસીઓએ મુંબઇનું મ્હોં ખોલ્યું.

પારસીઓએ ગુજરાતની સેવા કરી છે તે હમેશાં યાદ રહેશે.

ખબરદાર, મલબારી જેવા પારસીઓએ ગુજરાતી ભાષાની પણ સેવા કંઇ ઓછી કરી નથી.

પારસીઓએ કદી ધર્મનો ઝગડો કર્યો જ નથી અને પોતાનો ધર્મ સ્વતન્ત્રપણે પાળી શકયા છે તેથી તેમણે પૂર્ણ સન્તોષ માન્યો છે.

પારસી સખાવતને તો કોઇની સખાવત જગતમાં પહોંચતી જ નથી.

પારસીમાં સારૂં જોવાની ને ઝીલવાની શક્તિ ઓછી નથી.

પારસી જેટલી નાની છતાં તેટલી જ પ્રખ્યાતિ પામેલી બીજી એકે કોમ દુનિયામાં નથી. તે ઉપરથી હું અનુમાન કરૂં છું કે તેમનાં ધર્મશાસ્ત્રો ઉંચી કોટિનાં છે; તે સરળ છે, બચ્ચું પણ સમજી શકે તેવાં છે.

પણ જો પારસી કોમ પોતાની પ્રાચીન મહત્તાની મૂડી ઉપર નભવા ને ઝૂઝવા ઇચ્છે તો મોટી ભૂલ કરે.

પશ્ચિમી પવનની અસર

જેમ બીજાઓ તેમજ પારસી અત્યારે પશ્ચિમના ઝેરી પવનમાં સપડાયા છે. તેમણે પ્રાચીન સાદગીનો ત્યાગ કરવો શરૂ કર્યો છે. તેમનામાં મોજશોખ વધતાં જાય છે. કોમની પાસે પુષ્કળ પૈસો હોવાથી કંઇક બેદરકારી આવી જણાય છે. નાની કોમ જેમ નીતિને પગલે ચાલતાં તુરત ચડી શકે તેમ જ જો અનીતિનું પગલું ભરે તો તુરત પડે પણ. ને જો પડે તો તેનો નાશ થતાં વાર ન જ લાગે.

પારસીઓ વિષે વિશ્વાસ

મારા પિતાની પાસે એક પારસી ગૃહસ્થ આવતા. તેમનો સંબન્ધ ઘણો નિકટ હતો. હું તે વેળા બાળક હતો. એદલજી શેઠને કેમ ભૂલું? જ્યારે મારા પિતાને મળવા આવે ત્યારે સાદાઈની જ વાત કરે. તેમની પોતાની સાદાઇનો પાર ન હતો. તેમને રાજકોટના માજી ઠાકોર સાથે પણ સંબન્ધ હતો, તેમને પણ નકામાં ખર્ચ સામે કે ડોળ સામે વાત કરતાં એદલજી શેઠ અચકાય નહિ. જેવી તેમની સાદાઈ તેવી જ તેમની હિમ્મત હતી ને તેવી જ તેમની ખાનદાની હતી. ત્યારથી હું સમજતો આવ્યો છું કે પારસી કોમ ધારે તો ઘણું કરી શકે, ઘણું આપી શકે. મારો વિશ્વાસ છે કે પારસી કોમ આ ઝેરી પવનમાંથી બચી જશે; તેનું સાહસ, તેનો ધર્મ તેને બચાવશે. હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દુસ્તાનના વતની તરીકે જેવી સેવા પહેલાં કરી છે તેવી કરશે એમ મારો ભરોસો છે. ઇશ્વર તેમને વિવેક, સદ્બુદ્ધિ ને હિમ્મત બક્ષો. આ ધર્મયુદ્ધમાં પારસીનો ગમે તે ભાગ હો, તેમની ખાનદાની હિન્દુસ્તાનથી ભૂલાય તેમ નથી.

એક પારસી બહેનનું ઇનામ

પારસી બહેનનું ઇનામ

જાપાનના રાજનગર યોકોહામાથી એક બહેન મહેરબાઈ ભેસાનીઆએ અતિ પ્રેમાળ કાગળ લખ્યો છે. તે કેટલોક વખત મારી સાથે જ પડી રહ્યો. આને સારૂ તે બહેનની હું માફી માગું છું. એ કાગળ કેટલીક મુદત પછી મેં વાંચ્યો. પછી છાપવો કે નહિ એ વિચારમાં ને બીજા વ્યવસાયમાં રહી હું નિશ્ચય ન કરી શક્યો.

ઇનામ કાઢવાથી સારાં રાષ્ટ્રીય ગીત મળી શકે કે નહિ એ વિચારવા જેવું મને લાગ્યું. છતાં છેવટે એ નિર્ણય ઉપર આવ્યો કે અતિ શુદ્ધ ભાવના વાળો એક બહેનનો કાગળ મારે ન છાપવો એ યોગ્ય નહિ. તે બહેને વિચારેલું ઇનામ જાહેર

ન કરવું એ પણ મને ઠીક ન લાગ્યું. તેથી તે કાગળ નીચે આપું છું. તેમાંનો કેટલોક ભાગ મને જ લગતો હતો તે કાઢી નાખ્યો છે. કેટલાક શબ્દો જ સુધાર્યા છે ને અંગ્રેજી ફકરાઓનો તરજુમો કર્યો છે. બાકીનો કાગળ જેવો ને તેવો જ આપું છું. દૂર બેઠેલી એક બહેન આટલો રસ આ ધર્મયુદ્ધમાં લે છે એ હર્ષ પામવા યોગ્ય છે.

ઇનામની લાલચે તો નહિ પણ એક બહેને આટલે દૂરથી ઇચ્છા કરી છે એ ઇચ્છાને માન આપવા ખાતર કોઇને સરસ્વતી દેવી પ્રેરે ને ગુજરાતના કવિઓ પ્રયત્ન કરશે તો હું આભારી થઇશ. બધાં કાવ્યો છેવટે ૩૦મી જૂન સુધીમાં મળી જવાં જોઇએ. એક જ વિષયને લગતું ભારે કાવ્ય હશે તો બધું ઇનામ એક જ કવિને જશે. જો એકે કાવ્ય અમુક શ્રેણીનું નહિ હોય તો ઇનામ આપવામાં નહિ આવે. પરીક્ષકનું નામ હવે પછી જાહેર કરીશ.

શ્રીમતી મહેરબાઇનો કાગળ

મહેરબાઈ બેસાનીઆનો કાગળ

"આપનું 'નવજીવન' સાત સાગર ઓળંગતું મારે માટે પ્રેમ, શીખ, ધમ અને ફરજના સંદેસા ચાલુ લાવે છે, પણ મારે અફસોસ સાથ જોવું પડે છે કે 'જુન્નાંજીવન' ને આપણા હીંદી ભાઇઓ એવી ચુસ્તતાથી ચાહે છે કે 'નવજીવન' પર આડી નજર કરવી એબી તેઓને મન 'જુન્નાંજીવન' ને બેવફા થવા બરાબર છે.

આપના 'નવજીવન' માં તમો દિવાળી વિષે વેપારી ભાઈઓને સુચના આપો છો તે અતરે કેટલી મોડી આવી તેનો ખ્યાલ કરૂં છું ત્યારે અફસોસ છૂટે છે. અતરે હીંદી પહેડીએ ફુલપાન લાઇટ પછવાડે ૫૦૦૦ થી ૬૦૦૦ યનનો ધુમાડો ઉરાડ્યો છે.

અસહકાર હાંસ્યમજાકનું પગઠ્યું ઓળંગી ગયું છે એ ખુસખબરથી ઘણીક ફીકરો ટળી ગઈ છે જ્યારે ઘણીક આંખ સામું તરી આવે છે. અને તેનો હું ગંભીરાઈથી વીચાર કરતી હતી તેટલાં સહકારીઓનો મેનીફેસ્તો નજરે પડયો અને બાઇબલ સાંભરી આવ્યું.

મોઝીસ જ્યારે ઇસરાયલોને ઇજીપ્તની ગુલામગીરીમાંથી ખુદાઇ બસારતે છોડવવા મથે છે ત્યારે ગુલામગીરીમાં જમાનોભર દબાયલાં એ બીચારાઓ પણ ઇજીપસીઅન લશ્કરને પૂઠે આવતું જોઈને મોઝીસને એમજ કહે છે:

'અમે આ જંગલમાં મરી ફીટીયે તેના કરતાં તો ઇજીપ્તની સરકારની ગુલામી કરીયે એ વધારે સારૂં છે !!!'

ગુલામગીરીમાં મળતાં શાંતી અને એસઆરામનો મોહ છોડી કાંટાં અને સ્કુલો વગરના જંગલી હીંદમાં ભટકવું એઓને કેમ ગમે ? એ પશ્ચીમની મોહીનીને વશ જીવોને મોઝીસના જેવો કીરતારપરનો વિશ્વાસ કયાંથીજ હોય ?

મોઝીસે કહેલું:

'જહોવા (ઇશ્વર) તમારે ખાતર ઝુઝશે. તમે શાંત રહેજો.'

કીરતારની સાહ્ય વગર આપણા ગમે એવાં બળવાન બળ અનેઈચ્છા છતાં મહાન કાર્યો કદી થયાં નથી તો પછી સત્યતા અને ઇનસાફની આ લડતનું પોલીતીક સ્વરૂપને ધર્મનાં સ્વરૂપમાં ફેરવી નાખવાને હરકત શું છે?

ખુદા અને ધર્મના નામ પર મરવાવાવાળી હિંદની પ્રજાને આ પશ્ચિમનો નવો વાયુ કંઈ ધ્યાનમાં આવવાનો છે? વળી ભાષણો સાંભળીને ઘર ગયા પછી પોલીતીકસની કંતકંથા કેટલીકવાર ટકી રહેસે?

ધર્મ અને દેશ ભક્તીના ગાયનો એઓની જીંદગીમાં આનંદ અને મીઠાસ લાવી શકે એમ ધારી અને નવજીવનમાં પણ તમોએ અનેકવાર મેળાવડાઓમાં થતી ગડબડ લોકપ્રીય ગાયનોથી અટકાવી શકાય એવી સુચના કીધી હતી તે ધ્યાનમાં લઇ આ સાથ ૨૨૫) રૂા. ની હુંડી બીડું છું. નીચલી સરતોએ દર રૂ. ૭૫) નાં ત્રણ ઇનામ આપવાનું 'નવજીવન'માં પ્રગટ કરવાને જો તમે એકમત થશો તો હું ખુસી થઇસ. પણ જો એ રકમ બીજાં વધારે ઉપયોગી કામ માટે આપ વાપરી શકો એમ હોય તો મારા જીવને વધારે ખુસાલી થશે.

ગીત ૧લું—ખુદાની સ્તુતી. બનતાં સુધી દરેક ધર્મનાં ખુદાનાં નામો આમેજ કરવાં;

બાઈબલ, અવસ્તા, ગીતા અને કુરાનની સાહેદતોગી ખુદા સદા ઇન્સાફ અને સત્યતાની પક્ષમાં લડનારને સાહ્ય થાય છે તે બતાવવું;

ધર્મને આધારે આ હીંદના કતોકતીના વખતમાં હીંદપૂત્રને અપીલ;

ખુદાની લહેરમાં જાનનીસાર કરવા તઈઆર થયલી પ્રજાની ભગવાનને સાહ્યતા માટે અપીલ;

એ બાબદો આપવી જોઇએ.

ગીત ૨જું—લોકમાન્યની જીંદગી પરથી મળતો બોધ, અને હિંદપ્રજા હાલ એ મરહુમ રૂસીનેજ પગલે ચાલવા જાનસદકે કરવા બી તઇઆર થસે એવો હીંદી પ્રજા તરફથી લોકમાન્યને સંદેશો;

ગીત ૩જું—સહકારીઓની અરજુના સાથ સરખામણી અને અરજુનાને સંબોધીને કીષ્ણાએ કહેલા શબ્દોમાં સહકારીઓને અપીલ:

'તારા હ્રદયનું દૌર્બલ્ય
છોડીને હે પરંતપ! ઉઠ.'

મારાં અશુદ્ધ અને કંગાલ ગુજરાતી માટે તમારૂં દયાળું જીગર ઠઠ્ઠા નહી મગર મોટાં મનથીજ જોશે એવી આસા છે. હીંદી બની અંગ્રેજી લખવા કરતાં જેવું તેવું પણ ગુજરાતીજ લખેલું આપને પ્રીય થઇ પડસે એવી આસાથી લખ્યું છે.

અને છેલ્લે હજારો માઇલ દૂરથી પણ મારા હજારો નમસ્કાર. અલ્લાહો અકબર! બંદેમાતરમ ! હિન્દુ મુસલમાન પારસીકી જય ! તમારી સત્યતા અને ઇનસાફની લડતનો જય! ખુદા હાફેઝ!

મહેરબાઈ ફ. લેસાનીઆ

નવસારીના પારસીઓ આગળ

બહેનો અને ભાઇઓ,

નવસારીમાં આ મારી પહેલી મુલાકાત નથી. સને ૧૯૧૫ની સાલમાં હું ઘૂમતો હતો ત્યારે એક દિવસ અહીં આવી ગયેલો. પરન્તુ તે સમય જુદો હતો અને આજનો સમય જુદો છે. બંનેમાં બહુ મોટો ભેદ છે. આજે તો નવો યુગ વર્તી રહ્યો છે. એ યુગની પ્રવૃત્તિનું કેવું પરિણામ આવશે તથા જગતની અંદર આપણી કેવી કસોટી થશે તે તો ઇશ્વર જાણે. આપણે ધારીયે ગમે તે, પણ તે પાર પાડવું કે નહિ એ ઇશ્વરના હાથની બાજી છે. તેથી જ કહેવાય છે કે માણસ ધારે ગમે તેટલું પણ કરનારો તો ઇશ્વર છે.

કરનારો ઈશ્વર છે

ધર્મરાજ્ય કે અધર્મરાજ્ય

મારા જેવો માણસ પ્રજામાં દેખાતા જુસ્સાથી, પ્રજાની પ્રતિજ્ઞાઓથી ભોળવાઈ જઈ વિશ્વાસ રાખે કે એક વર્ષની અંદર ધર્મરાજ્ય સ્થાપશે, સ્વરાજ્ય સ્થપાશે; પણ કોને ખબર છે કે આપણે જે સ્થાપીશું તે ધર્મરાજ્ય હશે કે અધર્મરાજ્ય હશે? આપણું સ્વરાજ્ય તે રાક્ષસી રાજ્ય હશે કે રામરાજ્ય હશે તે અત્યારે કોને ખબર છે? પરન્તુ મારો આત્મા તો સાક્ષી પૂરે છે કે આપણી ગતિ ધર્મ તરફ છે. હિસાબ કાઢતાં એવો જવાબ આવે છે કે છેલ્લા પાંચ અથવા છ મહિનામાં જે વેગથી આપણે કામ કર્યું છે તે જ વેગથી કામ કરીશું તો બાકીના છ મહિનામાં જરૂર ધર્મરાજ્ય સ્થાપી શકીશું.

ધર્મરાજ્યની સ્થાપના

મહારાજા ગાયકવાડની હદમાં

મને ભાન છે કે અત્યારે હું બ્રિટિશ હદમાં નથી. હું મહારાજા ગાયકવાડની હદમાં બેઠો રહીને બોલું છું. પણ હું જે ટીકાઓ કરવાનો છું તે સામાન્ય છે. મારૂં કાર્ય બ્રિટિશ અને દેશી બન્ને રાજ્યને સારૂ સરખું છે. બન્ને જગાએ ધાર્મિક ભાવના દાખલ કરવી, બન્ને જગાએથી મેલ હોય તે કાઢી નાંખવો એ તો ઈષ્ટ જ છે.

મેલ કાઢવાનું કામ

પરન્તુ બ્રિટિશ હદમાં મારે જે કેટલીક ટીકાઓ કરવી પડે છે, કેટલાંક કાર્યો કરવાની સલાહ આપવી પડે છે તે હું જાણું છું કે અહીં પ્રસ્તુત ન હોય. એટલે મારે જે સામાન્યપણે કહેવાનું છે તે જ કહીશ.

પારસીઓનું ધામ

પારસીઓનું ખરૂં ધામ

નવસારી આવવાનો મારો હેતુ ખાસ કરીને તો પારસીઓના આ મથકમાં આવીને પારસી બહેનો અને ભાઇઓનાં દર્શન કરૂં અને તેમને બે શબ્દ કહું એ છે. નવસારી પારસીઓનું મોટું મથક છે. મુંબઈ પારસીઓનું મથક છે. પણ મુંબઈ એકલા પારસીઓનું નહિ કહેવાય. મુંબઈ તો અંગ્રેજીમાં જેને 'કૉસ્મૉપોલિટન' કહે છે એવું શહેર છે. મુંબઇ જગન્નાથપુરી જેવું છે, જોકે જગન્નાથપુરી તો તે પવિત્ર હોય તો જ તેને કહી શકાય; અને હું મુંબઈને પવિત્ર માનવા તૈયાર નથી. પારસીઓનું ખરૂં ધામ નવસારી જ છે.

પારસીઓ પ્રત્યે મારૂં ઋણ

પારસીઓ પ્રત્યેનું ઋણ

મહુર્મ દાદાભાઈ નવરોજીની આ જન્મભૂમિ છે. હું તેમના ઘરમાં જઇ આવ્યો. મારે માટે તો એ જાત્રાનું સ્થાન છે. પણ તેમના ઉપરાંત મારો સંબન્ધ પારસી બહેનો અને ભાઇઓ સાથે કેટલો નિકટ છે તે મેં મારા પારસી પ્રત્યેના જાહેર પત્રમાં થોડું જણાવ્યું છે. તેમાંયે મેં મારાં બધાં સુન્દર સ્મરણો નથી આપ્યાં. તેને માટે તેમાં જગા ન હતી. તેમનાં સ્મરણો એવાં સુન્દર છે અને તેમની સાથેનો મારો સંબન્ધ એવો નિકટ છે કે હું તેમના ઋણ નીચે—કરજ નીચે છું. મેં એ મારૂં કરજ ભરવા એ કાગળ લખ્યો હતો. જે પ્રેમ પારસીઓએ મારા ઉપર હિન્દુસ્તાનમાં, વિલાયતમાં, દક્ષિણ આફ્રિકામાં, ઝાંઝીબારમાં, એડનમાં બતાવેલો છે એ હું વિસરી શકું એમ નથી. મારા પોતા વિષે હું એટલું તો ખાતરીથી કહું છું કે હું નગણો નથી. મારા ઉપર કરેલા ઉપકારની હું કિંમત આંકી શકું છું, અને તેથી જ આ જંગી પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી છે તેમાં પારસીઓ અલગ રહે તો અથવા તટસ્થ રહે તોપણ મને દુઃખ થાય.

મને પારસીઓને વિષે પ્રેમ છે, તેમની શક્તિને વિષે માન છે, તેમની બુદ્ધિનો મને અનુભવ છે, તેમની કાર્યદક્ષતાનું મને જ્ઞાન છે. તે ઉપરથી હું માનું છું કે આ પ્રવૃતિથી તેઓ મુક્ત ન રહી શકે. પારસીઓ આ પ્રવૃત્તિથી અલગ રહે અથવા અસહકારી ન થાય તો મને જરૂર દુઃખ થાય.

પારસીઓનાં સાહસ અને ઉદારતા

પારસીઓની સખાવતો

પારસીઓમાં વણિકવૃત્તિ છે. આખી દુનિયાના વ્યાપારીઓમાં કોઇથી વ્યાપારની હરિફાઇમાં તેઓ ઉતરે એમ નથી. પારસી કોમ ભારે સાહસી છે. એંશી હજાર અથવા લાખ માણસની તમારી કોમની કીર્તિ આખા જગતમાં તમારા સાહસથી ફેલાયલી છે. તમે જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાં તમારી બુદ્ધિ અને શક્તિનો ચમત્કાર તમે દાખવ્યો છે. ઉદારતામાં પારસી કોમનો કોઈ મુકાબલો કરી શકે એમ નથી. પારસી કોમે જેટલું ધન જગતના ભલા ખાતર આપ્યું છે તેટલું બીજા કોઇએ નથી આપ્યું. ઍન્ડ્રૂ હૅન્ગે આખા જગતની કોમોના સખાવતના આંકડા કાઢી બતાવી આપ્યું છે કે વસ્તીના પ્રમાણમાં પારસીઓની સખાવત

સહુથી વધે એમ છે. હિન્દુ કોમે બહુ આપ્યું છે, પણ હિન્દુ કોમ તો મહાસાગર છે અને તેમની સખાવત એ મહાસાગરમાં બિન્દુ સમાન ગણાય. મુસલમાનોએ પણ સખાવતો કરેલી છે, ખ્રિસ્તીઓની સખાવતો પણ પ્રસિદ્ધ છે; છતાં કાંઇ પણ સરખામણી યહુદીઓની સખાવત સાથે જ થઈ શકે એમ છે, અને તેમાં પારસીઓ ચડે છે. વળી પારસીઓની સખાવતો સહુને માટે છે. એવી કોમ જો પોતાની શક્તિનો સદુપયોગ કરે તો દુનિયાનું ભલું જ કરી શકે.

હિન્દ સાથેનું સગપણ

પણ હિન્દુસ્તાન સાથે તો તેમનો ખાસ સંબન્ધ છે. હિન્દુસ્તાને પારસીઓને કટોકટીને વખતે સંઘર્યા છે. તેથી હિન્દે કાંઇ ખોયું નથી. તેમને સ્થાન આપીને હિન્દુ કોમે અને હિન્દુસ્તાને લાભ જ ઉઠાવ્યો છે. પારસીઓએ પણ લાભ ઉઠાવ્યો છે. હિન્દુસ્તાનમાં હિન્દી કહેવડાવીને તેઓ અભિમાન લઇ શકે છે. પારસીઓએ અહીં આવીને લીધુ છે અને દીધુ છે. મેં તેમની તરફથી મોટી આશાઓ રાખી છે. તેઓ આ નવા યુગની પ્રવૃત્તિમાં તેમની ઉદારતાથી થોડો ફાળો નહિ આપે એવી મારી ખાતરી છે. હું તેમની પાસેથી માત્ર પૈસાની અથવા બુદ્ધિની મદદનો ફાળો નથી માગતો. તે ફાળો તો તેઓ આપશે જ; પણ હું તો તેમની ખરા દિલની લાગણીનો ફાળો માગું છું, ધાર્મિક લાગણીનો ફાળો માગું છું. તમે જે પયગમ્બરને માનો છો તેના ફરમાનને યાદ કરો. મેં તમારાં ધર્મપુસ્તકો ગુજરાતીમાં તથા અંગ્રેજીમાં મળી શકે એટલાં વાંચ્યાં છે. હું વેદ કે ઉપનિષદ્ વાંચતો હોઉં અથવા ગીતાજી વાંચતો હોઉં એમ મને લાગેલું છે. કેટલાક પારસી લોકોએ ઝરથોસ્તનાં કથનોની ઉપનિષદ્ સાથે સરખામણી કરેલી છે. ઝરથોસ્તનાં ફરમાનોમાં અને બીજા ધર્મનાં ફરમાનોમાં ઘણું સરખાપણું છે. તેથી મારી ખાતરી છે કે પારસીઓ ધાર્મિક ફાળો દેશે.

પારસીઓની લાગણીનો ફાળો

બુદ્ધિવાદથી જગત નહિ ચાલે

જગત કાંઈ બુદ્ધિથી ચાલતું નથી, હૃદયથી ચાલે છે. આ જગતમાં બુદ્ધિ રાજ્ય નહિ કરે પણ આત્મા રાજ્ય કરશે. આત્મા રાજ્ય કરશે એટલે સદાચાર રાજ્ય કરશે. અત્યારે સદાચાર નથી એમ હું નથી કહેવા માગતો, પણ અહીં હું સદાચાર ખાસ અર્થમાં વાપરૂં છું. સદાચાર એટલે ધર્માચાર.

આત્માનું રાજ્ય

પૂર્વ અને પશ્ચિમનો મુકાબલો

ઇરાન પૂર્વનો મુલક છે. અત્યારે પૂર્વ અને પશ્ચિમ વચ્ચે મુકાબલો ચાલી રહ્યો છે. પશ્ચિમમાંથી આપણા ઉપર ભારે વંટોળીઆનો ધસારો આવ્યો છે. આપણે કાં તો તેમાં ઘસડાઇયે કાં તો દૃઢતાથી સામે થઈ આપણે તેને પાછો વાળીયે. એ વંટોળીઆનું નામ છે જડવાદ, અથવા પૈસાને પરમેશ્વર માનવાનો વાદ. આપણે એની સામે નહિ થઇએ અને નકલ કરવામાં ફસાઈશું તો જડવાદી બનીશું. પૈસાને પરમેશ્વર માનીશું તો નાશ પામીશું.

પશ્ચિમનો વંટોળીઓ

પારસીઓને ચેતવણી

પારસી અને ગુજરાતી

તમારી આટલી સ્તુતિ કર્યા પછી મને લાગે છે કે તમને ચેતવણીના બે બોલ કહેવાની મારી ફરજ છે. તમારી કોમ અંગ્રેજી ભણતરથી છેતરાઈને કદાચ પશ્ચિમના વાયુમાં ઘસડાઈ જાય તો તે અસંભવિત નથી. પારસીઓની માદરી જબાન ગુજરાતી છે. તેમની વસ્તી મુખ્યત્વે ગુજરાતમાં છે એટલે તેઓ ગુજરાતી જ છે. છતાં એક પારસી બહેને મને થોડા દિવસ ઉપર લખ્યું છે કે અમારા પારસી ભાઇઓ પોતાને અંગ્રેજી નથી આવડતું એમ કહેવામાં મોટાઈ માને છે. ગુજરાતી હું ભૂલી ગયો છું એમ કહેવામાં મોટાઇ માને છે. એટલું જ નહિ પણ અંગ્રેજી ઢબો વગેરે માટે તેઓ ખાસ ચોકસાઈ રાખવામાં ઘણો કાળ ગુમાવે છે. કેટલીક પારસી બહેનો મને આ કામમાં બહુ મદદ કરે છે. તેમને હું ગુજરાતીમાં લખવાનું કહું છું ત્યારે તેઓ મારાથી શરમાય છે અને કહે છે કે અમે ગુજરાતીમાં નથી લખી શકતી. આ કોમની દીન દશા સૂચવે છે.

અંગ્રેજી ભાષા

અંગ્રેજીનું સ્થાન

અંગ્રેજી ભાષા આજકાલનો વાયુ છે. મારો તેના પ્રત્યે તિરસ્કાર નથી. પણ એ ભાષા શીખવી એ જુદી વસ્તુ છે અને તેને માદરી જબાન બનાવવી એ જુદી વસ્તુ છે. રાજકારણી ભાષા અથવા વ્યાપારની ભાષા ઉપરાંત અંગ્રેજીનું બીજું સ્થાન નથી. પણ પારસીઓ જો તેને પોતાની માદરી જબાન કરે તો તેમનું અને હિન્દુસ્તાનનું દુર્ભાગ્ય છે. જો તમો તેને વળગશો તો પશ્ચિમના ગુલામ થઇને જ રહેશો, તમારા પ્રાચીન પયગમ્બરનું ચમત્કારી શિક્ષણ ભૂલશો.

યૂરોપ જીસસને ભૂલ્યું છે

યૂરોપના મોહિનીમાં ન ફસાશો

યૂરોપની પ્રજાઓ ખ્રિસ્તી કહેવાય છે, પણ ખ્રિસ્તનું ફરમાન તેઓ ભૂલ્યા છે. ભલે તેઓ બાઇબલ વાંચે, ભલે હિબ્રુનો અભ્યાસ કરે, પણ તેનાં ફરમાનો પ્રમાણે તેઓ આચરણ કરતા નથી. પશ્ચિમનો વાયુ જીસસનાં ફરમાનોનો વિરોધી છે. તેઓ જીસસને પણ ભૂલ્યા છે.

પારસીઓને સન્દેશો

પારસી ભાઇઓને આ મારો સન્દેશો છે. અહીં ઘણા પારસીઓ ન આવ્યા હોય તો જે આવ્યા છે તેમને મારી વિનન્તિ છે કે આવતી કાલે મારો આ સન્દેશો તેઓ ઘેરઘેર પહોંચાડે: તમે ખોબા જેટલા છો તેથી તમારે ક્ષોભ પામવાનું કારણ નથી. સંખ્યા મહત્ત્વની વસ્તુ નથી. ગુણ સંખ્યામાં નથી, પણ માણસાઇમાં છે, બહાદુરીમાં છે, હિમ્મતમાં છે. પચાસ હજાર ખોટા સીક્કા હશે તો તેની કાંઇ કિંમત નથી. પણ એક ખરા સીક્કાની કિંમત ગમે તેટલા ખોટા સીક્કાથી વધારે છે. માટે જો પારસીઓ ખરા સીક્કા હોય તો તેઓ દુનિયાને પોતાનો હિસાબ આપી શકે છે. તેમની પાસેથી હું આશા રાખું છું કે તેઓ ખરા સીક્કા નીવડશે.

તમે પશ્ચિમના પવનમાં ઘસડાશો, મોજશોખના ભીખારી બનશો, એશઆરામમાં મશગુલ થશો, પૈસાના પૂજારી બનશો તો ખુદાઇને ભૂલશો; અને જો જરથોસ્તના ઉપદેશને ભૂલશો તો જે વસ્તુ માટે તમે પંકાયા છો તે ખોશો, મણિને ખોઈને કાંકરા લઇ બેસશો.''

પારસીઓમાં ઘણા અબજપતિઓ થઇ ગયા છે. તેઓ આટઆટલું કમાયા છતાં સાદાઈને તેમણે નહોતી છોડી, તેમણે તેમનાં હૃદય સાફ રાખ્યાં હતાં, તેઓ ખુદાને નહોતા ભૂલ્યા. પરન્તુ આધુનિક જમાનાનાં પારસી બહેનો અને ભાઇઓને વિષે મને કાંઇક શંકા થાય છે. મને ભય રહે છે કે રખેને તેઓ યૂરોપની મોહિનીમાં લુબ્ધ થઈ પ્રાચીન વારસો ખોઇ બેસે.

શરાબખાનાં તોડો

મેં તમને બહુ કહ્યું. અત્યારે તમે આખા અસહકારમાં દાખલ ન થાઓ તો કંઈ નહિ, પણ એક વસ્તુમાં હું તમારી ખાસ મદદ માગું છું. શરાબખાનામાંથી પૈસા કમાવાનો વિચાર તમે છોડી દો તો તમારો મોટો ઉપકાર થશે. એકલા પારસીઓ જ શરાબખાનાં ચલાવે છે એમ નથી. હિન્દુ પણ ચલાવે છે, અનાવલા બ્રાહ્મણો પણ ચલાવે છે, મુસલમાનો પણ તેમાં પડેલા છે. પંજાબમાં બહાદુર ગુરુ ગોવિન્દસિંહના અનુયાયી શીખ લોકોના હાથમાં પણ દારૂનાં કારખાના છે. તે સહુને હું વીનવી રહ્યા છું. પણ પારસી કોમ નાની હોઇ તેમને માટે આ કામ કરવું સહેલું છે. હિન્દુસ્તાનમાં દરેક ઠેકાણે પારસી ભાઇઓના હાથમાં શરાબખાનાં છે. સ્વરાજનું પહેલું કામ એ છે કે દેશમાં શરાબખાનાં ન હોય, દારૂ ગાળવાનાં મોટાં કારખાનાં ન હોય. કોઇ કોઈ જગ્યાએ દવાને માટે દારૂનાં નાનાં કારખાનાં ભલે હોય. પણ તે અફીણ કે સોમલની જેમ રહે. સોમલની દુકાનો ઠેકઠેકાણે નથી હોતી. તે મેળવવું અઘરું છે છતાં કેમિસ્ટની દુકાને તે મળી શકે છે. તેમ દારૂ પણ મળવો અઘરો હોવો જોઇએ.

શરાબખાનાં તોડો

પારસી બહેનો અને સ્વદેશી

હું સ્વદેશીની જંગી ચળવળમાં પારસીઓની મદદ માગું છું. તમે જાણીને રાજી થશો કે એક પારસી બહેને શુદ્ધ સ્વદેશી ચાળીસ સાડીઓનો ઑર્ડર આપ્યો છે. મદ્રાસમાં હાથના કાંતેલા સૂતરની ઝીણી સાડીઓ વણાઇ શકે છે. પારસી બહેનોને થોડો શોખ પણ જોઇયે તો તેમને પોસાય એવી સાડીઓ બેઝવાડામાં બની શકે છે.

પારસીઓ અને સ્વદેશી

કેટલીક પારસી બહેનોએ સ્વદેશી ધારણ કર્યું છે. પરન્તુ હું તો લોભી રહ્યો, કંજુસ રહ્યો. એટલે એ માની આખી કોમમાં ઉજ્જવળતા જોવામાં ન આવે ત્યાં સુધી મને આનન્દ ન થાય. તમે રેશમી વસ્ત્રમાં શોભા માનો છો, પણ તમે પોતાને અને હિન્દુસ્તાનને ખરેખર તો ખાદી પહેરીને જ શોભાવી શકશો. ઘણા હિન્દુઓ હજી ખાદી નથી પહેરતા, મુસલમાનો નથી પહેરતા. પણ બીજાનો દાખલો તમે ન લેજો. બીજા બૂરા થાય તેથી આપણે બૂરા થવાની જરૂર નથી. તમારી કોમ કરોડો હિન્દુમુસલમાનને દાખલો આપી

શકે છે. જ્યારે સુરતના એક હાથવણાટના કારખાનામાં હું ગયો ત્યારે મને આનન્દ થયો કે એક પારસી ભાઈ સ્વદેશીમાં કાંઇક મદદ આપી રહ્યા છે. પણ હું તેટલાથી રાજી થાઉં એમ નથી. તમે તમારા દરેક ઘરમાં રેંટીયાને સ્થાન આપો. તમે પારસી બહેનો ઘણું બારીક કાંતી શકો એમ છો. તમે તમારી કસ્તીઓ માટે બારીક ઊન કાંતો છો. એ તમારી શક્તિ હિન્દુસ્તાનને અર્પણ કરો.

ગાંધીજી ગુજરાતમાં

[પૃ. ૧૦૩૩થી ચાલુ]

ઝીણા ઝીણા અવિવેક

ઝીણા ઝી અવિવેક

ગોધરાથી રાતે પંજાબ મેલમાં નીકળી મંગળવારે સવારે સુરત પહોંચ્યા. ખેડા અને પંચમહાલ જીલ્લાને મુકાબલે સુરતની વ્યવસ્થા બહુ સારી ગણાય. સ્વયંસેવકોની તાલીમ સારી હતી. શણગારમાં જોકે શુદ્ધ સ્વદેશીના શણગાર તો ન જ હતા છતાં ગાંડાઈ નહોતી દેખાતી. અહીં મને કાલોલના શણગારની એક મૂર્ખાઇ યાદ આવે છે. કાલોલમાં લોકોએ જુદી જુદી વસ્તુઓનાં તોરણ બાંધેલાં. તેમાં એક જગે સીઝરની સીગારેટની ડબ્બીઓનું જ તોરણ કરેલું ! અને મૂર્ખાઈની હદ તો ત્યાં વળી કે કાલોલના કોઈ કવિએ દુર્વ્યસનોની અટકાયત સંબન્ધે કંઇ કાવ્યસંગ્રહ છપાવેલો તેની જાહેરખબર બરાબર આ તોરણ નીચે ! જેને માન આપવા સારૂ આપણે આટલા ઉલટભેર ઉછળીયે છીયે તેને શું ગમશે શું નહિ તેનો પણ વિચાર કરવા આપણે રોકાતા નથી ! સુરતની પણ આટલી સુન્દર વ્યવસ્થા હોવા છતાં તેમાં એક શરતચૂક તો અમારૂં ધ્યાન ખેંચી જ રહી હતી. સ્થળે સ્થળે ગાંધીજીને માન આપવાની ગોઠવણો હતી, તેમાં કેટલીક જગાએ વિલાયતી વાજાં પણ રાખેલાં હતાં. અને તેમાંનાં ઘણાંખરાં 'ગૉડ સેવ ધ કિંગ' જ વગાડી રહ્યાં હતાં ! છેક ઝીણી ઝીણી બાબતોમાં પણ કેટલું પરદેશી તત્ત્વ આપણામાં ઘુસી ગયું છે તેનો આ પૂરાવો છે અને તે કાઢવા સારૂ આપણે કેટલા જાગતા રહેવાની જરૂર છે તેનો એ ખ્યાલ આપે છે.

સુરત મ્યુનિસિપાલિટીનું માનપત્ર

મારો પુરુષાર્થ શામાં છે?

સુરતમાં ઉતર્યા કે તરત મ્યુનિસિપાલિટી તરફના માનપત્રના મેળાવડામાં મ્યુનિસિપલ હૉલમાં જવાનું હતું. ગાંધીજીને આપવાનું માનપત્ર સુન્દર ત્રાંબાના પતરા ઉપર કોતરેલું અને પાટદાર બેઠકમાં ગોઠવેલું હતું. પતરાની એક બાજુએ રેંટીયાનું ચિત્ર હતું અને બીજી બાજુએ બુદ્ધ ભગવાનનું ચિત્ર હતું. શરૂઆત 'अक्रोधेन जिने क्रोधम्' વાળા પ્રખ્યાત શ્લોકથી કરવામાં આવી હતી. માનપત્રનો જવાબ વાળતાં ગાંધીજીએ જણાવ્યું:

"મારે કહેવું જોઈયે કે જેમ પૌષ્ટિક પદાર્થ દરેક માણસ ખાઈ કે હજમ નથી કરી શકતો તેમ જ મારે માટે વાપરેલાં પૌષ્ટિક વિશેષણો હું હજમ કરી શકું કે નહિ તેની મને ખબર નથી પડતી. કોઇક દિવસ તેને માટે લાયક થાઉં ખરો. મારો એ દિશામાં પ્રયત્ન છે. હું પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું કે ક્રોધને અક્રોધથી જીતું, અસત્યને સત્યથી જીતું અને એમ કરતો કરતો મરી જાઉં. પણ અત્યારે તો તમે વાપર્યાં છે તે વિશેષણોનો મારે માટે ઉપયોગ ન થઇ શકે. આ વિશેષણો સાંભળીને હું બેદરકાર બનું કે ઉદ્ધત થાઉં અને એમ માની લઉં કે પ્રજાએ મને એવો કહ્યો એટલે હું લાયક થઈ ગયો તો તે જ દિવસથી મારો અધઃપાત શરૂ થાય. મારો પુરુષાર્થ મારી નમ્રતામાં છે, મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ન કરવામાં છે. આટલી જાગૃતિ રાખીને હું મારૂં કાર્ય કરૂં તો જ મારે સારૂ અને હિન્દુસ્તાનને સારૂ કુશળ છે.

હળવો અસહકાર

"તમે મને માનપત્ર આપો છો એ દેશની ચમત્કારી જાગૃતિ સૂચવે છે. એનો અર્થ એ જ છે કે મ્યુનિસિપાલિટી પોતાનો હોદ્દો સમજી છે. મ્યુનિસિપાલિટીઓ મારફત દેશનું ઘણું કાર્ય કરવાની મેં આશા રાખી છે. છેલ્લી બે મહાસભાના ઠરાવોમાં મ્યુનિસિપાલિટીને અસહકારમાં નથી મેળવી તેનું કારણ એ જ છે. તેમાં સરકારનો ગન્ધ છે, સ્પર્શ છે; પણ અત્યારે આપણી પાસે તો એક વસ્તુ પણ એવી નથી જેમાં સહકારનો સ્પર્શ ન હોય. એક ઘઉંનો દાણો ખાવામાં પણ સહકાર છે. અત્યારે આપણે તો એક બાળક પણ ઉચકી શકે એવો અસહકાર કરીયે છીયે. જો આપણે તીવ્ર અસહકાર કરી શકીયે તો એ વસ્તુ તો એવી ચમત્કારી છે કે એક દિવસમાં સ્વરાજ મેળવી શકીયે. પણ મેં તો દેશ જીરવી શકે તેટલો જ હળવો અસહકાર દેશ આગળ મુકયો છે અને તેમાં દરેક મ્યુનિસિપાલિટી ભળી શકે છે. દેશની દરેક મ્યુનિસિપાલિટી આ વસ્તુ સમજી જાય અને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કાર્યની રચના કરી લે તો તે મારફત સ્વરાજ સ્હેજે મેળવી શકાય એમ છે.

હળવો અસહકાર

પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ

"મ્યુનિસિપાલિટી શું કરી શકે તે બાબત મારે એટલું જ કહેવાનું છે કે મહાસભાની સલાહ પ્રમાણે ચાલવાનો પ્રયત્ન કરવાનું તમે જે વચન આપ્યું છે તે પાળો. અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરવા માટે કમર કસીને તૈયાર થાઓ. રેંટીયાને મુકીને આ વાત મેં પહેલી કરી. રેંટીયો એ આપણો પરમ પુરુષાર્થ છે, પરન્તુ અસ્પૃશ્યતાની ગન્ધ પણ ન રહેવા દેવી એ તો હિન્દુઓને માટે પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ છે. રેંટીયાપ્રવૃત્તિમાં કાર્ય કરવાનું છે, જ્યારે આમાં તો ભાવના જ બદલવાની છે.

પરમથીયે પરમ પુરુષાર્થ

પીઠ ઉપરનું પાઠું

"કાલે રાતે ગોધરામાં હું ભંગીવાડામાં ગયો હતો. ત્યાંની સ્થિતિ જોઈ મારૂં હૃદય બળવા લાગ્યું. જે વસ્તુ નરી આંખે દેખી શકાય એવી છે તે હિન્દુઓ તેમની ઝીણી આંખે

અન્ત્યજોની દુર્દશા

પણ કેમ નથી જોઇ શકતા, તેમની પીઠ ઉપર પાકું પડયું છે તેની તેમને કેમ ખબર નથી પડતી એ મને નવાઇ લાગે છે.

"તમે શહેરનો કચરો કાઢવા, લોકનું આરોગ્ય સંભાળવા, બાળકોને કેળવણી આપવા, રોગ અટકાવવા નીમાયલા છો. આ કામ ભંગીઓનો તમે ઉદ્ધાર કરશો તો જ તમારાથી બની શકશે. ઇંગ્લંડે બેલ્જીયમ જેવાં નાનાં રાજ્યોને માટે લડાઈ ઉપાડવાનું બહાનું બતાવી જેમ પોતાનો સ્વાર્થ સાધ્યો તેમ આપણે પણ આપણાં ખીસાં ભરવાનો વિચાર રાખીશું તો આપણા સ્વરાજનો કાંઇ અર્થ નથી.

"આ સરકારને હું રાક્ષસી શું કામ કહું છું ? તેણે નબળાના રક્ષણ માટે તલવાર નહોતી ખેંચી, પણ તેના ભક્ષણ માટે ખેંચી હતી. આપણા સ્વરાજ્યમાં અથવા ધર્મરાજ્યમાં તો નબળાંની સેવા કરવાની જ ભાવના રહેશે. આપણે શીતળતામય શુદ્ધ સ્વરાજ્ય મેળવવા તપશ્ચર્યા કરીયે ત્યારે જ ખરા સ્વરાજ્યવાદી કહેવાઈયે.

ભંગીવાડા આપણે રહેવા લાયક કરો

"એટલે ભંગીઓનો ઉદ્ધાર એ તમારૂં પ્રથમ કર્તવ્ય છે. તેમનો વાસ સ્વચ્છ હોવો જોઇયે, તેમનાં ઘર સાફ હોવાં જોઇયે, તેમને માટે પાણીની સગવડ હોવી જોઇયે. હું હવે મને ભંગી તરીકે ઓળખાવું છું. હું તો ભંગીવાડામાં રહેવામાં મોજ માણનારો રહ્યો. એ મારો ખરો વિલાસ છે. તેમનાં બાળકોને રમાડવામાં મારો આનન્દ છે. એટલે મારા જેવો માણસ ભંગીવાડામાં રહી શકે, સ્વાસ્થ્યના નિયમો જાળવી શકે એવી તેની સ્થિતિ ન થાય ત્યાં સુધી મ્યુનિસિપાલિટીએ પોતાની ફરજ બજાવી ન ગણાય."

સુવર્ણમય યોજના

રેંટીયા દ્વારા કેળવણી

ત્યારપછી રેંટીયા અને રાષ્ટ્રીય શાળા વિષે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે "રાષ્ટ્રીય શાળા એટલે રેંટીયાશાળા એમ જ આપણે અત્યારે સમજવું જોઇયે. કારણ કેળવણી તો એવી હોવી જોઇયે કે જેથી આપણને પોષણ મળે, આપણે સ્વતંત્ર થઇયે, તેજસ્વી બનીયે. કેળવણીના સંબન્ધમાં મારી ભૂલ હવે હું સુધારૂં છું. જેવી સરકાર કેળવણી આપે છે તેવી જ આપણે આપવા પ્રયત્ન કરીશું તો આપણે પછડાઈ પડીશું. આપણે તો જો આપણી પ્રજામાં શક્તિ રેડવા ઇચ્છતા હોઇયે તો રેંટીયો એ જ એક રામબાણ છે. રેંટીયો એ કેળવણીને માટે સુવર્ણમય યોજના છે. શાળામાં તમે રેંટીયો દાખલ કર્યો એટલે શાળા સારૂ તમારે ભિક્ષા નહિ માગવી પડે."

ત્યારપછી મ્યુનિસિપાલિટીના કામદારો, નોકરો તથા શિક્ષકોને પગાર સામું ન જોતાં પ્રામાણિકપણે પોતાનાં કાર્યો કરી તે રીતે સ્વરાજ ફાળામાં મદદ કરવાનો બોધ આપ્યો.

સ્ત્રીઓનો ઉત્સાહ

સુરતી સ્ત્રીઓનો ઉત્સાહ

સુરતમાં બપોરે પ્રાન્તિક સમિતિની સભા હતી અને ત્યારપછી સ્ત્રીઓની સભા હતી. સ્ત્રીઓની સભામાં બંગડીઓ અને વીંટીઓનો વરસાદ વરસ્યો. એક બાઇએ આવીને કહ્યું કે મારા બે છોકરા છે તેમને આજથી હું દેશસેવામાં અર્પણ કરીશ. સુરતમાં શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ અમારી સાથે જોડાયાં હતાં.

સ્ત્રીઓની સભા પછી અમે ઓરપાડ અને રાંદેર જઈ આવ્યા. ઓરપાડની સભા લગભગ ચાર વાગ્યે થઇ હતી. લોકોને તડકામાં જ બેસવાનું હતું અને ગામપરગામથી ઘણા લોક આવ્યા હતા છતાં શાન્તિ અદ્ભુત જળવાઈ હતી અને સ્વરાજ ફાળામાં ઉઘરાણું પણ ઠીક થયું હતું. રાંદેરના લૂખા અનુભવ વિષે ગાંધીજી લખી ચુકયા છે.

વાવટા પર માનપત્ર

વાવટા પર માનપત્ર

રાતે સુરતમાં તિલક મેદાનમાં જાહેરસભા હતી. લગભગ ૨૦ થી ૨૫ હજાર માણસ હશે. પણ વ્યવસ્થા એટલી સુન્દર હતી કે બધા સારી રીતે સાંભળી શકે. વચમાં વ્યાખ્યાન માટે માંચડો ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો અને ચોતરફ જવા આવવાના રસ્તા રાખેલા હતા. સ્વયંસેવકો પોતાનાં નાકાં બરાબર સાચવીને ઉભેલા હતા. આ સભામાં સુરતના સ્વયંસેવક સૈન્ય તરફથી ગાંધીજીને એક માનપત્ર એનાયત કરવામાં આવ્યું. માનપત્ર એક વાવટામાં ગોઠવવામાં આવેલું હતું. સ્વયંસેવક સૈન્યના સેનાપતિ માનપત્ર લઇને વાંચવા ઉભા થયા કે રંગબેરંગી સાટીન અને કસબી ભરતકામનો વાવટો જોઈ મારા મનમાં તો તુરત જ થયું કે હાલોલની કોથળીવાળી દશા આ વાવટાની થનારી છે. પરન્તુ વાવટો નજીક લઇને જોયો ત્યારે તેમાં અર્થ રહેલો લાગ્યો. સુતરમાં જેટલી જાતનું સ્વદેશી યા પરદેશી ધાગાનું કપડું બને છે તેના નમૂના સુશોભિત રીતે ગોઠવી તેનો આ વાવટો બનાવેલો હતો અને વચમાં માનપત્ર ખાસા જાડા ખાદીના કટકા ઉપર છપાવેલું હતું! પોતાના ભાષણમાં ગાંધીજીએ આ માનપત્રનો યોગ્ય ઉત્તર વાળ્યો અને સેનાપતિના તથા સૈનિકના ધર્મ સમજાવી સ્વયંસેવકોને બોધ દીધો. તિલક સ્વરાજ ફાળાની ભિક્ષામાં પણ સુરતી લાલાઓએ ઠીક ઉદારતા બતાવી ગણાય. તેમણે સત્યાગ્રહ સપ્તાહમાં ઉઘરાણાનું કામ કર્યું હતું છતાં સુરતમાંથી આઠ નવ હજાર રૂપીયા સ્ત્રીઓની સભામાં તથા આ જાહેર સભામાં થઈને થયા હશે.

વલસાડ—પારડી

૨૦મીની સવારે વલસાડ ગયા. ત્યાંની મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી પણ ગાંધીજીને માનપત્ર આપવામાં આવ્યું. બપોરે પારડી ગયા. વલસાડમાં મૌલાના શૌકતઅલી અમારી સાથે હતા.

સ્વરાજ્ય અને પારસી કોમનું હિત

નાની કોમોનું હિત

વલસાડની જાહેર સભામાં એક પારસી ભાઇએ વલસાડની પારસી કોમ તરફથી કહ્યું કે 'આ સ્વરાજની લડતમાં પારસીઓ હિન્દુમુસલમાનની સાથે જ છે. પરન્તુ સ્વરાજમાં

પારસી કોમનું હિત સચવાશે કે કેમ એનો વિચાર કરવામાં જ પારસીઓ સ્હેજ વિલંબ કરે છે.' આના જવાબમાં ગાંધીજી બોલ્યા કે

"આ પારસી ભાઇએ મધુર ગુજરાતીમાં જે શબ્દો કહ્યા તે યાદ રાખવા જેવા છે. હિન્દુમુસલમાનની એકતાનો અર્થ એ જ છે કે હિન્દુસ્તાનની એકેએક નાનીમોટી કોમ પોતપોતાના સ્વધર્મનું પાલન કરતી છતી સ્વતન્ત્રતાપૂર્વક રહી શકે. હિન્દુમુસલમાનની એકતામાં ત્રીસ કરોડ માનવજાતિનું બળ રહેલું છે. પણ યૂરોપની મોટી પ્રજાઓ નાની પ્રજાઓને બચાવવાને બહાને તેમને ગળી ગઈ એવો જો અર્થ થતો હોય તો બાવન વર્ષની ઉમ્મરે હું આમ રખડવા ન નીકળું. મારે નથી જોઇતું રાજ્ય કે નથી જોઇતા વૈભવ. મેં તે પેટ ભરીને માણી લીધા છે. મારો આત્મા તો મને કહે છે કે હિન્દુસ્તાનમાં નાનામાં નાની કોમ પણ નિભર્યતાથી રહી શકે એવી મારી પ્રવૃત્તિ છે. પારસી, શીખ, યહુદી, ખ્રિસ્તી, કોઇને રંજાડી ન શકાય, એક અબળા ઉપર પણ કુદૃષ્ટિ ન થઈ શકે એ સ્વરાજનો અર્થ છે. એ સ્વરાજ કોઇ આપવાનું નથી. એ નથી ઉપરથી પડવાનું કે નથી નીચેથી ભભૂકીયે ઉઠવાનું; આપણે તે સ્થાપવાનું છે. પારસી ભાઇઓને વખત લેવાનો અધિકાર છે. બે કોમ શું કરે છે તે તેઓ ભલે થોડો વખત જુએ; પણ મારા મનમાં તો ખાતરી થઇ છે કે તેઓ નિર્ભય છે. એટલે જ મેં તેમને આ સ્વરાજના યજ્ઞમાં બલિદાન દેવા બોલાવ્યા છે."

પારડીની સભામાં ગાંધીજીએ હિન્દુમુસલમાને દિલ સાફ કરી એક થવાની જરૂર ઉપર ખાસ ભાર મુકયો હતો.

હિન્દુઓને ખાતરી

મૌ. શૌકતઅલીએ તેમના ભાઇ મહમદઅલીનાં વચનો ટાંકી જણાવ્યું હતું કે "અંગ્રેજ સરકાર પાસે ત્રણ ચાર માઇલ સુધી ગોળો ફેંકી શકાય એવી તોપો છે. પણ આપણા મહાત્માજીએ તો એવી તોપ શોધી કાઢી છે કે પારડીમાં તમારા ઓરડામાં બેઠાં તે ચલાવો અને તેનો ગોળો સાત હજાર ગાઉ દૂર પડેલાં મૅંચેસ્ટર અને લેંકેશાયરના મીલ-માલીકોને લાગે."

હિન્દુમુસલમાનની એકતા વિષે બોલતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે

"દુશ્મનો હિન્દુમુસલમાનમાં ભેદ પાડવા માગે છે. હિન્દુઓને સમજાવે છે કે ખિલાફત-નું પતી જશે એટલે મુસલમાનો તમને દગો દેશે. પરન્તુ હું મારા હિન્દુ ભાઈઓને એટલું જ કહું છું કે જે હિન્દુ બિનશરતે અમારા ધર્મ માટે પોતાનું માથું આપવા તૈયાર થયો છે, જે હિન્દુ અમારી કોમ ઉપર મહોબ્બત વર્ષાવી રહ્યો છે અને જે હિન્દુ અમને માજાયા ભાઇ ગણે છે, તેને દગો દઈયે એટલા નાપાક અમે નથી જ."

વલસાડથી બીજે દિવસે ચીખલી અને બીલીમોરા થઇ અમે નવસારી ઉતર્યા. સ્ટેશનથી ઉતરીને તરત જલાલપુર જઇ આવ્યા. ત્યાંથી આવી નવસારીમાં સ્ત્રીઓની જાહેર સભા કરી, સ્વ. દાદાભાઇના ઘરની જાત્રા કરી, અને ત્યાંથી સીસોદરા ગયા.

સીસોદરાના શણગાર

સીસોદરા ગામ સુરત જીલ્લામાં સહુથી વધારે ઉત્સાહી ગણાય છે. આ ગામનાં વખાણ અમે અગાઉથી ખૂબ સાંભળ્યાં હતાં અને નજરે જોયું ત્યારે વખાણ અમને ઓછાં જ લાગ્યાં. આ ગામના શણગારમાં ગાંધીજી જેવા કટ્ટા સ્વદેશી પણ ખામી કાઢી શકે તેમ ન હતું. કેવળ વિશુદ્ધ ખાદી અને વનસ્પતિના શણગાર હતા, છતાં સૌન્દર્યમાં બીજા કોઇ ગામથી ઉતરે તેવા નહોતા. ખાદીનાં કપડાંને વિધવિધ રીતે બાંધીને તેની જુદા જુદા ઘાટની ઝાલરો બનાવેલી હતી. કેળના થાંભલા તથા નાળિયેરીની મોટી મોટી ડાળોની સુન્દર કમાનો બનાવેલી હતી અને તેમાં સ્થળે સ્થળે સૂતરના હાર જુદી જુદી રીતે ગુંથીને ગોઠવેલા હતા !

સીસોદરાના શણગાર

૫૦ મણ સૂતરનો પહાડ !

આ ગામમાં તેમજ આસપાસનાં ગામોમાં રેંટીયાપ્રવૃત્તિ પણ ધમધોકાર ચાલે છે. અમને એક ઓરડો બતાવવામાં આવ્યો. ત્યાં લગભગ પચાસેક મણ સૂતરનો પહાડ પડલો હતો ! અહીં વણકરો પણ સારી સંખ્યામાં છે અને તેઓ સુરત જીલ્લામાં હોશિયાર ગણાય છે, એટલે સૂતરની વણવાની વ્યવસ્થા ગામમાં જ થાય છે. પણ આ બધાનેય ભૂલાવે એવો એક બનાવ તો સીસોદરાની જાહેર સભામાં બન્યો. અન્ત્યજ સ્ત્રીપુરુષો સભામાં બીજાઓથી જરા છેટે ઉભાં રહેલાં હતાં. માંચડા આગળ સારા સારા માણસોને બેસવાની જગા રાખેલી ... રા ખાલી હતી. શ્રી વલ્લભભાઈની નજર પેલાં અન્ત્યજો ઉપર પડી. તેમણે ગાંધીજીને વાત કરી અને તેમણે તો સહુને બોલાવીને પેલી આગળની જગાઓ પર બેસાડયાં ! સભામાંથી કોઇ ઉઠીને ચાલ્યું ન ગયું, એટલું જ નહિ પણ કોઈ સ્ત્રી કે પુરુષના ચહેરા ઉપર નાખુશીનું ચિહ્ન પણ ન જણાયું. શ્રી. વલ્લભભાઇએ તો આ વાત પાકી કરવા પોતાના ભાષણ દરમિયાન જેઓ અન્ત્યજોનો સ્પર્શ કરવા રાજી હોય તેમના હાથ ઉંચા કરાવ્યા. ત્યાં તો ગણ્યા ગણાય નહિ એટલા ઉંચા થયા ! ગાંધીજીનું સીસોદરાનું ભાષણ મુખ્યત્વે અન્ત્યજોનો સ્પર્શ કરવા વિષે જ થયું. તેમણે જણાવ્યું કે

સૂતરનો પહાડ

ધર્મ સમજીને કર્મ કરો

"આજે તમે તમારા સહોદર ભાઇઓને તમારી વચ્ચે સ્થાન આપીને પવિત્ર થયા છો, પરન્તુ એ પવિત્રતા હમેશને માટે રાખજો. દૂઝણી ગાયને પાટુ ક્યાં મારીયે એમ ધારી મારી સેવા લેવા માટે, મને રાજી કરવા માટે આ તમે ન કરશો, પણ ધર્મ સમજીને કરજો. હું જે કંઇ સેવા કરૂં છું તે ધર્મ સમજીને જ કરૂં છું. મારે તમારી પાસેથી એ સેવાનો બદલો નથી જોઇતો. ધર્મને બદલા સાથે સંબન્ધ નથી. એને તો ઇશ્વર સાથે સંબન્ધ છે. મારે પ્રજાનો પગાર નથી જોઇતો. પગાર અને બદલો મને ઇશ્વર આપશે. હિન્દુ ધર્મ તો શીખવે છે કે માણસ જે કંઈ કરે તે કૃષ્ણાર્પણ કરે તો જ તેની સેવા ફળે. માટે આજે તમે અન્ત્યજોને અડવાનું જે પુણ્યકાર્ય કર્યું છે તે મારી સેવાના બદલા તરીકે કર્યું હોય

ધર્મ સમજીને કર્મ કરો

તો તેમાં તમારૂં કે મારૂં ભલું નથી થવાનું, પણ જ્ઞાનપૂર્વક કર્યું હશે તો જ તે શોભશે." શ્રી. વલ્લભભાઇએ તો ઓરપાડમાંથી વિલાયતી ટોપીઓની હોળી દરેક સભામાં કરાવવાનું શરૂ કરી દીધેલું અને આ સભામાં તો તે હોળી મોટામાં મોટી થઇ. અહીં તિલક સ્વરાજ ફાળો પણ બીજાં ગામોના પ્રમાણમાં વધારે થયો હતો. આ બધી પ્રવૃત્તિ એટલા જ જોશથી કાયમ રાખવાનું કહેતાં શ્રી. વલ્લભભાઇએ જણાવ્યું કે

સ્વરાજ્યની મજૂરી!

સ્વરાજની મજૂરી

"આપણને મહાત્માજી કે બીજા કોઇ સ્વરાજ અપાવી શકવાના નથી. તેમને તમે પૈસા કરી આપ્યા તે ઠીક છે, પણ એમ ન માનતા કે ગાંધીજી ઠીક સ્વરાજ ઉપાડી લાવવા સારૂ મજૂર મળ્યા છે, તેમને ચાર પૈસા આપી છૂટયા એટલે પરવાર્યાં! એમ ગાંધીજીને મજૂરી આપીને છૂટી ગયે સ્વરાજ નથી મળવાનું. સ્વરાજની જે શરતો ગાંધીજીએ તમને સમજાવી છે તે જીવતોડ મહેનત કરીને પાળશો તો જ તમને સ્વરાજ મળશે."

રાતે અમે નવસારી પાછા આવ્યા. નવસારી તો પારસીઓનું મોટામાં મોટું મથક રહ્યું, એટલે ત્યાંનું ભાષણ વિશેષે પારસીઓને ઉદ્દેશીને જ હતું. તે આજે બીજે છપાયું છે.* અહીં તો હિન્દુને ઉદ્દેશીને તેઓએ એ ભાષણમાં જે કહ્યું હતું તેટલો જ ભાગ ઉતારીશ:

હિન્દુઓની મોક્ષભૂમિ

હિન્દુઓની મોક્ષભૂમિ

"તમારો તો આ જ એક દેશ છે. આ દેશ છોડીને બીજા કોઈ દેશમાં તસુ જગા તમે તમારી કહી શકો એમ નથી. આપણાં શાસ્ત્રોમાં તો કહ્યું છે કે હિન્દુઓ માટે આ ભારતવર્ષને છોડીને બીજું મોક્ષ મેળવવાનું એક પણ સ્થાન નથી. તમારે સારૂ તો સદ્‌ગુણોને કેળવવાનું અને તમારા સદ્‌ગુણો દર્શાવવાનું આ જ સ્થાન છે. તમે હિન્દુસ્થતાનને ઉજ્જ્વળ બનાવો, વીર પુરુષોની ભૂમિ બનાવો.

ફળિયે ફળિયે થર્મોપિલી

પ્રાચીન વીરતા જગવો

"હિન્દુઓના આ જગતના ઇતિહાસમાંના ફાળા વિષે હું શું કહું? આપણો ઇતિહાસ ગૌરવવાળો છે. પરન્તુ આપણે આપણા પ્રાચીન વારસા ઉપર જ ઝૂઝીશું તો હારીશું. આપણા પૂર્વજો જેવા હતા તેવા આપણે થઇને બતાવવું જોઇયે. આપણા ઋષિમુનિઓએ આપણા ધર્મને બચાવવા સારૂ પોતાના અંગેઅંગના ટુકડા થવા દીધેલા છે. ટૉડ આપણને કહે છે કે 'યૂરોપમાં તો એક થર્મોપિલી છે, પરન્તુ હિન્દુસ્તાનમાં તો ફળિયે ફળિયે થર્મોપિલી જોવામાં આવે છે.' હિન્દુસ્તાનમાં કેવા વીર પુરુષો થઇ ગયા એને સારૂ હું તમને ઇતિહાસ શું બતાવું? હું તો તમને આટલું જ કહું છું કે હૃદય ઉપર હાથ મુકી તમે તપાસી લો કે એ વીરતા અત્યારે આપણામાં છે?"

* 'નવસારી પારસીઓના આગળ'—પૃ. ૧૦૩૭

નિ:સ્વાર્થ લોભ

નિ:સ્વાર્થ લોભ

નવસારીથી ૨૨મીએ સવારે બારડોલી પહોંચ્યા. અહીં પણ ઉત્સાહ ભારે હતો. અમારા ઉતારા આગળ મોટું ચોગાન હતું અને ત્યાં લોક એકઠા થઇ ગયેલા તે ગાંધીજીના દર્શન વિના વેરાય જ નહિ. છેવટે કઠેરામાં આવી દર્શન આપી વેરાઇ જવાનું તેમને સમજાવ્યું. પણ આમાંથી સ્ત્રીઓને સમજાવી શકાય તેમ ન હતું. તેમને તો દર્શન સાથે ગાંધીજીને ભેટ પણ ધરવી હતી. ગુજરાત કરતાં બીજા પ્રાન્તોમાં ગાંધીજી પ્રત્યે ભક્તિભાવ વિશેષ છે એવો મને ભાસ થયેલો, પણ સુરત જીલ્લામાં ગાંધીજી પ્રત્યે જે ભાવ જોયો તે ઉપરથી તો મારા મનને એમ જ થયું કે ગુજરાતનો આ એક જીલ્લો તો ભક્તિભાવમાં બીજા પ્રાન્તો કરતાં કોઈ પણ વાતે ઉતરે એમ નથી. ભેટની વાત આવી એટલે ગાંધીજી પણ ના કેમ પાડે? તેમને કાગળપત્ર લખવાનું કેટલુંક કામ કરી લેવું હતું એટલે તેમના ખંડમાં થોડી સ્ત્રીઓ આવે અને તે જાય એટલે બીજી દાખલ થાય એમ શાન્તિથી સહુ આવીને દર્શન કરી જાય એવી ગોઠવણ રાખી. તેમની ગાદી આગળ ભેટ મુકવા માટે એક મોટો થાળ મુકી દીધો. આમ બેએક કલાક ચાલ્યું અને ત્રાંબાનાણું, રૂપાનાણું તથા ઘરેણાંઓથી થાળ છલકાવા માંડયો. પણ અન્તે તો પ્રવાસના શ્રમથી બહુ થાકેલા એટલે ગાંધીજી ઉપર નિદ્રાદેવીએ અમલ ચલાવવા માંડયો. અમે કહ્યું કે હવે સ્ત્રીઓને આવવાનું બંધ કરીયે, પણ ગાંધીજીને તો પેલી ભેટનો લોભ લાગેલો. તેઓ કહે કે 'એ બહેનો અહીં આવીને ગુપચૂપ ચાલી જાય છે તેમાં શી હરકત છે? તેઓ આવશે તોપણ હું તો નિરાંતે ઉંઘી શકીશ. તેઓ અહીં ઘોંઘાટ ન કરે એટલી જરા તેમને સૂચના આપજો.'

આ નિ:સ્વાર્થ લોભ સ્વરાજની લોભી પ્રજાને વ્હાલો થઈ પડયો છે. લોકો ગાંધીજીને મૂર્તિમાન સ્વરાજ માનવા લાગ્યા છે અને તેમના દર્શનમાં સ્વરાજની આ મહાન પ્રવૃત્તિનાં દર્શન કરી તેઓ પોતાને કૃતાર્થ થયેલા માને છે.

બારડોલીની જાહેર સભા ત્રણ વાગે ખરા તાપમાં હતી! લોકોને તડકામાં જ બેસવાનું હતું એટલે ગાંધીજીએ પોતાનું ભાષણ ટુંકમાં પતવી નાંખ્યું.

ત્યાંથી રાતે સુરત થઈ ગાંધીજી સિન્ધ જવા ઉપડયા. આમ એક અઠવાડિયાની અંદર ગાંધીજીએ ગુજરાતનાં લગભગ ૧૯ ગામની મુલાકાત લીધી અને તિલક સ્વરાજ ફાળામાં લગભગ પચીસ હજાર ઉપર રૂપીયા એકઠા કર્યા. દાગીના તો જુદા.

અપૂર્ણ] નરહરિ પરીખ

તા. ૮–૫–૧૯૨૧

માલેગાંવનો ગુન્હો

માલેગાંવનું પાપ

માલેગાંવના અસહકારીઓએ જે પાપ કર્યાં જણાય છે તેનાથી દરેક અસહકારીને લજ્જિત થવાનું કારણ છે. માલેગાંવના લોકોએ પોતાનો ધર્મ છોડ્યો, કર્મ છોડયું ને દેશને અને લડતને ભારે નુકસાન પહોંચાડ્યું છે. આપણે શાહુકાર—ખાનદાન હોવાનો દાવો ન કરીયે ને ગુન્હા કરીયે એ એક વાત છે, ને ખાનદાન હોવાનો દાવો કરીને ગુન્હા કરીયે તે બીજી વાત છે. કાળામાં કાળું નથી દેખાતું પણ દૂધમાં કાળું તુરત દેખાય; તેમ જ જ્યારે આપણે ચોકખા હોવાનો દાવો કરીને મેલા થઇએ ત્યારે આપણી ઉપર જગત થુંકે. 'આપણે તો ધર્મયુદ્ધમાં મચ્યા છીયે,' 'આપણે શાન્તિથી જ કામ કરવું છે,' 'આપણે જાતે જ મરવું છે, આપણે કોઇને મારવા નથી,' આવી આવી પ્રતિજ્ઞાઓ કરીને પછી આપણે મારીયે તો આપણે જગતને, પોતાને અને પરમેશ્વરને છેતરીયે. માલેગાંવના લોકોએ આવું જ કર્યું જણાય છે.

સ્વરાજને ધક્કો

આ અકાર્યથી લડતને જરૂર ધક્કો પહોંચ્યો છે. સ્વરાજ તેથી મોડું તો થશે જ. કોણ જાણે છે કે આપણે મહિનામાસમાંયે સ્વરાજ લઇને ન બેસીયે ? આપણે શરૂ કર્યું ત્યારે જે વેગ હતો તેના કરતાં અત્યારે આપણો વેગ એટલો બધો વધ્યો છે કે આપણે કયારે પોતાનું પાછું લેવાની શકિત મેળવીયે તેનું માપ કોઇથી કઢાય જ નહિ. પણ આપણે ભૂલો કરીયે તેટલું મોડું તો થાય જ, એટલું એક બાળક પણ કહી શકે. હિસાબ કરનારને ભૂલે ત્યાંથી ફરી ગણવું પડે છે. તેમ આપણે પણ કરવું રહ્યું.

આપણી પ્રતિજ્ઞા એવી છે કે અમલદારો આપણને ગમે તેટલા ગુસ્સામાં લાવે તોપણ આપણે તો સામે થવું જ નથી. આપણે માર ખાશું પણ સામો હાથ ઉપાડશું નહિ તેમ નમશું પણ નહિ. એમ છતાં માલેગાંવના અસહકારીઓએ એક સબ-ઇન્સ્પેકટર તથા બીજાઓને ઘાતકી રીતે મારી નાંખ્યા જણાય છે.

કેટલાક અસહકારીઓએ કાયદાનો ભંગ કર્યો; તેમને સજા થઇ—તેમણે સજા વહોરી લીધી, તેમ છતાં તેઓને લોકોએ બળાત્કારે છોડવ્યા. આમ કંઇ ખિલાફતનો બચાવ થાય નહિ, સ્વરાજ મળે નહિ.

શાન્તિની સખત શરત

અસહકારનું મુખ્ય ને મોટું પદ શાન્તિ—અહિંસા—અમન છે. જેઓ શાન્તિનો ભંગ કરે છે તેઓ જ ખરા સહકારી છે. વિનીત પક્ષની મદદના કરતાં અશાન્તિ કરનારાની જ સરકારને વધુ મદદ મળે છે. બે ચાર અમલદારોને ગુમાવીને જો અસહકારને તોડી શકે તો સરકાર તેટલા અમલદારોને સ્હેજે જતા કરે તેમ છે.

હું ઘણી વેળા લખી ચુક્યો છું કે શાન્તિ વિના સ્વરાજ કે ખિલાફતનો ફડચો અસંભવિત છે. વકીલ વકીલાત ન છોડે, વિદ્યાર્થીઓ નિશાળ ન છોડે, બીજા લોક પોતપોતાને લગતો અસહકાર ન કરે તો ચાલે. પણ કોઇ શાન્તિનો ભંગ કરે તે તો ન જ ચાલે. હિન્દુમુસલમાનની મિત્રતા, શાન્તિ અને સ્વદેશી એટલે રેંટીયો એ ત્રણ તો અનિવાર્ય શરતો છે, પણ તેમાંયે શાન્તિ મુખ્ય વસ્તુ છે. રખાખરખા માણસ ખાદી ન પહેરનારા રહે છતાં ઘણા પહેરતા થઇ જાય તોપણ ચાલે, થોડા હિન્દુમુસલમાન વઢે તે પણ સહન કરી શકાય; પણ શાન્તિનો તો એક માણસ પણ ભંગ કરીને ખુનખરાબી કરે તે અસહ્ય છે, તેથી દેશને ભારે નુકસાન થાય જ. શાન્તિની શરત એવી સખત છે.

પણ આખા હિન્દુસ્તાનને સારૂ કોણ જવાબદાર થઈ શકે ? આ સવાલમાં આપણી નિર્માલ્યતા છે. જો લોકો લૂંટફાટ કરે તો જેમ સરકારમાં તેને દબાવવાની શક્તિ છે તેમ લોકોને અશાન્તિ કરતા અટકાવવાની શક્તિ મેળવવામાં જ સ્વરાજનો સંભવ રહ્યો છે. આપણામાં લોકો પર શાન્તિ જાળવવા જેટલી અસર ઉપજાવવાની શક્તિ ન હોય તો આપણે સ્વરાજનો ખ્યાલ જ છોડવો જોઇયે. લોકોની ઉપર આપણે અસર પાડી શકીયે છીયે એ શ્રદ્ધા ઉપર જ આપણી લડતનું આખું ચણતર છે. જો આપણે લોકોને શાન્તિ જાળવવાનું ન શીખવી શકીયે તો આપણે કબૂલ કરવું જ પડે કે આપણે સ્વરાજ મેળવવા લાયક નથી બન્યા. તેથી સર્વ સ્વયંસેવકોએ આ વાત ઉપર પૂરો ભાર મુકવાની જરૂર છે.

શરાબી ભલે શરાબ ન છોડે, ખિતાબી ભલે ખિતાબને વળગી રહે, અમલદાર ભલે ઉદ્ધતાઇ વાપરે, સિપાહી ભલે આપણને મારે, તેમ છતાં આપણે મૂંગે મ્હોંડે એ બધું સહન કરીયે અને શાન્તિ ન છોડીયે.

માલેગાંવનું પ્રાયશ્ચિત્ત

ત્યારે આપણે શું કરીયે ? માલેગાંવને સારૂ આપણે શું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીયે ? પ્રથમ તો માલેગાંવના ગુન્હેગારોને શોધી કાઢીને તેઓને સમજાવીયે કે જેઓએ ગુન્હો કર્યો છે તેઓએ તે કબૂલ કરવો ને ઇરાદાપૂર્વક ફાંસીએ ચડવું. આપણે દરેક

આપણી જબાન ઉપર કાબુ મેળવવો ને બીજાની પાસે મેળવાવવો. આપણે તીખાં ભાષણો છોડવાં; દરેક પ્રસંગે સભાઓ કરવાની અને હડતાળો પાળવાની આદત છોડવી; સરકારના દોષોનો જ વિચાર કરવાને બદલે આપણા દોષો જોતાં—આપણી નબળાઇઓ તપાસતાં શીખવું ને તે કાઢવાના ઉપાયો યોજવા. પંડિત અરજુનલાલ શેઠી પકડાયા. લોકોનાં ટોળાં એકઠાં થયાં ને ધાંધલ મચાવી. આને હું નામર્દાઇનું લક્ષણ ગણું છું. તેઓ જેલમાં જવા માગતા નથી; તેઓ શેઠીજીને જેલમાં જવા દેવા ઇચ્છતા નથી; તેથી જ્યારે જ્યારે કોઇ પકડાય ત્યારે માત્ર ધાંધલ કરી મુકવામાં જ તેઓ મહત્ત્વ સમજતા જણાય છે. જો શેઠીજીના જેલ જવાથી ખરેખર શૌર્ય ચડ્યું હોય તો લોકો પોતાનું કર્તવ્ય વધારે સમજે, પોતાને કરવાનો અસહકાર પૂરો કરે ને સ્વરાજ મેળવીને બેસી જાય. પોતે દુર્વ્યસનો છોડે, પોતે પરદેશી કાપડ પહેરતા હોય તે ફેંકી દે, રેંટીયો ચલાવતા ન હોય તો ચલાવવાનું શરૂ કરી દે. શેઠીજી પકડાતાં જેઓએ ધાંધલ મચાવી તેમાંના કેટલા શરાબી હતા, કેટલા પરદેશી કપડાં પહેરનારા હતા, કેટલા રેંટીયા ચલાવનારા હતા એ જાણવા જેવું છે. બાપના જીવતાં જે પુત્ર બાપના સદ્‌ગુણોની નકલ ઓછી કરતો હોય તોપણ બાપ મર્યે તો સંપૂર્ણતાએ તેમ કરે તે સપૂત છે; નહિ કે જે ખૂબ રોકકળ કરી મુકે અથવા ખૂબ ન્યાતવરા કરવામાં મચી જાય. ધાંધલ કરવાથી, શેઠીજીને ધાંધલથી છોડવવાથી, સ્વરાજ મળે તેમ નથી. તેથી તો સ્વરાજ મળતાં કંઇક ઢીલ જ થશે. પણ આપણું કર્તવ્ય કરવામાં આપણે વધારે તેજ બનશું તો સ્વરાજ વહેલું મળશે જ અને આપણે શેઠીજીને પણ આપણી વચ્ચે વહેલા પાછા વધાવવાની તાકાત મેળવીશું. એટલે માલેગાંવનું એક પ્રાયશ્ચિત્ત તો એ જ છે કે આપણે પોતે આપણા મન પર, આપણા ગુસ્સા પર વધારે કાબુ મેળવી લેવો, આપણે વ્યસન છોડવાં અને રેંટીયો ચલાવતા ને કેવળ ખાદી પહેરતા થઇ જવું.

¶ ગાંધીજી ગુજરાતમાં

[પૃ. ૧૦૪૯થી ચાલુ]

દયાધર્મ

દયાધર્મનું દૃષ્ટાન્ત

સિન્ધમાંથી પાછા ફર્યા બાદ ગઈ તા. ૪થીએ ગાંધીજીએ કપડવંજ, કઠલાલ તથા નડિયાદની મુલાકાત લીધી. અમદાવાદના સ્ટેશને જ એક નોંધવા જેવો કિસ્સો બન્યો. એક અપંગ બાવો રતલામથી અમદાવાદ આવેલો. તેનું શરીર કેવળ હાડપિંજર હતું અને તેના હાથપગ અશક્તિથી જૂઠા થઇ ગયેલા હતા. તે રાત્રે અમદાવાદ આવ્યો હતો અને પોર્ટરોએ ગાડીમાંથી ઉપાડી તેને સ્ટેશનના પ્લૅટફૉર્મ ઉપર મુકી દીધેલો. આખી રાત ત્યાં જ પડયો રહ્યો ! સવારે કેટલાયે મુસાફરો ત્યાં થઇ પસાર થઈ ગયા અને કેટલાય રેલવેના કામદારોએ આ બાવાને જોયો, પણ કોઇનું તેના પર. ધ્યાન ન ખેંચાયું. તે બાવાના સદ્‌ભાગ્યે ગાંધીજી પોતાના નિયમ વિરુદ્ધ તે દિવસે ગાડી ઉપડવાના વખત કરતાં દસેક મિનિટ વહેલા સ્ટેશન ઉપર આવ્યા. તેમણે આ બાવાને જોયો અને તેમનું દયાભીનું હ્રદય દુઃખી થયું. તેમણે પોતાના પીવાના દૂધમાંથી તેને દૂધ પીવડાવવાનું કહ્યું અને મહીપતરામના અનાથાશ્રમમાં મોકલવાની વ્યવસ્થા કરી. આ કિસ્સો છે તો નાનો, પણ ગાંધીજીના જ શબ્દોમાં કહીયે તો આપણા દેશમાંથી દયાનો લોપ થયો છે તેનો સ્પષ્ટ સૂચક છે.

કપડવંજ

કપડવંજમાં ગાંધીજી

કપડવંજ અમે સાડાદસ વાગ્યે પહોંચ્યા. કપડવંજના જાહેર જીવનના આત્મા ભાઇ હરિભાઇ ગાંધીજીની સાથે પ્રવાસમાં કેટલીક વખત ફરેલા હોઇ પ્રવાસની વિટંબણાઓથી માહિતગાર રહ્યા એટલે ગાંધીજીને ઉતરવાની તથા ત્યાં તેમને શાન્તિ આપવાની તેમણે કાળજીપૂર્વક વ્યવસ્થા કરી હતી. પરન્તુ અવ્યવસ્થિત સરઘસનો ત્રાસ ગાંધીજીને નસીબેથી ટળી શકે એવી વ્યવસ્થા તો ભાગ્યે જ જોવામાં આવે છે.

કપડવંજ ગુજરાતમાં બહુ જૂનું શહેર છે. તેનું નામ જ સૂચવે છે તેમ કાપડના વણાટનું તે મોટું મથક હતું અને ત્યાં બહુ ઝીણું સૂતર કંતાતું. તેની પાઘડીઓ વહોરા લોક વણતા. ગામમાં ગાંધીજીને આવકાર આપવા માટે જે સ્વદેશી અને વિદેશી વસ્તુઓના શણગાર કર્યાં હતા તેમાં એક દરવાજો સૂતરથી શણગારેલો હતો. અમને કહેવામાં આવ્યું કે આ સૂતર પચાસ વર્ષ પહેલાનું કંતાયેલું એક ઘરમાંથી મળી આવેલું હતું ! અમે તે તપાસ્યું. મીલના સૂતરને આંટે એવું તે હતું.

આરામ લીધા પછી કપડવંજનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. પ્રથમ મસજીદમાં જવાનું હતું. હમણાં મૌ. શૌકતઅલી ગાંધીજીની સાથે ફરી શકતા નથી, પરન્તુ તેમને બદલે તેમના સગા અને મુરાદાબાદના અસહકારી બૅરિસ્ટર મૌ. મોઆઝમઅલી સાથે ફરે છે. મસજીદમાં તેમને મુકીને ગાંધીજી સ્ત્રીઓની સભામાં ગયા.

સ્ત્રીઓ તરફનો સત્કાર

ત્યાં ગાંધીજીની બેઠક આગળ પીળેલા ચોખાના સાથીઆ પૂર્યા હતા અને સુન્દર દીવીઓમાં ઘીના દીવા બળી રહ્યા હતા. કેટલીક બહેનોએ ગાંધીજીનું પૂજન કર્યું અને એક બાળાએ ગાંધીજીને સોનાની રાખડી બાંધી. સ્ત્રીઓમાં ઉત્સાહ ભારે હતો, પણ નવો ઉત્સાહ એટલે અશાન્તિ ઘણી હતી. સ્વરાજ અથવા રામરાજની બધી શરતો ગાંધીજીએ તેમને સમજાવી અને પવિત્ર બનવાનો ઉપદેશ કર્યો. રેંટીયો ચલાવવાનું સમજાવતાં કહ્યું:

"જેમ આપણે ઘરમાંથી ચૂલો કાઢી નાંખીયે તો આપણા ગૃહસ્થાશ્રમ ઉપર પાણી ફરી વળે અને સ્ત્રીઓ વંઠી જાય તેજ પ્રમાણે રેંટીયા વિના પણ વંઠી જવાય."

પછી તિલક સ્વરાજ ફંડ માટે માગણી કરી અને તેનો જવાબ સ્ત્રીઓએ સારો વાળ્યો. બધું મળીને લગભગ પાંચસો રૂપીયા ઉઘરાણું થયું, તથા દાગીનામાં બંગડીઓ, વીંટીઓ, અછોડા વગેરે ઠીક મળ્યાં.

પછી ત્યાંની વણાટશાળા જોઇ અને ત્યાંની જાહેર સભામાં ગયા. હાજર માણસોની સંખ્યા અને તિલક સ્વરાજ ફાળામાં ઉઘરાણાની રકમને લોકોની સ્વરાજપિપાસાનું માપ ગણીયે તો કપડવંજના પુરુષોની સભા કરતાં સ્ત્રીઓની સભા બહુ ચડી જાય. કપડવંજની વહોરા કોમ વેપારમાં ચતુર અને સાહસી છે. તેઓ કેટલાક કારણસર સભામાં પ્રથમથી જ હાજર ન હતા. એટલે તેમની ગેરહાજરી માટે દિલગીરી દર્શાવીને તેમને સંબોધીને ગાંધીજીએ જણાવ્યું:

વહોરા કોમને ઉપદેશ

વહોરા કોમે પણ સ્વરાજની અને હિન્દુસ્તાનની સેવા કરવાની છે તેમનો ખિલાફતના કામમાં હિસ્સો છે. સ્વરાજના કામમાં ધનિકોની પૂરેપૂરી સેવા લેવા હું ઇચ્છું છું. તેઓ બહારથી ખૂબ ધન કમાઇ લાવે છે. તેમને લાજમ છે કે તેઓ તેમના પૂરા હિસ્સાનું દાન તિલક સ્વરાજ ફાળામાં આપે. 'દાન' શબ્દની રૂઢિ પડી ગઈ છે તેથી હું 'દાન' શબ્દ વાપરૂં છું, બાકી એ પ્રયોગ । ખોટો છે. કારણ તિલક સ્વરાજ ફાળામાં આપવું એ તો વેપાર છે, સ્વરાજનો સોદો છે, તિલક મહારાજ પ્રત્યેની ફરજ છે. સોદામાં આપેલું અથવા ફરજ અદા કરવા જે અપાય તે દાન ન ગણાય."

ઇશ્વર આપણને સજા કરી રહ્યો છે

અન્ત્યજો સંબન્ધી તેઓ બોલ્યા:

અસ્પૃશ્યતાની સજા

"આપણી પ્રજા ગોરા મ્હોડાના માણસ આગળ ડરે છે, તેમ ભંગીઓ આપણાથી ડરે છે. જ્યાં સુધી આપણે તેમને માટે ગોરા મ્હોડાના બન્યા છીયે ત્યાં સુધી સ્વરાજને રામરામ સમજવા. આપણે તેમને ભંગી માનીને દૂર રાખીયે છીયે તો આખી દુનિયા

આપણને ભંગી માનીને અડવા દેતી નથી. આફ્રિકાથી આવેલા કોઇને પૂછો કે ત્યાં દારૂ પીનારો, વેશ્યાગમન કરનારો, જુગાર ખેલનારો ગોરો તમારાથી અભડાય છે કે નહિ? રેલવેમાં, ટ્રામમાં, ફૂટપાથ ઉપર ગોરાની સાથે આપણાથી ન ચલાય, જે જગાએ ગોરા વેપાર કરતા હોય ત્યાં આપણાથી વેપાર ન થાય, જ્યાંથી તે રોટી લેતો હોય ત્યાંથી આપણાથી રોટી ન લઇ શકાય. બધે આમ નથી થતું એ હું કબૂલ કરૂં છું. હું અંગ્રેજોને અન્યાય કરૂં એવો નથી. મારે તેમની સાથે અદાવત નથી. પણ મેં ઘણી જગાએ જોયેલું છે કે જ્યાં ગોરા રહે, સૂવે, પાણી પીયે અથવા ખાય ત્યાં આપણને રહેવાની રજા નથી. પરન્તુ ગોરાઓ તો તેમનું શરીર અભડાવાની બીકથી આરોગ્યને બહાને આપણને દૂર રાખે છે. આત્મા અભડાશે એવું તેઓ નથી માનતા. પણ આપણે તો અન્ત્યજને અડવાથી આપણો આત્મા અભડાશે, આપણને ઇશ્વર સજા કરશે એમ જ માનતા થઈ ગયા છીયે! ઈશ્વર તો અત્યારે જ આપણને સજા કરી રહ્યો છે. દુષ્કાળો, સંકટ, કૉલેરા, મરકી, રાજ્યના અત્યાચાર એ બધા કરતાં વધારે કલેશ કયા હોય? માટે હું હિન્દુ સમાજને વીનવીને કહું છું કે હિન્દુપણું અસ્પૃશ્યતાને પોષવામાં નથી પણ તે દોષ ટાળવામાં છે.''

જાહેર સભામાં પાછળથી વહોરાઓ આવ્યા હતા અને તેમણે બધા એકઠા મળી વિચાર કરી તેમની કોમ તરફથી સ્વરાજ ફાળામાં મદદ આપવાનું વચન આપ્યું હતું. પછી ભંગીવાડામાં થઇ ગાંધીજી કઠલાલ જવા ઉપડી ગયા હતા.

કઠલાલ

કઠલાલમાં ખેડા જીલ્લાની મહેસૂલની લડતના વખતનાં પોતાનાં સુન્દર સ્મરણો વિષે, તેની તરફથી પોતે બહુ મોટી આશા રાખેલી તે વિષે તથા હાલમાં કઠલાલમાં ચાલી રહેલાં પક્ષાપક્ષી અને કંકાસને લીધે પોતાને કેટલું દુઃખ થાય છે તે વિષે કહી ગાંધીજીએ લોકોને સ્વરાજની શરતો સમજાવી હતી. સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને તેમણે જે ઉદ્ગારો કાઢ્યા હતા તે ટાંકવા જેવા છે:

સ્ત્રીઓ જ ધર્મરક્ષક

સ્ત્રીઓ જ ધર્મરક્ષક

''ધર્મ સાચવવો એ નથી બ્રાહ્મણોના હાથમાં કે નથી પુરુષોના હાથમાં. એ તો સ્ત્રીઓના જ હાથમાં છે. સમાજનો પાયો ગૃહ છે અને ધર્મ ગૃહમાં કેળવવાનો છે. ગૃહના સુવાસ આખા સમાજમાં ફેલાશે. કોઇ શહેરમાં ગમે તેટલો ધમધોકાર વેપાર ચાલતો હોય, ગમે તેટલી આબાદી દેખાતી હોય, પણ ત્યાં જો ગૃહ સારાં ન હોય તો એ શહેર સારૂં નથી એમ હું તુરત કહું. સ્ત્રીઓ જ ગૃહની દેવતાઓ છે. એ જો ધર્મ ન પાળે તો પ્રજાનું સત્યાનાશ વળી જાય. યાદવકુળનો શ્રીકૃષ્ણે સંહાર કર્યો હતો. તેનું કારણ એ જ હતું કે યાદવ સ્ત્રીઓ વ્યભિચારિણી થઈ ગંઇ હતી, તેઓ તેમનો ધર્મ ભૂલી હતી. માટે તમને હું પવિત્ર થઇને ધર્મનું પાલન કરવાનું કહું છું અને તમે પવિત્ર થઇને મને અને સૌ.

શૌકતઅલીને એટલે હિન્દુ અને મુસલમાનોને આ સ્વરાજની, ધર્મની લડતમાં યશ મળે એવો આશીર્વાદ આપો એ માગું છું.''

રાતે ૯ાા વાગે નડિયાદ જવા નીકળ્યા. નડિયાદથી રાતની ગાડીમાં નંદરબાર તરફ જવાનું હતું, પણ રસ્તામાં મોટર ખોટકી પડી એટલે મધરાત પછી નડિયાદ પહોંચી ત્યાં જ રહેવું પડ્યું. બીજે દિવસે સવારે નડિયાદમાં સ્ટેશન બહારના ચોગાનમાં જાહેર સભા થઇ. સભા ભાગ્યે જ દસ મિનિટ ચાલી હશે, કારણ જે ગાડીમાં ગાંધીજીને જવાનું હતું તે સ્ટેશનમાં આવી ઉભી હતી. આ થોડીક મિનિટોમાં ગાંધીજીએ લોકોને રેંટીયામાં જ રાત-દહાડો મચી જવાનો ઉપદેશ કર્યો.

નરહરિ પરીખ

નવજીવન પ્રકાશન મન્દિર

અમદાવાદ

	મૂલ્ય	પોસ્ટેજ
હિન્દ સ્વરાજ (પ્રમાણભૂત આવૃત્તિ; ખાદીનું પૂંઠું)	૦—૬—૬	૦—૨—૬
આટલું તો જાણજો—ભાગ ૧ (લે. શ્રી૦ નરહરિ પરીખ)	૦—૬—૦	૦—૧—૦
હિન્દ કેમ પાયમાલ થયું? ('આટલું તો જાણજે'નો બીજો ભાગ)	૦—૮—૦	૦—૧—૬
પ્રાણપ્રતિષ્ઠા (અસહકાર વિષે ગાંધીજીનાં વ્યાખ્યાનો)	૦—૬—૦	૦—૧—૦
એક ધર્મયુદ્ધ (અમદાવાદના મીલમજુરોની લડતનો ઇતિહાસ)	૦—૮—૦	૦—૧—૬
અરજુનવાણી (અરજુન ભગતનાં ભજનોનો સંગ્રહ)	૦—૧૨—૦	૦—૨—૦
પૂર્વરંગ—(આર્યાવર્તનો ઇતિહાસ: લે૦ કાલેલકર અને નરહરિ)	૧—૦—૦	૦—૩—૦
રામ અને કૃષ્ણ (કિશોરલાલ મશરૂવાળા કૃત)	૦—૧૨—૦	૦—૨—૦
સ્વદેશીનો પહેરો (વિદેશી કાપડ સામેની ચોકીનું સ્વરૂપ)	૦—૪—૬	૦—૧—૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા—મૂળ (સુંદર સુઘડ ગુટકો)	૦—૮—૦	૦—૧—૦
વણાટશાસ્ત્ર (લેખક: શ્રી૦ મગનલાલ ગાંધી: ખાદીનું પૂંઠું)	૦—૧૦—૦	૦—૨—૦
ગાંધીજીની જુબાની (હંટર કમીટીવાળી)	૦—૬—૦	૦—૧—૦
ખેડાની લડત (લેખક: શ્રી૦ શંકરલાલ દ્વા. પરીખ)	૧—૮—૦	૦—૫—૦
અસહકાર ('યુગધર્મ' કાર્યાલયનો સંગ્રહ)	૨—૮—૦	૦—૮—૦
રાષ્ટ્રગીત (ઇન્દુલાલ યાજ્ઞિકવાળો સંગ્રહ)	૦—૧૨—૦	૦—૨—૦
Young India (૪. ઈ. ના ગાંધીજીના લેખો)	૪—૦—૦	૦—૬—૦

બાલસાહિત્ય

ચણીબોર (બાળકવિતાઓનો સંગ્રહ—સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ)	૦—૫—૦	૦—૧—૦
રાયણ (ચણીબોરથી આગળનો કવિતાસંગ્રહ)	૦—૮—૦	૦—૨—૦
ચાલણગાડી—નાની (બાળપોથી) [સુધારેલી બીજી આવૃત્તિ]	૦—૧—૬	૦—૦—૬
ચાલણગાડી—મોટી ,,	૦—૩—૦	૦—૦—૬

મુદ્રક અને પ્રકાશક: રામદાસ મોહનદાસ ગાંધી નવજીવન મુદ્રણાલય, અમદાવાદ.